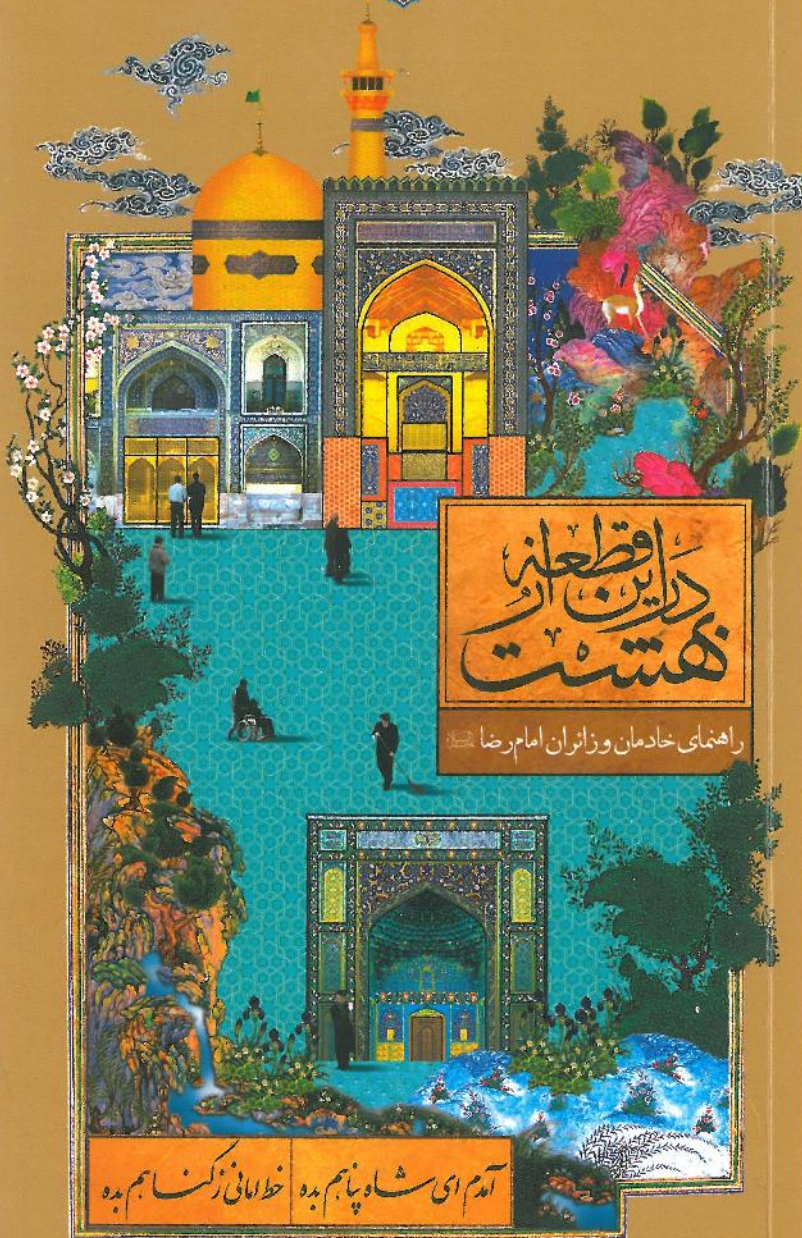

در آیت اقصیٰ نهمین

راهنمای خادمان و زائران امام رضا

آدم ای شاه پنجم بده خطامانی ز کسایم بده

امام رضا (علیه السلام):

الامامُ الانیسُ الرفیقُ
وَالْوَالِدُ الشَّقِيقُ وَالْأَخُ الشَّقِيقُ.

امام برای انسان‌ها مونس‌ی همراه،
پدری مهربان و برادری دلسوز است.

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى عَلِيٍّ بْنِ مُوسَى الرُّضَا الْمُرْتَضَى
الإمامِ التَّقِيِّ النَّقِيِّ وَحُجَّتِكَ عَلَى مَنْ فَوْقَ الْأَرْضِ
وَمَنْ تَحْتَ الثَّرَى الصِّدِّيقِ الشَّهِيدِ صَلَوةً كَثِيرَةً
تَامَةً زَاكِيَةً مُتَوَاصِلَةً مُتَوَاتِرَةً مُرَادِفَةً
كَأَفْضَلِ مَا صَلَّيْتَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ أَوْلِيَانِكَ

در این طالع
نکته است

راهنمای زائران امام رضا (ع)

عنوان و نام پدیدآور: در این قطعه از بهشت: راهنمای زائران امام رضا علیه السلام / تهیه و تدوین اداره تولیدات فرهنگی؛ [برای] آستان قدس رضوی، معاونت تبلیغات و ارتباطات اسلامی. مشخصات نشر: مشهد: انتشارات قدس رضوی، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: ۲۲۴ ص؛ ۱۹ × ۵/۹ س.م.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۹۹-۱۲۶-۳

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

عنوان دیگر: راهنمای زائران امام رضا علیه السلام.

موضوع: علی بن موسی (ع)، امام هشتم، ۹۱۵۳-۳۰۳ ق.

موضوع: علی بن موسی (ع)، امام هشتم، ۹۱۵۳-۳۰۳ ق. — آرمگاه — زیارت

موضوع: آستان قدس رضوی — کتاب‌های راهنما

موضوع: زیارت — آداب و رسوم

شناسه افزوده: آستان قدس رضوی، اداره تولیدات فرهنگی.

شناسه افزوده: آستان قدس رضوی، معاونت تبلیغات و ارتباطات اسلامی.

رده‌بندی کنگره: ۴۵ / FVBP ۱۳۹۴

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۹۷۵

شماره کتابشناسی ملی: ۳۷۵۶۴۱۷

در این قطعه از بهشت راهنمای زائران امام رضا

تهیه و تدوین: اداره تولیدات فرهنگی

طراحی و صفحه‌آرایی: مؤسسه فرهنگی هنری رواق مهرآرا

نوبت چاپ: پنجم، ۱۳۹۴

شمارگان: ۵۰۰۰۰ نسخه

امور فنی و چاپ: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

نشانی: مشهد مقدس، حرم مطهر رضوی، صحن جامع رضوی،

اداره تولیدات فرهنگی

تلفن: ۰۵۱ - ۳۲۰۰۲۵۶۷

۸	مقدمه
۹	فصل اول: خورشید طوس (آشنایی با امام رضا علیه السلام)
۱۰	ولادت باسعادت علی بن موسی الرضا علیه السلام
۱۰	نام، کنیه و القاب امام رضا علیه السلام
۱۰	پدر و مادر بزرگوار امام رضا علیه السلام
۱۰	دوران کودکی و جوانی امام رضا علیه السلام
۱۱	فرزندان امام رضا علیه السلام
۱۱	فرزند سرزمین غربت
۱۱	سیره عبادی امام رضا علیه السلام
۱۲	سیره اجتماعی امام رضا علیه السلام
۱۳	مقام و شخصیت علمی امام رضا علیه السلام
۱۴	آگاهی امام رضا علیه السلام از زبان های گوناگون
۱۶	دانش امام رضا علیه السلام در علوم غیبی
۱۷	فعالیت های فرهنگی امام رضا علیه السلام
۱۸	هجرت تاریخی امام رضا علیه السلام به خراسان
۱۹	حدیث سلسله الذهب
۲۱	مرو
۲۱	نماز عید فطر
۲۳	شهادت امام رضا علیه السلام
۲۵	طلوعی ماندگار
۲۷	فصل دوم: شرط حضور (احکام زائر)
۲۸	احکام مسافر
۳۱	احکام نماز جماعت
۳۶	روزه مسافر
۳۶	احکام نذر
۳۸	احکام وقف
۳۹	احکام معذورین
۴۰	احکام مسجد و حرم ائمه علیهم السلام
۴۲	پرسش هایی درباره احکام حرم

۵۱	فصل سوّم: رسم حضور (آداب زیارت)
۵۲	مهم‌ترین شرایط و آداب زیارت
۵۲	مفهوم و حقیقت زیارت و اقسام آن
۵۶	نقش زیارت و آثار و برکات آن
۶۳	آداب زیارت
۷۴	دیگر آداب مهم برای زائر
۷۹	فصل چهارم: در این قطعه از بهشت (آشنایی با حرم مطهر رضوی)
۸۰	روضه منوره
۸۱	صندوق‌های مرقد مطهر
۸۲	ضریح‌های حرم مطهر
۸۵	گنبد طلا
۸۷	مساجد حرم مطهر
۹۰	مدارس حرم مطهر
۹۱	صحن‌های حرم مطهر
۱۰۰	رواق‌های حرم مطهر
۱۱۵	آیین‌های حرم مطهر
۱۱۸	مشاهیر مدفون در حرم مطهر رضوی
۱۲۹	فصل پنجم: اطلاعات ضروری
۱۳۵	فصل ششم: خدمات رفاهی و بهداشتی
۱۳۶	خدمات رفاهی
۱۳۶	دفاتر امانات
۱۳۸	دفاتر پیداشدگان و رسیدگی به امور گمشدگان
۱۳۹	دفاتر نگهداری اشیای پیداشده
۱۳۹	زائربرهای برقی
۱۴۰	دفاتر صندلی چرخ‌دار
۱۴۰	دفاتر نذورات
۱۴۲	کفشداری
۱۴۳	مهمان‌سرا
۱۴۴	دفتر آگاهی حرم
۱۴۴	بخش امداد زائران
۱۴۵	دفتر امور دفن
۱۴۵	سرویس‌های بهداشتی حرم مطهر

۱۴۸	 خدمات بهداشتی و درمانی
۱۴۸	 دارالشفاء امام رضا (ع)
۱۴۸	 مرکز فوریت‌های پزشکی
۱۴۹	 فصل هفتم: فعالیت‌ها و برنامه‌های فرهنگی حرم مطهر
۱۵۰	 نمازهای جماعت حرم مطهر
۱۵۱	 تبلیغ معارف اسلامی
۱۵۴	 فعالیت‌های قرآنی
۱۶۰	 پاسخ‌گویی به سؤالات شرعی و اعتقادی
۱۶۱	 مرکز مشاوره دینی
۱۶۲	 نشست‌های پرسش و پاسخ دینی
۱۶۴	 همایش‌های تخصصی
۱۶۴	 ارائه خدمات فرهنگی به گروه‌های ویژه
۱۶۵	 حرم‌شناسی
۱۶۵	 پایگاه‌های فرهنگی
۱۶۷	 شبکه مخاطبان نورالهدی
۱۶۷	 مسابقات فرهنگی
۱۶۸	 درگاه خدمات فرهنگی تبلیغی حرم مطهر امام رضا (ع)
۱۷۰	 اتاق‌های گفت‌وگوی آنلاین (پالتاک رضوی)
۱۷۱	 ویژه‌برنامه‌های زائران غیرایرانی
۱۷۲	 سایر فعالیت‌های فرهنگی حرم مطهر
۱۸۳	 فصل هشتم: راهنمای مشهد مقدس
۱۸۴	 تاریخچه
۱۸۵	 مراکز زیارتی و تاریخی
۱۹۱	 بوستان‌ها و تفرجگاه‌های شهری
۱۹۴	 جاذبه‌های طبیعی و ییلاقات
۲۰۱	 مراکز فرهنگی
۲۰۴	 بازارها و مراکز خرید
۲۰۵	 نشانی و تلفن مراکز درمانی
۲۰۸	 سامانه حمل‌ونقل عمومی
۲۱۶	 تلفن‌های ضروری حرم مطهر
۲۲۳	 تلفن‌های ضروری مشهد
۲۲۴	 شماره تلفن‌های دفاتر مراجع و آیات عظام تقلید

حرم امام علی بن موسی الرضا علیه السلام گسترهٔ پرتوافشان انوار الهی و به فرمایش رسول خدا صلی الله علیه و آله، «قطعه‌ای از بهشت»، «دارالشفاء درمندان»، «خانهٔ امید غم‌دیدگان» و «محل نزول فرشتگان» است. پیرامون ضریح مطهرش را همواره ولایت‌پیشگانی در اختیار گرفته‌اند که هرگز دل به غیر بارگاه ولایتش نسپرده‌اند. خدمتگزاران حرم مطهر رضوی نیز، امیدی به غیر از این بارگاه ندارند و احساس آسمانی خود را پیوسته با اشک دیدگان ابراز می‌کنند.

پس از انقلاب شکوهمند اسلامی، بارگاه ملکوتی حضرت رضا علیه السلام به کانونی مهم و پایگاهی عظیم برای تبلور فرهنگ غنی انقلاب اسلامی تبدیل شده است.

آستان قدس رضوی، گسترش فرهنگ اسلامی و کسب معنویات هموطنان گرامی را اصلی‌ترین وظیفهٔ خود می‌داند و با تأکید بر این امر مهم، به توسعهٔ حرم مطهر رضوی از ۱۲۰ هزار مترمربع به بیش از یک میلیون مترمربع پرداخته و مجموعه‌های گوناگونی را در این فضای روحانی ایجاد کرده است.

حضور سالانه بیش از بیست میلیون زائر در حرم مطهر امام رضا علیه السلام علاوه بر لزوم گسترش فضاهای زیارتی، فرهنگی، خدماتی و اطلاع‌رسانی، افزایش آگاهی‌های عمومی را طلب می‌کند.

کتاب حاضر، در راستای دستیابی به این رسالت مهم و رفع نیازهای ضروری زائران گرامی در حوزه‌های مختلف فرهنگی و خدماتی و نیز برای پاسخ‌گویی به سؤالات آنان تنظیم شده است.

امید است با بهره‌گیری از فضای نورانی حرم مطهر و الهام از معارف ناب اسلامی، زیارتی بامعرفت برای زائران مشتاق فراهم شود.

بهره‌گیری از پیشنهادها و انتقادهای خوانندگان ارجمند و صاحبان فکر و ذوق و هنر، در جهت کسب رضایت زائران گرامی، موجب امتنان و مایهٔ مباهات است.

آستان قدس رضوی

معاونت تبلیغات و ارتباطات اسلامی

فصل اوّل

خورشید طوس

آشنایی با امام رضا

ولادت باسعادت علی بن موسی الرضا

بنابر گفته محدثان و مورخان، امام رضا علیه السلام، در ۱۱ ذی قعدة سال ۱۴۸ ق در مدینه به دنیا آمدند.^۱

نام، کنیه و القاب امام رضا

علی نامی است که برای این مولود خجسته برگزیدند؛ پس از علی بن ابی طالب علیه السلام و علی بن الحسین علیه السلام، این بزرگوار، سومین علی در خانه اهل بیت علیهم السلام است.

رضا، صابر، وفی، صادق، رضی، زکی، ولی و... لقب‌های امام رضا علیه السلام و ابوالحسن، کنیه ایشان است.

پدر و مادر بزرگوار امام رضا

پدر امام رضا علیه السلام، امام موسی بن جعفر علیه السلام و مادر بزرگوار ایشان بانویی مکرّمه به نام نجمه یا تکتم است که پس از ولادت حضرت رضا علیه السلام، از طرف امام موسی کاظم علیه السلام، طاهره (یعنی پاکیزه) نام گرفت؛^۲ وی بانویی عفیف^۳ و خردمند و از اشراف عجم بوده است.^۴

دوران کودکی و جوانی امام رضا

تاریخ درباره زندگی اهل بیت علیهم السلام در کودکی و جوانی تاحدّ بسیاری سکوت کرده است؛ چراکه حکومت‌های وقت به دلیل‌های مختلف علاقه‌ای به شناخته شدن این بزرگواران نداشتند. این امر سبب شده است که نسل‌های آینده از اطلاعات مربوط به زندگی اهل بیت علیهم السلام، قبل از امامت و چه بسا بعد از امامت، تاحدّ زیادی محروم بمانند.

آنچه در تاریخ آمده، این است که حضرت رضا علیه السلام در کودکی به شدت مورد توجه پدر گرامی خویش بوده‌اند. موسی بن جعفر علیه السلام بارها فرموده بودند که علی بن موسی الرضا علیه السلام امام بعد از ایشان است و کنیه خود، ابوالحسن، را نیز به این حضرت بخشیدند.^۵

در دوران جوانی، در مدینه به علم و تقوا مشهور بودند. فقیهان به دیدار ایشان می‌آمدند؛ سؤال می‌پرسیدند و جواب می‌گرفتند.^۶ در این زمینه، ذهبی یکی از علمای عامه می‌گوید: «حضرت رضا علیه السلام در ایام مالک بن انس، یکی از فقهای اربعة اهل سنت، در حالی که جوان بود، فتوا می‌داد.»^۷

فرزندان امام رضا

در میان مورخان و محدثان دربارهٔ تعداد فرزندان امام رضا اختلاف است. بسیاری امام جواد را تنها فرزند ایشان می‌دانند؛ همانند شیخ مفید^۸ و ابن شهر آشوب^۹ ولی برخی فرزندان دیگری نیز برای حضرت برشمرده‌اند؛ از جمله دختری به نام فاطمه.^{۱۰}

در مجموع، روایات معتبری داریم که تک‌فرزندی امام جواد را تأیید می‌کند؛ مانند اینکه مردی به نام حنان بن سدید به امام رضا عرض کرد: «آیا می‌شود امام، بدون فرزند و جانشین باشد؟» حضرت فرمودند: «نه، بدان که مرا جز یک فرزند نخواهد بود؛ ولی خداوند به او فرزندان فراوانی عطا می‌کند.»^{۱۱}

فرزند سرزمین غربت

بسیار شنیده‌اید که امام رضا را امام غریب خطاب می‌کنند. این تعبیر، برگرفته از روایاتی است که در این زمینه به ما رسیده است. از جمله، شیخ صدوق^{۱۲} روایت کرده است که مردی از صالحان، پیامبر را در خواب دید و عرض کرد: «ای رسول خدا، کدامیک از فرزندان شما را زیارت کنم؟» پیامبر فرمودند: «برخی از فرزندانم نزد من می‌آیند؛ درحالی که مسموم هستند و برخی درحالی که کشته شده‌اند.» عرض کرد: «با این همه پراکندگی مکان‌های ایشان، من کدامیک را زیارت کنم؟» پیامبر فرمودند: «آن که به تو نزدیک‌تر است و در سرزمین غربت مدفون است.» گفت: «رضا را می‌گویید؟» پیامبر فرمودند: «بگو: صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ، بگو: صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ، بگو: صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ.»^{۱۳}

سیرهٔ عبادی امام رضا

توجه به عبادت‌ها و اذکار و ادعیهٔ ویژه در شبانه‌روز، یکی از برنامه‌های اهل بیت بوده است که باوجود مراجعهٔ مردم و تدریس و فعالیت‌های گوناگون هرگز از آن غافل نبوده‌اند؛ این، درس بزرگی برای پیروان ایشان است.

اینک به پاره‌ای از سیرهٔ عبادی امام رضا می‌پردازیم:

۱. بعد از نماز صبح به سجده می‌رفتند و تا طلوع آفتاب در سجده بودند؛
۲. وقتی که فرصت و فراغت بود، در شبانه‌روز هزار رکعت نماز می‌خواندند؛

۳. بعد از نماز همواره سجده شکر به جا می آوردند؛
۴. چنان با قرآن مأنوس بودند که همه سخن و پاسخ و مثالهای ایشان قرآنی بود؛
۵. در هر سه روز، یک ختم قرآن می کردند و می فرمودند: «اگر بخواهم، در کمتر از این ختم می کنم؛ ولی به هر آیه ای که می رسم تأمل می کنم که در کجا و چه زمانی نازل شده است»؛
۶. خواب ایشان در شب اندک بود و بیشتر شبها را شب زنده داری می کردند؛
۷. بسیار روزه می گرفتند و روزه سه روز در هر ماه را ترک نمی کردند؛
۸. در دعا همواره، ابتدا صلوات بر پیامبر و آل او می فرستادند و این صلوات را در نماز و پس از نماز، بسیار تکرار می کردند؛
۹. شبها در بستر، زیاد قرآن می خواندند و هرگاه به آیه ای مربوط به بهشت یا جهنم می رسیدند، بسیار می گریستند و از خداوند، درخواست بهشت می کردند و از آتش به او پناه می بردند؛
۱۰. همه اوقات به ذکر خدا مشغول بودند و بیش از همه از خداوند پروا داشتند.^{۱۳}

سیره اجتماعی امام رضا

۱. وقتی نزد مردم می آمدند، خود را برای ایشان مرتب می کردند؛
۲. هرگز با زبان، کسی را نمی آزرند؛
۳. هرگز سخن کسی را قطع نمی کردند؛
۴. هرگز حاجت کسی را که می توانستند، رد نمی کردند؛
۵. در مقابل دیگران، پای خود را دراز نمی کردند و تکیه نمی دادند؛
۶. دیده نشد که قهقهه بزنند؛ بلکه خنده ایشان تبسم بود؛
۷. به معطر کردن خویش به ویژه هنگام حضور در جمع مردم علاقه داشتند؛
۸. بسیار به دیگران خدمت می کردند و صدقه می دادند و این کار را بیشتر در شبهای تاریک انجام می دادند؛
۹. بسیار متواضع بودند؛
۱۰. به میهمان بسیار احترام می گذاشتند.^{۱۴}

مقام و شخصیت علمی امام رضا (ع)

هر مسلمان آگاهی می‌داند که علوم اهل بیت (ع) از علم بی‌پایان الهی سرچشمه می‌گیرد و ایشان تمامی علوم پیامبران مرسل و ملائکه مقرب را دارا هستند^{۱۵} و هیچ چیزی نیست که مردم به آن نیازمند باشند و از آن‌ها پنهان بماند.^{۱۶}

ولی شرایط خاص هر امام [به اقتضای فرصت‌های هر زمان] و دستورالعمل ویژه‌ای که از طرف خداوند برای آن‌ها صادر شده بود، سبب می‌شد که بعضی از ایشان مجال بیان دین و اظهار علوم گسترده خود را بیشتر داشته باشند؛ مانند امام علی و امام باقر و امام صادق (ع).

همان‌طور که گفته شد، شخصیت امام رضا (ع) از نظر علمی به گونه‌ای است که امام صادق (ع)، با آنکه رئیس مذهب جعفری هستند، آن حضرت را عالم آل محمد (ص) معرفی کرده و آرزوی درک ایشان را داشته‌اند!^{۱۷} در دوران امام رضا (ع)، سه جریان مهم سبب شد که علم الهی ایشان نمایان شود:

۱. فتنه واقفیه و شبهاتی که آن‌ها در امامت حضرت رضا علیه السلام مطرح کردند و امام علیه السلام با پاسخ‌های عمیق خود، مردم را هدایت می‌کردند؛

۲. هلاکت برامکه در سال چهارم امامت امام رضا علیه السلام که سبب شد یکی از مهم‌ترین دشمنان اهل‌بیت علیهم السلام به‌دست هارون از میان برود و به‌طورنسی فرصت خوبی برای نشر آثار اهل‌بیت علیهم السلام فراهم کرد؛

۳. مسئله ولایتعهدی امام رضا علیه السلام که نگاه‌ها را متوجه ایشان کرد و مأمون عباسی با تشکیل محافل علمی و مجالس بحث و مناظره سعی در آن داشت تا حضرت را مقابل بزرگان ادیان و علمای مذاهب، عاجز نشان دهد؛ اما از آنجا که خداوند متعال کید و مکر حيله‌گران را به خودشان بر می‌گرداند، همین جلسات و محافل مناظره، سبب آشکارشدن عظمت حضرت رضا علیه السلام شد؛ به‌گونه‌ای که دانشمندان بزرگ به دانش گسترده ایشان اعتراف کردند.

در برخی از محافلی که مأمون ترتیب داده بود، دانشمندان تمامی ملت‌ها [از بزرگان یهود و نصاری و صابئی و زرتشتی و متکلمان] جمع شده بودند و جلسه چنان عظیم و سنگین بود که حسن بن محمد نوفلی به وحشت افتاده بود و نصیحت گونه به حضرت گفت: «آن‌ها اهل مغالطه و شبهه هستند، از آن‌ها حذر کنید!»

امام رضا علیه السلام تبسمی کردند و فرمودند: «آیا می‌ترسی بر من پیروز شوند؟... ای نوفلی، آیا می‌دانی چه وقت مأمون از این کار پشیمان می‌شود؟ وقتی استدلال مرا با اهل‌تورات، به تورات آن‌ها و با اهل‌انجیل، به انجیل آن‌ها و با اهل‌زبور، به زبورشان و با صابئین، به زبان عبری خودشان و با اهل‌هرا بزه،^{۱۸} با زبان فارسی آن‌ها و با اهل‌روم، به زبان رومی و با [دیگر] سخن‌داران به لغت خودشان بشنود... آنگاه که من بر همه آن‌ها پیروز شدم و هر گروهی در برابر حجت و دلیل من مغلوب شد و سخن خود را رها و به درستی سخن من اعتراف کرد، مأمون [از تشکیل جلسه] پشیمان می‌شود و لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ...»^{۱۹}

آگاهی امام رضا علیه السلام از زبان‌های گوناگون

شخصیت علمی امام رضا علیه السلام در مسائل دینی و عقلی و علوم رایج زمان خود خلاصه نمی‌شد؛ بلکه جلوه‌هایی از علوم الهی ایشان بر مردم ظاهر شد که نشان از اتصال آن حضرت علیه السلام به عالم غیب می‌داد؛ از جمله:

۱. آشنایی کامل به زبان‌های گوناگون رایج در آن زمان

روزی اباصلت هروی به امام رضا علیه السلام گفت: «ای فرزند رسول خدا صلی الله علیه و آله، من از این همه تسلط شما به زبان‌های گوناگون در شگفتم!» حضرت فرمودند: «ای اباصلت، من حجت خداوند بر خلق او هستم؛ خداوند هرگز حجتی را بر گروهی قرار نمی‌دهد که زبان آن‌ها را نشناسد. مگر به تو نرسیده است سخن امیرالمؤمنین علیه السلام که [فرمود]: 'به ما فصل الخطاب داده‌اند' و این جز آگاهی از لغات (زبان‌های گوناگون) نیست.»^{۲۰}

۲. آشنایی به زبان پرندگان و حیوانات

جلوه‌های متعددی از آگاهی امام رضا علیه السلام به زبان حیوانات، در تاریخ ثبت شده است که به دو نمونه اشاره می‌کنیم:

سلیمان بن جعفر می‌گوید: «با حضرت رضا علیه السلام در باغ بودم که ناگهان گنجشکی نزد حضرت آمد و شروع به سروصدا کرد. حضرت فرمودند: 'می‌دانی چه می‌گوید؟' عرض کردم: 'نه؛ خدا و رسول او و فرزند رسول او داناترند!' امام علیه السلام فرمودند: 'می‌گوید ماری می‌خواهد جوجه‌های او را

بخورد. این عصا را بردار و به خانه‌اش برو و مار را بکش.‘ دنبال گنجشک به خانه‌اش رفتم و دیدم که ماری در حال حرکت بود؛ آن را کشتم.»^{۲۱}

دانش گستردهٔ امام رضا (ع) در علوم غیبی

گوشه‌ای از دریای علوم امام رضا (ع) در خبرهای غیبی ایشان جلوه گر شده است که در این مجال به یک نمونه اشاره می‌شود:
مأمون، بعد از شهادت امام رضا (ع) این‌طور تعریف کرد: «از حضرت،

چیزی (دعایی) خواستم تا فرزند کنیز زاهریهٔ من که باردار است و نزد من از همهٔ کنیزان محبوب‌تر است، سالم بماند؛ چراکه چند بار بچه‌اش را سقط کرده است. حضرت فرمود: 'نگران نباش؛ پسری می‌زاید، شبیه‌ترین مردم به مادرش و در دست راست و پای چپش انگشتی زیادی دارد.' همان‌گونه شد که حضرت فرموده بود...»^{۲۳}

همچنین امام رضا (ع) بارها دربارهٔ شهادت خود به‌وسیلهٔ مأمون و چگونگی آن خبر داده بود که مشروح آن در فصل شهادت ایشان خواهد

آمد؛ در این قسمت فقط به دو نمونه اشاره می‌کنیم: موسی بن عمران گفته است: «همراه علی بن موسی در مسجد مدینه بودم و هارون مشغول سخنرانی بود. حضرت فرمودند: 'من و او را در یک محل دفن می‌کنند.'»^{۲۴} گاه نیز دو انگشت سبابه و وسطی را به یکدیگر می‌چسبانند و می‌فرمودند: «من و هارون مثل این دو خواهیم بود.» راوی می‌گوید: «معنی سخن حضرت را نفهمیدم تا آنکه ایشان کنار هارون به خاک سپرده شدند!»^{۲۵}

فعالیت‌های فرهنگی امام رضا

با مراجعه به آثار ماندگار اهل بیت علیهم‌السلام درمی‌یابیم که بعد از امام علی و امام باقر و امام صادق علیهم‌السلام، بیشترین آثار از امام رضا علیه‌السلام به ما رسیده است و این، به دلیل شرایط خاص و فرصت مناسبی بود که در زمان ایشان پدید آمد. با وجود تلاش بی‌نتیجه دشمن برای نشان دادن ضعف علمی و کاستن از محبوبیت امام رضا علیه‌السلام، دوران امامت و به‌ویژه دوره ولایتعهدی حضرت رضا علیه‌السلام، فرصت مناسبی فراهم کرد تا ایشان برای نشر علوم اسلامی و حقایق مکتب اهل بیت علیهم‌السلام اقدام کنند.

از مهم‌ترین اقدامات فرهنگی امام رضا علیه‌السلام، نشر عقیده شیعه درباره امام و امامت است؛ زیرا بسیاری از مخالفان، درباره امام از چنان عقاید سطحی برخوردارند که مقام و جایگاه امام را، حتی از انسان‌های معمولی هم پایین‌تر می‌آورند؛ به‌طوری که هیچ گناهی را مانع امامت یا اطاعت از او نمی‌دانند. امام رضا علیه‌السلام به ترویج عقیده اهل بیت علیهم‌السلام در این باره همت گماشتند و در موقعیت‌های مختلف به نشانه‌های امام اشاره فرمودند.^{۲۶} مهم‌ترین آن، سخنان مفصل حضرت علیه‌السلام در اوایل ورود به مرو است که وقتی خبر اختلاف مردم درباره امامت به ایشان رسید، در مسجد جامع این شهر، بیان کردند.^{۲۷} همچنین، انبوه روایات رسیده از امام رضا علیه‌السلام حکایت از آن دارد که این بزرگوار برای تبیین اهمیت امام از دیدگاه اهل بیت علیهم‌السلام، در معرفی شخصیت والای ائمه اطهار علیهم‌السلام و بیان فضایل ایشان برای مردم، همواره تلاش کرده‌اند.

مقابله با غلو و غالیان و مبارزه با فرقه صوفیه از دیگر فعالیت‌های فرهنگی امام رضا علیه‌السلام است که توضیح آن در این مجال نمی‌گنجد.

هجرت تاریخی امام رضا (ع) به خراسان

امام رضا (ع) به دلیل نامه‌های زیاد و مراجعات مکرر مأموران مأمون به ایشان، درحالی برای هجرت به خراسان آماده شدند که از آن کراحت داشتند و می‌دانستند که در این سفر از دنیا خواهند رفت.^{۲۸}

حدیث سلسله الذهب

وقتی امام رضا (ع) خواستند از نیشابور حرکت کنند، مردم نیشابور برای بدرقه آمده بودند. عده‌ای از اصحاب حدیث، افسار ناقه حضرت را گرفتند و گفتند: «ای پسر رسول خدا! از میان ما می‌روی و ما را به حدیثی از

احادیث جدّت، رسول خدا ﷺ آگاه نمی‌سازی که از آن بهره‌مند شویم؟
تو را به حق پدران طاهرینت سوگند، برای ما حدیثی از پدر خویش
بیان فرما!

در روایتی دیگر نقل شده است که ابوزرعه و محمد بن اسلم از حافظان
حدیث نبوی به حضرت عرض کردند: «ای بزرگ‌زاده بزرگان! ای
امام‌زاده امامان! ای نتیجه پاک و پسندیده و ای خلاصه پیامبران! تو را به

حق پدران پاکیزه و نیاکان بزرگوارت که صورت مبارک خویش را به
ما نشان بده و حدیثی از پدرانت برای ما روایت کن تا یادگار شما باشد.»
آنگاه، مرکب حضرت ایستاد و پرده کنار رفت و چشم مسلمانان
به جمال مبارک ایشان روشن شد؛ مردم اشک شوق می‌ریختند. در
این حال بودند تا ظاهر شد. بزرگان و قاضیان فریاد زدند: «ای مردم،
گوش کنید و دل بسپارید و پیامبر ﷺ را درباره خاندانش آزرده نکنید!»

۲۴ هزار قلم آماده نوشتن بود که امام رضا علیه السلام فرمودند: «شنیدم از پدرم موسی بن جعفر علیه السلام که فرمود: شنیدم از پدرم جعفر بن محمد علیه السلام که فرمود: شنیدم از پدرم محمد بن علی علیه السلام که فرمود: شنیدم از پدرم حسین بن علی علیه السلام که فرمود: شنیدم از پدرم امیر مؤمنان، علی بن ابی طالب علیه السلام که فرمود: شنیدم از رسول خدا صلی الله علیه و آله که فرمود: شنیدم از جبرئیل که می فرمود: شنیدم که خداوند عز و جل فرمود: **كَلِمَةُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنِي فَمَنْ دَخَلَ حِصْنِي أَمِنَ مِنْ عَذَابِي؛ كَلِمَةُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ بَرَجَ وَ بَارَوَى مِنْ (حِصَارٍ وَ قَلْعَةٍ مُسْتَحْكَمٍ مِنْ) اسْتِ كِه هِرْكَسِ دَرِ آن وَارِدِ شُودِ، از عذابِ من در امان خواهد بود.**»^{۲۹} مَرَكَبِ به راه افتاده بود که امام علیه السلام سر از کجاوه بیرون آوردند و با صدای بلند فرمودند: «بَشْرُوطَهَا وَ أَنَا مِنْ شُرُوطِهَا؛ البته شرط هایی دارد و من از شرط های آن هستم!»^{۳۰} همه فهمیدند که امامت، شرط توحید است.

مرو

امام رضا علیه السلام، پس از تحمل چهار ماه سفر، در نیمه اول سال ۲۰۱ ق وارد مرو، مرکز حکومت مأمون شدند.^{۳۱} هنگام ورود حضرت علیه السلام به مرو، مردم با شور و شوق فراوان مقدم ایشان را گرامی داشتند؛ به گونه ای که مرو تا آن روز، چنان شادی و هیجانی به خود ندیده بود. انبوه جمعیت تا بیرون شهر به استقبال آمده بودند. امام علیه السلام پس از عبور از میان صفوف فشرده مردم، در منزلی مستقر شدند که نزدیک قصر حکومتی برای ایشان آماده شده بود.^{۳۲}

نماز عید فطر

از حوادث مهم دوران ولایتعهدی امام رضا علیه السلام، حرکت ایشان برای برگزاری نماز عید فطر است.

مأمون اصرار داشت که امام رضا علیه السلام، نماز عید سعید فطر را بخواند. امام رضا علیه السلام به او فرمودند: «میان ما شرایطی بود که این کار (ولایتعهدی) را پذیرفتم؛ شرط کرده بودم که در کار حکومت دخالت نکنم.»

مأمون گفت: «من فقط می خواستم دل مردم و لشکریان و خدمتگزاران

مطمئن شود و از آنچه خداوند شما را به آن برتری داده است، آگاه شوند.» سپس آن قدر اصرار کرد تا آنکه امام رضا علیه السلام فرمودند: «اگر مرا معاف کنی، نزد من محبوب تر است؛ و گرنه آن گونه می روم که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و علی بن ابی طالب علیه السلام [برای نماز عید] خارج می شدند.» مأمون گفت: «هر طور دوست دارید، انجام دهید!» جارچی ها به مردم خبر دادند که فردا، نماز عید فطر را حضرت رضا علیه السلام خواهند خواند!

آفتاب عید که طلوع کرد، کوچه ها و خیابان ها در موج مردم گم شده بود؛ زن ها و کودکان روی پشت بام ها نشسته بودند و فرماندهان و رجال دولت هم پشت در خانه امام رضا علیه السلام جمع شده بودند.

هنگام طلوع خورشید، امام رضا علیه السلام غسل عید کردند، عمامه سفیدی بر سر گذاشتند و گوشه ای از آن را بر سینه و گوشه ای را میان دو کتف انداختند... و به اطرافیان خود نیز فرمودند: «همان گونه انجام دهید که من انجام دادم.» سپس عصایی به دست گرفتند و با پای برهنه از خانه بیرون آمدند. پا را که در کوچه گذاشتند، سر به آسمان بلند کردند و چهار تکبیر گفتند: «الله اکبر، الله اکبر، الله اکبر، الله اکبر عَلَى مَا هَدَانَا...» فرماندهان و مردم که بهترین لباس های خود را پوشیده بودند، همین که امام رضا علیه السلام و اطرافیان ایشان را با آن شکل دیدند، از اسب ها پایین آمدند و کفش ها را درآوردند؛ در روایتی آمده است: «برخی به زحمت و با کارد، کفش یا بندهای آن را می بریدند.»^{۳۳} حضرت رضا علیه السلام کنار درب ایستادند و با صدای بلند فرمودند: «الله اکبر عَلَى مَا هَدَانَا...» حاضران هم تکرار کردند. صدای گریه و فریاد جمعیت، مرو را به لرزه درآورده بود! امام رضا علیه السلام حرکت کردند؛ بعد از هر ده قدم می ایستادند و سه تکبیر می گفتند؛ به گونه ای که گویی زمین و آسمان به ایشان پاسخ می دادند. فضل بن سهل، وزیر و فرمانده سپاه، به مأمون گفت: «اگر علی بن موسی با این روش به نماز برود [و به مصلا برسد]، مردم شیفته او می شوند و فریب خواهند خورد؛ بهتر است از ایشان بخواهی برگردد!» مأمون شخصی را فرستاد و از حضرت علیه السلام خواست که برگردند.

امام رضا علیه السلام کفش خود را پوشیدند و برگشتند^{۳۴} و مصلا در حسرت نمازی از جنس نماز رسول خدا صلی الله علیه و آله ماند.

شهادت امام رضا

امام رضا علیه السلام، شب قبل از شهادت خود، دنبال هرثمه فرستادند و به او فرمودند: «آنچه می‌گویم بشنو و حفظ کن: هنگام بازگشت من به سوی خداوند فرا رسیده است و زمان آن است که به جد و پدرانم ملحق شوم. این طغیانگر (مأمون) تصمیم گرفته است که مرا با انگور و انار مسموم کند؛ انگور را با نخ و سوزن مسموم کرده و انار را توسط غلامی که دستش مسموم است برایم دانه می‌کند. فردا مرا دعوت می‌کند تا از آن بخورم و حکم و قضا انجام می‌پذیرد...»^{۳۵}

در ادامه روایت آمده است که وقتی هرثمه بعد از شهادت امام رضا علیه السلام، سخن حضرت درباره انگور و انار را به مأمون گفت، رنگ مأمون گاهی زرد و گاهی قرمز و گاهی سیاه می‌شد تا اینکه بی‌هوش شد و در حال بی‌هوشی با صدای بلند می‌گفت: «وای بر مأمون از جانب خدا، وای بر او از پیامبر؛ وای بر او از علی بن ابی طالب، وای بر او از جانب فاطمه زهرا،...» همچنین، هنگامی که به هوش آمد، به هرثمه گفت: «به خدا سوگند، نه تو و نه هیچ‌کس در زمین و آسمان، نزد من عزیزتر از رضا نیست؛ به خدا قسم، اگر به من خبر برسد که از آنچه دیدی و شنیدی، چیزی بازگو کرده‌ای، همان، مرگ تو خواهد بود.» هرثمه قول داد که اگر چیزی را بازگو کند، خون او برای مأمون حلال باشد و مأمون از او در کتمان آن، عهد و پیمان گرفت.^{۳۶}

امام رضا علیه السلام به اباصلت فرمودند: «به قبه هارون برو و از چهار طرف آن، مشتی خاک بیاور.» وقتی اباصلت خاک‌ها را آورد، حضرت خاک پشت سر را بوییدند و به زمین ریختند و فرمودند: «مأمون می‌خواهد مرا اینجا دفن کند؛ ولی سنگ سخت بزرگی ظاهر می‌شود که اگر همه کلنگ‌های خراسان را بیاورند، نمی‌توانند آن را جدا کنند.» سپس خاکی را بوییدند که مربوط به بالای سر و پایین پا بود و همان سخن را تکرار کردند و در نهایت پس از بوییدن خاک طرف قبله (خاک مقابل هارون)، فرمودند: «اینجا برایم گودالی خواهند کند...»

آنگاه فرمودند: «ای اباصلت! فردا من نزد این فاجر می‌روم؛ اگر با سر برهنه بیرون آمدم، با من سخن بگو که پاسخ می‌دهم؛ ولی اگر با سر پوشیده بیرون آمدم، با من سخن نگو.»

اباصلت می‌گوید: «فردا حضرت لباس‌های خود را پوشیدند و در محراب

به انتظار نشستند تا آنکه غلام مأمون آمد و ایشان را همراه خود برد. امام علیه السلام حرکت کرد، من نیز رفتم؛ مقابل مأمون سبزی از انگور و دیگر میوه‌ها بود، در دستش نیز خوشه انگوری بود که مقداری از آن را خورده بود. همین که امام رضا علیه السلام را دید، با شتاب از جا برخاست، حضرت را در آغوش گرفت، میان دو چشم ایشان را بوسید و در جای خود نشاند؛ سپس آن خوشه انگور را به حضرت تعارف کرد و گفت: 'ای پسر رسول خدا، من تابه حال انگوری بهتر از این ندیده‌ام.' امام علیه السلام فرمودند: 'انگوری بهتر از این در بهشت هست!'

مأمون گفت: 'بفرما، میل کن!' امام علیه السلام فرمودند: 'میل ندارم.' مأمون گفت: 'نکند به من شک داری؟' حضرت علیه السلام آن خوشه را گرفتند، سه دانه میل کردند، خوشه انگور را بر زمین انداختند و برخاستند.

مأمون بلند شد و گفت: 'کجا می‌روی؟' امام رضا علیه السلام فرمودند: 'آنجا که مرا فرستادی!'^{۳۷} آنگاه در حالی که سرشان پوشیده بود، بیرون آمدند. سم در سلول‌های تن امام رضا علیه السلام نفوذ می‌کرد؛ آن قدر که تا خانه، بارها نشستند و برخاستند. امام عبا به سر کشیده بودند؛ ابابصت فهمید که کار تمام است. این خانه، قتلگاه غربت آقا شده بود و جز ابابصت، کسی نبود که بر او گریه کند. اما آمد؛ او که باید می‌آمد...

ابابصت ادامه می‌دهد: «من با امام علیه السلام سخن نگفتم؛ حضرت وارد خانه شدند و در بستر خوابیدند و دستور دادند که در خانه بسته شود. در را بستم و در حیاط خانه، غمگین مانده بودم. ناگهان نوجوانی زیبا و مشکین‌موی دیدم که از همه به حضرت رضا علیه السلام شبیه‌تر بود. به طرف او رفتم و گفتم: 'چگونه از در بسته وارد شدید؟' فرمودند: 'همان که در این هنگام، من را از مدینه به اینجا آورد، من را از در بسته وارد خانه کرد.' عرض کردم: 'شما کیستید؟' فرمودند: 'ای ابابصت، من حجت خدا بر تو هستم؛ من محمد بن علی (امام جواد علیه السلام) هستم.' بعد به طرف پدر بزرگوارشان رفتند. همین که حضرت رضا علیه السلام فرزند خود را دیدند از جا برخاستند، او را در آغوش گرفتند، میان دو چشمش را بوسیدند... و سخنانی مخفیانه [از اسرار امامت] گفتند که نفهمیدم... آنگاه روح مطهر امام رضا علیه السلام به رضوان پرواز کرد.

حضرت جواد علیه السلام مشغول غسل پدر شدند. خواستم کمک کنم که فرمودند: 'با من کسانی هستند که کمک کنند!' آنگاه فرمودند: 'به داخل

برو و کفن و حنوط را بیاور. سپس پدر خود (امام رضا) را کفن کردند و بر او نماز خواندند. بعد فرمودند: 'تابوت را بیاور.' عرض کردم: 'نزد نجار بروم تا تابوت درست کند؟' فرمودند: 'به داخل خانه برو؛ آنجا تابوتی هست!' رفتم و تابوتی دیدم که قبل از این ندیده بودم.

امام جواد پدرشان را در تابوت گذاشتند و دو رکعت نماز خواندند... سپس امام رضا را از تابوت در آوردند و در بستر قرار دادند؛ طوری که گویا هنوز غسل و کفن نشده‌اند. آنگاه فرمودند: 'ای اباصلت، برخیز و در را برای مأمون باز کن.' در را باز کردم؛ دیدم مأمون است با غلامان. آن ملعون [که شهادت امام رضا برایش قطعی شده بود و] گریبان چاک داده بود و بر سر می‌زد، با گریه وارد شد؛ در حالی که می‌گفت: 'ای سرور من، دل من را با مصیبت خود به درد آوردی...'. [به این ترتیب] همان‌طور شد که امام رضا خبر داده بودند.^{۳۸}

طلوعی ماندگار

تاریخ شهادت امام رضا براساس مشهورترین روایات، ماه صفر سال ۲۰۳ق، در سن ۵۵ سالگی ایشان بوده است.

با آمدن امام جواد در میان بهت و حیرت اباصلت، خورشید خورشیدها در دامان امام پس از خود، طلوعی دیگر یافت؛ طلوعی که این خاک را قطعه‌ای از بهشت کرد و انوار آن، پس از گذشت بیش از ۱۲۳۰ سال، هنوز و تا همیشه جلوه‌گر است.

پی نوشت ها:

۱. بحار الانوار، ج ۴۹، ص ۳؛ اعلام الوری، ص ۳۰۲.
۲. عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۱، ص ۱۵؛ بحار الانوار، ج ۴۹، ص ۷.
۳. عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۱، ص ۱۷.
۴. احقاق الحق، ج ۱۲، ص ۳۴۳.
۵. الغیبه، شیخ توسی، ص ۲۹؛ نک: بحار الانوار، ج ۴۹، ص ۲۵.
۶. اصول کافی، ج ۱، ص ۳۱۲؛ عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۱، ص ۳۱؛ الارشاد، ج ۲، ص ۲۵۰.
۷. سیر اعلام النبلاء، ج ۹، ص ۳۸۸.
۸. الارشاد، ج ۲، ص ۲۶۳.
۹. المناقب، ج ۴، ص ۳۶۷.
۱۰. منتهی الآمال، ج ۲، ص ۳۵۲.
۱۱. بحار الانوار، ج ۴۹، ص ۲۲۱.
۱۲. بحار الانوار، ج ۴۹، ص ۳۲۹؛ نقل از: عیون اخبار الرضا (ع).
۱۳. بحار الانوار، ج ۴۹، ص ۹۴ تا ۹۰ (گزیده شده از احادیث گوناگون).
۱۴. بحار الانوار، ج ۴۹، ص ۱۰۴ تا ۹۰ (برگزیده از روایات گوناگون).
۱۵. نک: بحار الانوار، ج ۲۶، ص ۱۵۹.
۱۶. همان، ص ۱۳۸.
۱۷. اعلام الوری، ص ۳۱۵؛ بحار الانوار، ج ۴۹، ص ۱۰۰.
۱۸. گویا مقصود مجوسیان باشد.
۱۹. عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۱۳۹؛ التوحید، ص ۴۱۷.
۲۰. عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۲۷.
۲۱. بصائر الدرجات، ص ۳۶۵؛ دلائل الامامه، ص ۳۴۳؛ بحار الانوار، ج ۴۹، ص ۸۸.
۲۲. مناقب آل ابی طالب، ج ۴، ص ۳۳۴؛ بحار الانوار، ج ۴۹، ص ۵۷.
۲۳. اخبار و آثار امام رضا (ع)، ص ۱۵۲.
۲۴. بحار الانوار، ج ۴۹، ص ۶۳.
۲۵. عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۴۶۳.
۲۶. عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۱، ص ۱۶۹؛ بحار الانوار، ج ۲۳، ص ۳۵؛ نقل از: کمال الدین.
۲۷. عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۱، ص ۱۷۱.
۲۸. الکافی، ج ۲، ص ۲۰۷.
۲۹. بحار الانوار، ج ۴۹، ص ۱۲۷.
۳۰. اخبار و آثار امام رضا (ع)، ص ۲۷۷؛ عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۱۳۵.
۳۱. عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۱۴۹.
۳۲. الارشاد، ج ۲، ص ۲۵۰.
۳۳. منتهی الآمال، ج ۲.
۳۴. اصول کافی، ج ۲ (کتاب الحجّه)، ص ۴۰۷.
۳۵. عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۲۴۸.
۳۶. عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۲۵۳.
۳۷. عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۲۴۴ و ۲۴۵.
۳۸. عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۲۴۴ و ۲۴۵.

فصل دوم

شرط حضور

احکام زائر

احکام مسافر

نماز مسافر

۱. مسافری که کثیرالسفر نیست، در سفر، باید نمازهای چهار رکعتی را شکسته، یعنی دو رکعتی به جا آورد؛ به شرط آنکه مسافتی که در سفر طی می کند، از ۸ فرسخ که حدود ۴۵ کیلومتر^۱ است، کمتر نباشد. زائرانی که از فاصله ۲۲/۵ کیلومتری یا بیشتر به مشهد [یا هر شهر دیگری] می آیند، چنانچه کمتر از ده روز در مشهد می مانند یا نمی دانند

که چند روز در این شهر خواهند ماند، نمازشان شکسته است.

۲. مسافرانی که قصد دارند ده روز یا بیشتر و پشت سرهم در مشهد بمانند، در بین راه، نمازشان شکسته است؛ ولی در مشهد باید نماز را کامل به جا آورند. مدت زمان بین راه، در مسیر آمدن و رفتن، جزو این ده روز به حساب نمی آید.

۳. قصد ده روز، به معنای تصمیم بر ماندن حداقل ده روز کامل است. این ده روز به دو صورت محاسبه می شود:

الف. اگر مسافر، اول اذان صبح وارد شهری شود که قصد اقامت دارد، ده روز او، غروب روز دهم کامل می‌شود.

ب. اگر مسافر، بعد اذان صبح، به شهری وارد شود که قصد اقامت دارد، به نظر اکثر مراجع تقلید، ده روز او، بعد از ۲۴۰ ساعت (۱۰ تا ۲۴ ساعت) کامل می‌شود.

مثلاً اگر کسی در روز اول، اول اذان صبح وارد مشهد شود و بداند تا پایان روز دهم می‌ماند، از اذان صبح روز اول تا غروب روز دهم، نمازش کامل است؛ ولی اگر تا آخر روز دهم نمی‌ماند، نمازش شکسته است.

اگر شخصی وسط روز به مشهد برسد، در صورتی که تصمیم دارد تا همان ساعت از روز یازدهم در این شهر بماند؛ مثلاً ساعت ده صبح به مشهد رسیده است و تصمیم دارد حداقل تا ساعت ده صبح روز یازدهم بماند، نمازش کامل است؛ ولی اگر بخواهد زودتر برود، باید نماز را شکسته اقامه کند.

۴. مسافری که تصمیم دارد بیشتر از ده روز، مثلاً سیزده یا پانزده روز در مشهد بماند، لازم نیست پس از تمام شدن ده روز اول، دوباره قصد ماندن ده روز دیگر را داشته باشد؛ این شخص، در روزهای بعد هم باید نمازش را کامل به جا آورد و نیت ده روز او برای بیش از ده روز هم معتبر است.

۵. کسی که شغل او مسافرت است، در سفری که جزو شغل اوست و سفر سیاحتی نیست، باید نماز را کامل بخواند؛ مثل راننده قطار، راننده ماشین‌های برون‌شهری، خلبان و ملوان؛ اما همین فرد اگر برای سیاحت یا زیارت به سفر برود،^۲ باید به احکام مسافر عمل کند.

۶. مسافری که تصمیم دارد ده روز در مشهد بماند؛ اگر از قصد خود برگردد، تکلیف او به شرح زیر است:

الف: اگر قبل از خواندن یک نماز چهار رکعتی از قصد خود برگردد، یعنی تصمیم بگیرد کمتر از ده روز در مشهد بماند، باید نماز را شکسته بخواند.

ب. در صورتی که بعد از خواندن یک نماز چهار رکعتی از قصد خود برگردد، تا وقتی که در مشهد است، باید نماز را کامل به جا آورد.

۷. مسافری که قصد دارد ده روز در مشهد بماند، باید به این نکات توجه کند:

الف. اگر تصمیم ندارد به اطراف مشهد (جایی که جزء شهر مشهد به

حساب نمی‌آید) برود، یعنی تمام ده روز را در مشهد می‌ماند یا تصمیم دارد که به بعضی از زمین‌ها و مزرعه‌ها یا باغ‌هایی سر بزند که متصل به مشهد است، به گونه‌ای که رفتن به آنجا با قصد اقامت او در مشهد منافات نداشته باشد، باید نماز را کامل بخواند.

ب. اگر تصمیم دارد در بین ده روز به جایی برود که فاصله آن تا مشهد چهار فرسخ یا بیشتر است و دوباره به مشهد برگردد، نمی‌تواند قصد ده روز کند و نمازش شکسته است؛ چون پیش از ماندن ده روز کامل در مشهد، به مسافرت خواهد رفت. اما وقتی برگشت، اگر حداقل ده روز دیگر در مشهد می‌ماند، باید قصد ده روز کند و پس از آن، نمازش کامل است؛ ولی اگر هنوز هم تصمیم ندارد ده روز بماند، باز هم نمازش شکسته است.

ج. اگر تصمیم دارد در بین ده روز به جایی در اطراف مشهد برود که فاصله آن تا مشهد کمتر از چهار فرسخ است، ولی کمتر از دو ساعت در آنجا می‌ماند؛ یعنی در تمام ده روز، کمتر از دو ساعت بیرون از مشهد خواهد بود، در این صورت نمازش کامل است؛ اما اگر از اول تصمیم دارد در بین ده روز، به اطراف مشهد برود و می‌داند که این بیرون رفتن، بیش از دو ساعت طول می‌کشد، در این صورت قصد ده روز او صحیح نیست و نمازش شکسته است؛ هر چند این فاصله، کمتر از چهار فرسخ باشد.^۳

د. اگر تصمیم دارد پس از ده روز ماندن در مشهد، به جایی برود که کمتر از چهار فرسخ با مشهد فاصله دارد، در این صورت نیز نمازش کامل است.

حکم جا گرفتن برای نماز

۱. مسجد، مکان عمومی مسلمانان است و همه مسلمانان در استفاده از آن مساوی هستند؛ به شرط آنکه این استفاده، مخالف شرع و شأن آن مکان مقدس نباشد. اگر در مسجد، شخصی قبل از دیگری جایی را برای نماز یا قرائت قرآن یا خواندن دعا در اختیار گرفت، دیگری نمی‌تواند آن مکان را از او بگیرد. نماز بر سایر کارها مقدم است و اگر شخصی در مسجد، به منظور تلاوت قرآن، مطالعه، دعاخواندن یا... جا گرفته است و در همان مسجد، جای دیگری برای اقامه نماز نباشد یا وقت نماز جماعت باشد و جای دیگری برای نماز جماعت وجود نداشته نباشد، اولویت با نماز است. بنابراین فردی که در کنار صفوف به هم فشرده نماز جماعت، مشغول قرائت قرآن و... است، واجب است جای خود را به نمازگزار بدهد.^۴

۲. گذاشتن رحل (چیزی مثل لباس و عبا و سجاده)، در صورتی که به قدر

مکان لازم برای نماز خواندن باشد یا بیشتر آن را بگیرد، مانند نشستن است؛ یعنی کسی که رحل گذاشته و جا گرفته است، در استفاده از آن مکان، حق اولویت دارد و دیگران نمی‌توانند جای او را بگیرند. گذاشتن مهر، تسبیح، شانه و مانند این‌ها، چنین حکمی ندارد و حتی برای شخص ایجاد نمی‌کند.

۳. اگر کسی رحل یا سجاده و مانند آن را بگذارد و زمانی طولانی سپری شود یا برود و برنگردد، طوری که بدون برداشتن رحل نتوان در آن محل نماز خواند، دیگران می‌توانند آن را بردارند و نماز بخوانند. کسی که آن رحل را برمی‌دارد، باید آن را نگهدارد تا صاحبش برگردد؛ تصرف در رحل دیگران (اشیا یا اموال دیگران) جایز نیست و نمی‌توانند روی سجاده آن‌ها نماز بخوانند.

حرم‌های مطهر

۱. زیارتگاه‌ها در همه احکامی که گفته شد، مانند مساجد بوده و در استفاده از آن‌ها همه مردم مساوی هستند. بنابراین اگر کسی برای زیارت یا نماز یا دعا یا قرائت قرآن جایی برای خودش گرفته است، دیگران حق ندارند برایش مزاحمت ایجاد کرده یا از آن مکان بیرونش کنند.

۲. حکم گذاشتن رحل و مانند آن و بقای آن (تصرف نکردن در آن)، احکام گذاشتن رحل در مسجد را دارد.

پاسخ به پرسش‌هایی درباره احکام نماز جماعت

۱. اگر نماز افراد صف جلو به دلیل مسافربودن، در دو رکعت تمام شد، حکم نماز صف‌های بعد چیست؟

* در صورتی که با صف قبل، بیشتر از یک قدم فاصله ایجاد شود:

الف. حضرت امام خمینی رحمته‌الله، آیت‌الله سیستانی حفظه‌الله تعالی و آیت‌الله زنجانی حفظه‌الله تعالی؛ باقی‌ماندن بر جماعت اشکال دارد و بنابر احتیاط واجب، نماز افراد می‌شود؛ اگرچه بلافاصله اقتدا کنند.

ب. آیت‌الله گلپایگانی رحمته‌الله و آیت‌الله صافی گلپایگانی حفظه‌الله تعالی؛ نماز صف بعد افراد می‌شود.

ج. آیت‌الله مکارم شیرازی حفظه‌الله تعالی؛ اگر صف جلو بلافاصله اقتدا کنند، نماز جماعت صحیح است؛ در ضمن، مجرد فاصله‌شدن به یک صف

به جماعت آسیب نمی‌رساند؛^۵ ولو بلافاصله اقتدا نکنند.

آیت الله خوئی رحمته الله، آیت الله اراکی رحمته الله، آیت الله وحید خراسانی 'حفظه الله تعالی' و آیت الله تبریزی رحمته الله و مقام معظم رهبری 'مدظله العالی': اگر صف جلو بلافاصله اقتدا کنند، نماز جماعت صحیح است.

* در صورتی که با صف قبل، کمتر از یک قدم فاصله ایجاد شود:

الف. فتوای مشهور: چه صف جلو اقتدا کنند و چه اقتدا نکنند، نماز صف بعد درست است.

ب. آیت الله سیستانی و آیت الله وحید خراسانی 'حفظهما الله تعالی': اگر صف جلو اقتدا کنند، نماز جماعت صحیح است؛ و گرنه فرادا می‌شود.^۶

۲. در رکعت اول و دوم نماز جماعت، در حالی که امام در حال قرائت

حمد و سوره است؛ مأموم چه وظیفه‌ای دارد؟

* در نمازهای اخفاتی (نمازهایی که امام جماعت، حمد و سوره را آهسته می‌خواند):

الف. امام خمینی رحمته الله، آیت الله خوئی رحمته الله و آیت الله نوری همدانی 'حفظه الله تعالی' آیت الله تبریزی رحمته الله و آیت الله وحید خراسانی 'حفظه الله تعالی': مأموم نباید در دو رکعت اول نماز، حمد و سوره بخواند.^۷

ب. آیت الله فاضل لنکرانی رحمته الله و آیت الله سیستانی و آیت الله مکارم شیرازی 'حفظهما الله تعالی': بنابر احتیاط واجب، [حمد و سوره را] نخواند.^۸

ج. آیت الله اراکی رحمته الله، آیت الله گلپایگانی رحمته الله، آیت الله بهجت رحمته الله و آیت الله صافی 'حفظه الله تعالی': مکروه است حمد و سوره را بخواند.^۹

نکته: براساس فتوا یا احتیاط واجب مشهور مراجع عظام، وظیفه مأموم، ترک قرائت است؛ ولی مستحب است مشغول به ذکر تسبیح و تحمید و صلوات باشد.^{۱۰}

* در نمازهای جهریه (نمازهایی که صدای امام جماعت هنگام قرائت حمد و سوره، شنیده می‌شود):

الف. اگر صدای امام را بشنود:

فتوای مشهور مراجع عظام تقلید: ولو اینکه کلمات را تشخیص نمی‌دهد؛ باید حمد و سوره را نخواند.

آیت الله صافی 'حفظه الله تعالی'، آیت الله گلپایگانی رحمته الله و آیت الله بهجت رحمته الله: بنابر احتیاط واجب، نخواند.^{۱۱}

نکته: براساس نظر مشهور مراجع عظام تقلید، در نمازهای جهریه که

صدای امام جماعت شنیده می‌شود: ترک قرائت، واجب؛ سکوت، احتیاط مستحب و ذکر، جایز است.^{۱۲}

ب. اگر صدای امام را نشنود:

نظر مشهور مراجع عظام تقلید: مستحب است که حمد و سوره را بخواند؛ ولی باید آهسته بخواند و اگر سهواً بلند بخواند، اشکال ندارد. آیت‌الله مکارم شیرازی 'حفظه‌الله تعالی': جایز است.

۳. اگر مأموم در رکعت دوم امام جماعت اقتدا کند، آیا می‌تواند قنوت و تشهد را بخواند؟

نظر مشهور مراجع عظام تقلید: خواندن قنوت و تشهد، مستحب است؛ ولی در موقع تشهد، از باب تبعیت از امام جماعت، بنشیند و احتیاط [واجب] این است که در موقع تشهد به حالت تجافی بنشیند. آیت‌الله بهجت رحمته‌الله: بنابر احتیاط مستحب، [در موقع تشهد،] به حالت تجافی بنشیند.^{۱۳}

۴. اگر مأموم در دو رکعت آخر نماز چهار رکعتی، به امام جماعت اقتدا کند، آیا لازم است حمد و سوره را بخواند؟

اجماع: در این صورت بر مأموم لازم است خودش حمد و سوره را بخواند؛ ولی اگر به اندازه خواندن سوره مهلت پیدا نکرد، حمد را تمام کند.^{۱۴}

۵. اگر مأموم بداند در صورتی که در رکعت سوم یا چهارم به امام اقتدا کند و حمد را بخواند، به رکوع نمی‌رسد، چه وظیفه‌ای دارد؟
اجماع: بنابر احتیاط واجب، باید صبر کند تا امام به رکوع رود و بعد اقتدا کند.^{۱۵}

۶. اگر مأموم با این یقین که به رکوع امام می‌رسد، سوره را بخواند و به رکوع نرسد، حکم نمازش چیست؟

نظر مشهور مراجع عظام تقلید: جماعتش صحیح است. آیت‌الله زنجانی، آیت‌الله مکارم شیرازی، آیت‌الله وحید خراسانی 'حفظهم‌الله تعالی' و آیت‌الله تبریزی رحمته‌الله: در صورتی که متابعت عرفی به هم نخورد، جماعتش صحیح است.

آیت‌الله خوئی رحمته‌الله: جماعتش صحیح نیست و تبدیل به فرادا می‌شود.^{۱۶}

۷. در نماز جماعت، کیفیت قرائت مأموم از جهت جهر و اخفات باید چگونه باشد؟

اجماع: بر مأموم واجب است که حتی قرائت بسم الله را به صورت آهسته

بخواند، چه در نمازهای اخفاتی و چه جهریه؛ همچنین فرق نمی‌کند که قرائت مستحب باشد، مثل وقتی که در نمازهای جهریه صدای امام را نمی‌شنود یا اینکه قرائت واجب باشد، مثل وقتی که یک رکعت از امام جماعت عقب است.^{۱۷}

۸. آیا متابعت مأوم از امام در افعال نماز، واجب است؟

نظر مشهور مراجع عظام تقلید: متابعت در افعال نماز، بر مأوم واجب است؛ یعنی باید افعال نماز را یا با امام جماعت یا کمی بعد از او انجام دهد. آیت‌الله بهجت رحمته‌الله: احتیاط واجب در این است که با امام جماعت هم انجام ندهد؛ بلکه کمی بعد از او انجام دهد.^{۱۸}

۹. اگر مأوم سهواً یا به خیال اینکه امام جماعت سر از رکوع یا سجده برداشته است، از رکوع یا سجده سر بردارد و ببیند که امام جماعت در رکوع و سجده است، چه وظیفه‌ای دارد؟

نظر مشهور مراجع عظام تقلید: باید به رکوع و سجده برگردد و [در این حالت] زیادی رکن، نماز را باطل نمی‌کند.

آیت‌الله سیستانی حفظه‌الله‌تعالی: بنابر احتیاط واجب، به رکوع و سجده برگردد و [در این حالت] زیادی رکن، نماز را باطل نمی‌کند.

نکته: براساس نظر مشهور مراجع عظام تقلید و از نظر آیت‌الله سیستانی حفظه‌الله‌تعالی، بنابر احتیاط واجب، اگر مأوم، به رکوع برگردد و پیش از آنکه به رکوع برسد، امام جماعت سر بردارد؛ نمازش باطل است.^{۱۹}

۱۰. اگر مأوم سهواً سر از رکوع یا سجده بردارد و ببیند که امام جماعت هنوز سر برنداشته است؛ اما، عمداً برنگردد؛ حکمش چیست؟

امام خمینی رحمته‌الله و آیت‌الله فاضل لنکرانی رحمته‌الله: گناه کرده است؛ اما جماعتش صحیح است و احتیاط مستحب نیز این است که نماز را تمام و دوباره اعاده کند؛ مگر اینکه قبل از اتمام ذکر واجب، از رکوع یا سجده بلند شده باشد که در این صورت، نمازش باطل است.

آیت‌الله سیستانی حفظه‌الله‌تعالی: بنابر احتیاط واجب، جماعتش باطل ولی نمازش صحیح است؛ به شرط اینکه منافی نماز انجام نداده باشد.^{۲۰}

آیت‌الله مکارم شیرازی حفظه‌الله‌تعالی: در تمام مواردی که مأوم باید برگردد؛ اگر عمداً برنگردد، نمازش اشکال دارد.

آیت‌الله خوئی رحمته‌الله و آیت‌الله وحید خراسانی حفظه‌الله‌تعالی: گناه نکرده است؛ ولی جماعتش باطل و نمازش به صورت فرادا صحیح است.^{۲۱}

۱۱. آیا در نماز جماعت، مأموم باید در اقوال هم از امام جماعت

تبعیت کند؟

اجماع: در اقوال [غیر از تکبیرة الاحرام و سلام که در ادامه بررسی می‌شود]، متابعت از امام جماعت، واجب نیست؛ یعنی لازم نیست متأخر از امام جماعت یا هم‌زمان با او، اذکار را بگوید و فرقی بین اذکار واجب و مستحب نیست و فرقی نمی‌کند که اذکار را از امام جماعت بشنود یا نشنود؛ اگرچه احتیاط مستحب است که متأخر از امام جماعت انجام دهد، خصوصاً جایی که صدای امام را می‌شنود.^{۲۲}

۱۲. آیا مأموم می‌تواند قبل از امام جماعت سلام نماز را بگوید؟ اگر

قبل از امام جماعت سلام داد، حکم نمازش چیست؟

نظر مشهور مراجع عظام تقلید: اگر مأموم حتی عمداً پیش از امام سلام دهد، نمازش صحیح است.

آیت‌الله گلپایگانی رحمته‌الله و آیت‌الله صافی گلپایگانی حفظه‌الله‌تعالی: بنابر احتیاط مستحب، زودتر سلام ندهد.

آیت‌الله سیستانی حفظه‌الله‌تعالی: نمازش به‌صورت جماعت صحیح است.
آیت‌الله خوئی رحمته‌الله و آیت‌الله وحید خراسانی حفظه‌الله‌تعالی: اگر سهواً سلام دهد، نمازش اشکال ندارد و ظاهر این است که اگر عمداً هم سلام دهد، در صورتی که از اول نماز قاصد نبوده است (قصد نکرده است)، نمازش صحیح است.

آیت‌الله فاضل لنکرانی رحمته‌الله: اگر عمداً سلام دهد، نمازش اشکال دارد؛ یعنی بنابر احتیاط واجب، نماز را اعاده کند؛ ولی اگر نیت فرادا کرده یا سهواً سلام داده است، نمازش صحیح است.

آیت‌الله بهجت رحمته‌الله: اگر عمداً هم سلام دهد، بنابر اقوی، نمازش صحیح است؛ ولی احتیاط در این است که اگر عذری ندارد و می‌خواهد قبل از امام سلام دهد، قصد انفراد (فرادا) کند.^{۲۳}

۱۳. آیا مأموم می‌تواند قبل از امام جماعت تکبیرة الاحرام بگوید؟

اجماع: مأموم نباید تکبیرة الاحرام را پیش از امام بگوید.
نظر مشهور مراجع عظام تقلید: بنابر احتیاط واجب تا تکبیر امام جماعت تمام نشده است، تکبیر نگوید.
آیت‌الله سیستانی حفظه‌الله‌تعالی: بنابر احتیاط مستحب تا تکبیر امام جماعت تمام نشده است، تکبیر نگوید.

روزه مسافر

۱. مسافری که نمازش شکسته است، نباید روزه بگیرد؛ بنابراین اگر قصد ندارد ده روز در مشهد مقدس یا هر شهر دیگری بماند، در مدت اقامت خود نمی‌تواند روزه بگیرد.
۲. کسانی که در سفر، نمازشان کامل است، مثل افرادی که شغلشان مسافرت است، می‌توانند در سفر روزه بگیرند؛ همچنین کسانی که قصد دارند ده روز در شهری بمانند، می‌توانند در مکانی که قصد اقامت ده روز کرده‌اند، روزه بگیرند.
۳. حکم گرفتن روزه نذر در سفر به این شرح است:
الف. یکی از شرایط نذرکردن روزه، نداشتن روزه قضا است.^{۲۴}
ب. نذرکردن روزه واجب مانند روزه ماه مبارک رمضان یا نظیر آن صحیح نیست؛ یعنی نمی‌توانیم نذر کنیم که روزه ماه مبارک رمضان یا روزه واجب دیگری را در سفر به‌جا آوریم. همچنین، در ماه مبارک رمضان، به‌جز روزه واجب این ماه، روزه دیگری گرفته نمی‌شود.
ج. نذر روزه مستحبی در سفر صحیح است؛ به‌شرط اینکه در وطن نذر کند؛ مثل اینکه نذر کند روز معینی را در سفر روزه بگیرد.
د. اگر نذر کند که چه مسافر باشد و چه مسافر نباشد، در روز معینی روزه مستحبی بگیرد؛ این نذر صحیح است.
ه. در صورتی که نذر کند روزه مستحبی بگیرد و روز آن را مشخص نکند، نمی‌تواند آن را در سفر به‌جا آورد.
۴. کسی که نمی‌داند روزه مسافر باطل است؛ اگر در سفر روزه بگیرد و در بین روز بفهمد که روزه مسافر باطل است، روزه‌اش باطل می‌شود و اگر تا مغرب نفهمد، روزه‌اش صحیح است.
۵. اگر کسی فراموش کند مسافر است یا فراموش کند که روزه مسافر صحیح نیست و در سفر روزه بگیرد، روزه‌اش باطل است.

احکام نذر

یکی از سنت‌های پسندیده مسلمانان، نذرکردن اموال یا انجام کارهایی به نیت معصومان علیهم‌السلام یا وقف ملک و مالی برای آن بزرگواران است. این سنت حسنه همچنان رواج دارد و از آنجاکه گاهی زائران برای عمل به نذر خود، به مکان مدنظر مشرف می‌شوند؛ توجه به برخی از احکام نذر

و وقف، ضروری است که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. برای واجب شدن نذر، باید صیغه نذر خوانده شود و لازم نیست شخص، آن را به عربی بخواند؛ پس چنانچه مثلاً بگوید: «اگر مریضی من خوب شد، بر من واجب است که برای خدا، ده هزار تومان به حرم امام رضا (ع) بدهم»، نذر او صحیح است و باید مطابق آن عمل کند؛ اما اگر صیغه نذر را نخوانده باشد، عمل به آن نذر واجب نیست.

۲. انسان باید کاری را نذر کند که انجام دادن آن برایش ممکن باشد؛ مثلاً کسی که نمی‌تواند پیاده به مشهد برود، اگر چنین نذری کند، نذرش صحیح نیست.

۳. اگر انسان نذر کند کاری را انجام دهد، باید همان‌طور عمل کند که نذر کرده است؛ مثلاً اگر نذر کند روز اول ماه به زیارت برود، چنانچه روز قبل یا بعد از آن برود، کفایت نمی‌کند و به نذر خود عمل نکرده است. ۴. اگر انسان نذر کند که به زیارت امام رضا (ع) برود، در صورتی که به زیارت امام دیگری برود، کافی نیست و چنانچه به واسطه عذری مانند بیماری یا تنگ‌دستی نتواند امام رضا (ع) را زیارت کند، عمل کردن به نذر بر او واجب نیست.

۵. کسی که نذر کرده است به زیارت برود و غسل زیارت و نماز آن را نذر نکرده است؛ لازم نیست غسل و نماز زیارت را به‌جا آورد.

۶. اگر انسان چیزی را نذر امام رضا (ع) یا دیگر معصومان (ع) کند، چنانچه در این نذر مصرف معینی را قصد کرده باشد، باید به همان مصرف برساند و اگر مصرف معینی را قصد نکرده باشد، باید به فقیران و زائران بدهد یا مسجد و مانند آن بسازد و ثواب آن را به همان بزرگوار (ع) هدیه کند؛ همچنین اگر خودش نتوانست آن مال را به مصارف معین برساند، باید به افراد مسئول در دفاتر نذورات حرم مطهر آن معصوم (ع) تحویل دهد تا به مصارف شرعی آن برسانند.

۷. اگر فردی برای حرم امام رضا (ع) چیزی از قبیل فرش و پرده و وسایل روشنایی نذر کند، باید آن را به مصارف حرم برساند. برای این کار، می‌تواند مال یا اشیایی را که نذر کرده است، به مسئولان دفاتر نذورات تحویل دهد تا به مصارف معین شده برسانند.

۸. اگر نذر مشروط به گرفتن حاجت باشد، پس از گرفتن حاجت، عمل کردن به نذر واجب است و عمل کردن قبل از آن، واجب و کافی

نیست؛ بنابراین اگر به نذر خود عمل کند و بعد حاجتش را بگیرد، باید دوباره نیز انجام دهد.

احکام وقف

اهمیت وقف

وقف کردن، فضیلت زیاد و ثواب بسیار دارد. در روایتی معتبر و صحیح از امام صادق (ع) آمده است: «پس از مرگ، اجر و مزدی شخص را تبعیت نمی‌کند؛ مگر در سه خصلت (کار): ۱. صدقه‌ای که در زمان حیاتش جریان داده است؛ آن صدقه بعد از مرگش نیز همچنان جریان خواهد داشت (فضل و ثوابش به او می‌رسد)؛ ۲. سنت هدایتی که پایه‌گذاری کرده است (معمول کردن راه و روشی صحیح)؛ به گونه‌ای که بعد از مرگش نیز به آن عمل می‌شود؛ ۳. فرزند صالحی که برای او دعا می‌کند.»^{۲۵}

بنابراین وقف از مصداق‌های صدقه جاریه است.

برخی از احکام وقف

۱. وقف آن است که انسان مالی را از مالکیت خود خارج و منفعت آن را در راه خدا خیرات کند.

۲. لازم نیست انسان صیغه وقف را به عربی بخواند؛ مثلاً اگر بگوید: «خانه خود را وقف کردم»، صحیح است.

۳. پس از وقف مال و تحویل آن، واقف نمی‌تواند عنوان آن را تغییر دهد؛ مثلاً اگر چیزی را وقف حرم امام رضا (ع) کرده باشد، نمی‌تواند از آن برای حرم امامی دیگر یا مسجد و حسینیه استفاده کند.

۴. اگر انسان مالی را مثلاً برای حرم امام رضا (ع) وقف کرده باشد، منافع آن باید صرف تعمیر، تأمین نور، اجرت خدمتگزاران و نگهبانان و سایر هزینه‌های حرم مطهر شود. خود این افراد نمی‌توانند منافع موقوفات را به مصارف خاص برسانند؛ بنابراین لازم است به مسئولان دفتر موقوفات حرم مطهر تحویل دهند تا به مصارف شرعی آن برسد.

۵. تلف کردن و خسارت زدن به مال وقفی و هرگونه تصرفی که خلاف وقف باشد؛ حتی نوشتن مطالبی در قرآن‌ها یا کتاب‌های دعا جایز نیست و اگر خسارتی وارد شد، واردکننده آن خسارت، مدیون هست و باید جبران کند.

فروش عین (فروش مال وقفی) دو حالت دارد:

۱. مسجد و زیارتگاه: بنا بر نظر مشهور بدون اشکال جایز نیست؛ اگرچه

به هر امری منجر و به هر عاقبتی منتهی شود؛ حتی اگر خراب شود.
۲. وقف‌های عمومی، غیر مسجد و زیارتگاه: بنابر نظر امام خمینی (ره)، احتیاطاً جایز نیست.

فروش متعلق وقف‌ها از قبیل وسایل و فرش، چند حالت دارد:
۱. مادامی که باقی هستند و استفاده از آن‌ها ممکن است، فروش آن‌ها جایز نیست.

۲. اگر به‌طور کلی آن مکان از آن وسایل بی‌نیاز بود و نگهداشتن آن‌ها موجب خرابی می‌شود، چند حالت دارد:

الف. اگر واقف شرط کرده باشد که هنگام ضرورت و نیاز فروخته شود؛ در این صورت، فروختن آن اشکال ندارد.

ب. در همان زمینه مصرف، مسجد یا... دیگری مماثل آن نیاز دارد، در آن جهت استفاده می‌شود.

ج. اگر مماثل نبود، اما به‌طور کلی مستغنی از آن بود؛ در مصالح عمومی استفاده می‌شود.

د. مطابق نظر مشهور، اگر استفاده از آن اصلاً ممکن نباشد؛ مگر این که فروخته شود و اگر بماند خراب و تلف می‌شود، باید فروخته شود و ثمن آن در آن محل، در صورتی که احتیاج به آن دارد، مصرف شود؛ و گرنه در مماثل آن، سپس در مصالح عمومی [برحسب آنچه گذشت]، صرف شود.

احکام معذورین

۱. توقف جُنُب و حائض و نَفَسَاء^{۲۶} در مسجد و بنابر احتیاط واجب در حرم ائمه (علیهم‌السلام) حرام است. اگر مسجد یا حرم شلوغ نباشد، عبور آن‌ها به‌طوری که از یک در وارد و از در دیگر خارج شوند، یعنی بدون توقف، اشکال ندارد.

۲. زن مستحاضه حتی مستحاضه متوسطة و کثیره، می‌تواند به مسجد یا حرم برود و در آنجا توقف کند؛ اما اگر غسل‌هایی را که برای نمازش گفته شده، انجام نداده است، احتیاط مستحب است که در مسجد و حرم توقف نکند.

توجه: در حرم ائمه (علیهم‌السلام)، محدوده روضه منوره، اطراف ضریح مطهر، زیر گنبد مطهر و به نظر برخی از فقها،^{۲۷} بنابر احتیاط واجب رواق‌های متصل به آن هم حکم مسجد را دارند. لازم به یادآوری است که در حرم مطهر امام رضا (علیه‌السلام)، صحن مسجد گوهرشاد نیز مسجد به حساب می‌آید؛ اما سایر

رواق‌ها و شبستان‌ها و صحن‌ها حکم حرم را ندارد؛ فقط رواق پشت سر که در آنجا دو مسجد هست و قسمت بالاسر حضرت حکم مسجد را دارد.

احکام مسجد و حرم ائمه علیهم‌السلام

حرمت مسجد و حرم

۱. حفظ احترام مسجد و حرم واجب است؛ بنابراین هر کاری که موجب بی‌احترامی به این مکان‌های مقدس باشد، حرام است؛ مثل آب دهان انداختن یا با کفش وارد شدن.
۲. نجس کردن زمین، سقف، بام و طرف داخلی دیوار مسجد و حرم ائمه علیهم‌السلام حرام است.

تطهیر مسجد و حرم

۱. اگر جایی از مسجد نجس شود، هر کس بفهمد باید فوراً آنجا را تطهیر کند.
۲. اگر جایی از حرم‌های مطهر ائمه علیهم‌السلام نجس شود، تطهیر آن واجب است.

۳. هنگامی که انسان از نجاست مسجد یا حرم‌های مطهر ائمه علیهم‌السلام اطلاع یافت، فوراً باید آن را تطهیر کند و نباید به قدری معطل کند که عرفاً بگویند تأخیر کرده است.

۴. برطرف کردن نجاست از مسجد یا حرم‌های مطهر ائمه علیهم‌السلام واجب کفایی است و فقط اختصاص به کسی ندارد که آنجا را نجس کرده یا سبب نجس شدن آن شده است. [یعنی وقتی یک نفر تطهیر را انجام دهد، کفایت می‌کند و بقیه تکلیفی ندارند].

۵. اگر انسان نتواند جایی را که نجس شده است، تطهیر کند و کمک‌کننده‌ای هم پیدا نکند، تطهیر مسجد بر او واجب نیست؛ ولی اگر بی‌احترامی به مسجد یا حرم باشد، بنابر احتیاط واجب باید به کسی که می‌تواند آن را تطهیر کند، اطلاع دهد. بنابراین از آنجا که زائران محترم نمی‌توانند این کار را انجام دهند، باید به مسئولان نظافت و خادمان این مکان‌های مقدس اطلاع دهند.

اقامة نماز در مسجد و حرم

۱. نماز خواندن در مسجد مستحب است و حاضر نشدن در مسجد به‌ویژه برای همسایگان آن، در صورتی که عذری مثل بارش برف و باران نباشد، مکروه است.

۲. اقامه نماز در حرم امامان معصوم علیهم‌السلام بسیار ثواب دارد.

۳. انسان باید ادب را رعایت بکند و جلوتر از قبر پیغمبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و امام معصوم علیه‌السلام نماز نخواند. اگر نماز خواندن جلوتر از قبر پیغمبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و امام معصوم علیه‌السلام بی‌احترامی به ائمه اطهار علیهم‌السلام باشد، حرام است؛ ولی نماز باطل نیست.^{۲۸}

نماز تحیت مسجد

وقتی انسان به مسجد می‌رود، مستحب است حداقل دو رکعت نماز به قصد تحیت و احترام مسجد بخواند و اگر به جای نماز تحیت، نماز واجب یا مستحب دیگری هم بخواند، کافی است.

بردن مهر و قرآن مسجد و حرم‌های مطهر

بردن مهر و قرآن و کتاب‌های دعای مسجدها، حرم‌های مطهر معصومان علیهم‌السلام و زیارتگاه‌ها جایز نیست و چنانچه کسی آن‌ها را به عمد یا سهو برده باشد، باید به همان مکان برگرداند. بردن دیگر امکانات مسجد و حرم‌های مطهر و سایر مکان‌های وابسته به آن‌ها نیز همین حکم را دارد و جایز نیست.

پرسش‌هایی درباره احکام حرم

۱. آیا اگر دستمان به ضریح نرسد، زیارتمان قبول است؟

بله؛ در زیارت، حضور و سلام بر امام معصوم علیه السلام کافی است. دست‌زدن به ضریح، زیارت نبوده و نشان قبولی زیارت هم نیست و هرچند تحمل زحمت در راه زیارت، اجر و ثواب زیادی دارد؛ اما از آداب زیارت آن است که زائر از هرگونه ایجاد مزاحمت و ناراحتی برای دیگران بپرهیزد.

۲. اگر نذر کرده باشیم مقداری پول داخل ضریح مطهر بیندازیم، آیا

جایز است آن را به دفتر یا صندوق نذورات تحویل دهیم؟

اگر شخصی به این شکل، نذر شرعی کرده و صیغه نذر را خوانده باشد، در صورتی که ممکن باشد، باید به همین صورت به نذر خود عمل کند؛ اما اگر انجام دادن آن ممکن نباشد، عمل کردن به نذر واجب نیست و می‌تواند آن مبلغ را به دفتر نذورات تحویل دهد.

۳. آیا مسافران می‌توانند نماز را در صف اول نماز جماعت به‌جا آورند؟

در جایی از احکام نماز جماعت نیامده است که مسافر نمی‌تواند در صف اول جماعت نماز بخواند؛ اما پس از سلام دادن مسافر در رکعت دوم، اگر با اتصال نداشتن او، فاصله بین دیگر مأمومین زیاد شود، اتصال آن‌ها به‌هم می‌خورد و نماز جماعتشان به فرادا تبدیل می‌شود.

۴. مشرف شدن افرادی که عذر شرعی دارند، به کدام رواق‌های

حرم مطهر امام رضا علیه السلام اشکال ندارد؟

به همه رواق‌ها، به‌جز رواق پشت سر امام رضا علیه السلام می‌توانند مشرف شوند. رواق‌ها حکم مسجد را ندارند و تشریف به آن‌ها اشکال ندارد. رواق پشت سر امام رضا علیه السلام در گذشته مسجد بوده است و در حال حاضر نیز حکم مسجد را دارد. دارالقیض و مسجد بالاسر نیز حکم مسجد را دارند. نکته: حضرت امام خمینی رحمته الله بنابر احتیاط واجب، توقف در هیچ‌کدام از رواق‌ها را جایز نمی‌دانند و مقلدان ایشان می‌توانند در این مسئله به فتوای سایر مراجع رجوع کنند.

۵. چگونه برای اموات نماز بخوانیم؟

نمازهای قضا یا مستحبی، مثل نماز زیارت را می‌توان به‌نیابت از میت خواند. بنابر روایت صحیح، ثواب این نمازها به اموات می‌رسد و آن‌ها را خوشحال می‌کند.

یکی از نمازهای مستحب، دو رکعت نماز والدین است که به شکل زیر اقامه می شود:

در رکعت اول، سوره مبارکه حمد را بخواند و بعد، ده مرتبه این ذکر شریف را تکرار کند: «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ».

در رکعت دوم، سوره مبارکه حمد را بخواند و بعد ده مرتبه این ذکر شریف را تکرار کند: «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ وَ لِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ»؛^{۲۹} (پروردگارا، مرا و پدر و مادرم و تمام کسانی را که با ایمان وارد خانه من شدند و همه مردان و زنان با ایمان را بیامرزد). بعد از سلام نماز نیز ده مرتبه بگوید: «رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا»؛^{۳۰} (همان گونه که آن ها مرا در کوچکی تربیت کردند، مشمول رحمتشان قرار ده).

۶. نمازخواندن در کدام قسمت از حرم معصومان علیهم السلام بیشترین ثواب را دارد؟

در قسمت بالاسر مبارک امام معصوم علیه السلام.

۷. نمازخواندن، مقابل یا جلوتر از مرقد معصومان علیهم السلام چه حکمی دارد؟

در صورتی که نمازخواندن جلوتر از قبر معصومان علیهم السلام بی احترامی محسوب شود:

۱. بنابر فتوای اکثر مراجع عظام تقلید، نماز گزار کار حرامی انجام داده است؛ ولی نمازش باطل نمی شود.

۲. بنابر نظر آیت الله مکارم شیرازی و آیت الله نوری همدانی 'حفظهما الله تعالی'، در صورت هتک حرمت، این کار، حرام بوده و نماز هم اشکال دارد.

در صورتی که نمازخواندن جلوتر از قبر معصومان علیهم السلام بی احترامی محسوب نشود:

۱. بنابر نظر مشهور (نظر اغلب مراجع تقلید)، بهتر است که رعایت ادب شود و جلوتر خوانده نشود.

۲. بنابر نظر آیت الله بهجت رحمته الله مکروه است.^{۳۱}

۳. بنابر نظر مقام معظم رهبری 'مدظله العالی'، نمازخواندن جلوتر از قبر امام معصوم علیه السلام، ولو بی احترامی نباشد، حرام است.^{۳۲}

۴. اگر بین نماز گزار و قبر مطهر مانعی مانند دیوار باشد، به طوری که

بی احترامی محسوب نشود، نماز در آن مکان اشکال ندارد؛ ولی فاصله شدن صندوق ضریح مطهر و پارچه‌ای که روی آن افتاده است، مانع محسوب نمی‌شود و کافی نیست.

۸. آیا دخیل بستن و قفل زدن به ضریح مرقد معصومان علیهم‌السلام جایز

است؟

جایز نیست و نوعی بدعت به حساب می‌آید.

۹. در حرم‌های ائمه اطهار علیهم‌السلام، فرستادن صلوات و لعن با صدای

بلند چه حکمی دارد؟

اگر صلوات فرستادن، برای دیگران ایجاد مزاحمت نکند و لعن کردن سبب تفرقه نباشد، اشکال ندارد. صدازدن دیگران با صدای بلند و مانند آن کراهت دارد. این کار، پسندیده نیست و برای آن ثوابی وارد نشده است؛ بلکه بلند کردن صدا در حضور معصومان علیهم‌السلام می‌تواند تداعی کننده بی احترامی به ایشان نیز باشد.

۱۰. نذرهایی که مطابق مقررات آستان قدس رضوی نیست، چه

حکمی دارد؟

براساس مقررات حرم مطهر رضوی انجام برخی نذرها امکان پذیر نیست؛ بنابراین اگر به هر دلیل، نذری کرده‌ایم که توانایی انجام آن را نداریم، عمل کردن به آن نذر واجب و لازم نیست.

۱۱. اشیاء و اموالی که در حرم‌ها یا کوچه و خیابان پیدا می‌شود، چه

حکمی دارند؟

بر انسان واجب نیست مالی را که پیدا کرده است، بردارد؛ بلکه برداشتن شیئی که پیدا شده است؛ مثل پول، کفش، طلا و گوشی کراهت دارد و چنانچه برداشت:

الف. بنابر نظر مشهور (نظر اغلب مراجع تقلید)، اگر نشانه‌ای نداشته باشد که به واسطه آن صاحبش معلوم شود، احتیاط آن است که با اجازه مجتهد، آن را از طرف صاحبش صدقه دهد؛ ولی بنابر نظر آیت الله سیستانی 'حفظه الله تعالی'، می‌تواند آن را برای خود بردارد؛ ولی بهتر است صدقه دهد.

ب. اگر نشانه‌ای دارد که به واسطه آن می‌تواند صاحبش را پیدا کند و ارزش آن حدود ۲/۵ گرم نقره یا بیشتر باشد،^{۳۳} باید تا یک سال اطلاع رسانی کند؛ مخصوصاً در هفته‌های اول، اطلاع رسانی را بیشتر تکرار کند. مثلاً به این صورت که هفته اول هر روز و بعد، هفته‌ای یک بار

اعلام کند و نباید در اطلاع رسانی سهل انگاری کند؛^{۳۴} ولی چنانچه آن اشیاء یا اموال را در جایی پیدا کند که معلوم است صاحبش پیدا نمی شود، بنابر احتیاط در همان روز با اجازه مجتهد، آن را از طرف صاحبش صدقه بدهد.^{۳۵}

نکته: در مکان هایی که محلّ مخصوصی برای جمع آوری و رساندن اشیای پیدا شده اختصاص داده شده است یا اینکه در آنجا شخص امینی مسئولیت آن شیء را به عهده می گیرد؛ در صورتی که انسان به انجام تکلیف شرعی توسط آن ها اطمینان داشته باشد، می تواند به آن ها تحویل دهد.

۱۲. آیا تذکر به رعایت حجاب واجب است؟

تذکر به رعایت حجاب از نمونه های امر به معروف و نهی از منکر است و در صورت فراهم بودن شرایط آن، بر همه افراد واجب است. برای آگاهی از شرایط امر به معروف و نهی از منکر می توانید به توضیح المسائل مرجع خود مراجعه کنید.

در رساله‌های عملیه، مراتب امر به معروف و نهی از منکر به این شکل آمده است:

اول، انزجار قلبی؛

دوم، امر و نهی زبانی؛

سوم، اقدام عملی با اجازه حاکم شرع.

در این زمینه توجه به چند نکته ضروری است:

الف. شکی نیست که این مراحل در اماکن مقدس مثل حرم مطهر رضوی از تأکید بیشتری برخوردار است.

ب. اگرچه داشتن حجاب، تنها منحصر به استفاده از چادر نیست؛ اما رعایت قوانین حرم مطهر رضوی الزامی است. یکی از این قوانین، استفاده از پوشش کامل، یعنی چادر است.

ج. در زمینه رعایت حجاب، به‌ویژه در مکان‌هایی مانند حرم مطهر رضوی، پوشش، به‌تنهایی کافی نیست؛ بلکه پرهیز از پوشیدن لباس‌هایی با رنگ یا دوخت زننده و نامناسب نیز الزامی است.

د. در مرحله اول مناسب است که تذکر به خانم‌هایی که حجاب را رعایت نکرده‌اند، از طرف خواهران باشد؛ اما در حرم مطهر رضوی پس از آن و در صورت نیاز، خادمان مرد با رعایت مسائل شرعی دخالت می‌کنند.

۱۳. حضور خانوادگی در اماکن زیارتی برای کسانی که هدفی جز

زیارت ندارند چه حکمی دارد؟

حضور خانوادگی در اماکن زیارتی اشکالی ندارد؛ البته در صورتی که مزاحمت و مفسده‌ای مثل تهییج شهوت و عمل منافی شأن حرم‌های مطهر نداشته باشد. شایسته است بانوان گرامی جدا از مردان و نامحرمان زیارت کنند و با حجاب کامل تشریف یابند؛ زیرا زیارت، مستحب و رعایت حجاب و عفت، واجب است؛ بنابراین نباید واجب را فدای مستحب کرد.

۱۴. حد واجب پوشش برای خانم‌ها در قسمت‌های مختلف بدن

مانند پا و دست و صورت چیست؟

مطابق فتوای مراجع عظام، زن باید تمام بدن و موی خود را، به‌جز گردی صورت و دست‌ها تا مچ، در برابر نامحرم بپوشاند؛ البته در صورتی که زینت و آرایش نداشته باشد. همچنین نباید لباس‌های جذاب و تحریک‌کننده بپوشد؛ این کار چه عمدی باشد و چه از روی ناآگاهی، جایز نیست.

۱۵. در زمانی که زن جلوتر از مرد ایستاده باشد، حکم نماز آقایان و خانم‌ها چیست؟

نظر مراجع درباره نحوه ایستادن زن و مرد، در حال اقامه نماز متفاوت و به شرح زیر است:

الف. حضرت امام خمینی رحمته الله علیه و آیت الله نوری همدانی حفظه الله تعالی:
بنابر احتیاط مستحب، زن عقب‌تر از مرد بایستد.

ب. آیت الله صافی حفظه الله تعالی و آیت الله بهجت رحمته الله علیه: جلوتر بودن زن یا محاذی بودن زن با مرد (ایستادن در یک راستا و کنار هم) مکروه است.

ج. آیت الله خویی رحمته الله علیه، آیت الله خامنه‌ای مدظله العالی و آیت الله تبریزی رحمته الله علیه و آیت الله وحید خراسانی حفظه الله تعالی: در غیر مکه، دست کم یک وجب فاصله باشد.

د. آیت الله فاضل لنکرانی رحمته الله علیه و آیت الله مکارم شیرازی حفظه الله تعالی:
باید زن عقب‌تر بایستد.

ه. آیت الله سیستانی حفظه الله تعالی: بنابر احتیاط لازم زن عقب‌تر بایستد.
نظر مراجع عظام تقلید در زمینه کیفیت عقب‌تر ایستادن زن نسبت به مرد عبارت است از:

الف. حضرت امام خمینی رحمته الله علیه، آیت الله صافی حفظه الله تعالی و آیت الله فاضل لنکرانی رحمته الله علیه: بهتر است جای سجده زن عقب‌تر از جای ایستادن مرد باشد.

ب. آیت الله سیستانی حفظه الله تعالی: جای سجده زن برابر با جای دو زانوی مرد در حال سجده باشد.

ج. آیت الله مکارم شیرازی حفظه الله تعالی: جای سجده زن کمی عقب‌تر از جای سجده مرد باشد.

نکته: شایسته است زائران گرامی وقتی را برای زیارت و توقف در اماکن متبرکه انتخاب کنند که از نظر روحی و جسمی در شرایط مطلوب باشند و همان‌طور که در آداب زیارت گفته شد، پس از زیارت نیز به سرعت حرم مطهر را ترک کنند. دراز کشیدن و خوابیدن در این مکان‌های مقدس دور از ادب است؛ به‌ویژه برای خواهران عزیز؛ چرا که ممکن است باعث ایجاد مفسده شود.

پانوشته‌ها:

۱. درباره مقدار مسافت شرعی چند نظریه وجود دارد:
الف. آیت‌الله شبیری زنجانی 'حفظه‌الله‌تعالی': حدود ۴۰ کیلومتر؛
ب. آیت‌الله مکارم شیرازی 'حفظه‌الله‌تعالی': حدود ۴۳ کیلومتر؛
ج. آیت‌الله خوئی رحمته‌الله، آیت‌الله سیستانی و آیت‌الله وحید خراسانی 'حفظه‌الله‌تعالی': حدود ۴۴ کیلومتر؛
د. حضرت امام خمینی رحمته‌الله، مقام معظم رهبری 'مدظله‌العالی': آیت‌الله فاضل رحمته‌الله و آیت‌الله صافی 'حفظه‌الله‌تعالی': حدود ۴۵ کیلومتر.
۲. چنانچه مسافرت برای کار و زیارت باشد، باز هم نمازش کامل است؛ اما بنابر نظر آیات عظام سیستانی 'حفظه‌الله‌تعالی' و فاضل لنکرانی رحمته‌الله اگر کثیرالسفر باشد، در سفر زیارتی باشد یا تفریحی نمازش کامل است. آیت‌الله مکارم 'حفظه‌الله‌تعالی': اگر کثیرالسفر باشد، در صورتی که تفریح یا زیارت کار اصلی او باشد، نمازش کامل است.
۳. مطلب یادشده براساس فتوای حضرت امام خمینی رحمته‌الله است؛ اما در این خصوص، نظر مراجع دیگر فرق می‌کند:
آیت‌الله خامنه‌ای 'مدظله‌العالی': بیشتر از هفت یا هشت ساعت نشود.
آیت‌الله سیستانی 'حفظه‌الله‌تعالی': اگر بیشتر از نصف روز باشد، نماز کامل است.
آیت‌الله مکارم شیرازی 'حفظه‌الله‌تعالی': اگر به مکان‌های نزدیک برود که رفتن به آنجا با قصد اقامت منافات نداشته باشد، نماز کامل است؛ وگرنه نماز شکسته است.
۴. به نظر بعضی از مراجع (آیات عظام: وحید خراسانی 'حفظه‌الله‌تعالی' و سیستانی 'حفظه‌الله‌تعالی') بنابر احتیاط، کسی که در مشاهد مشرفه مشغول زیارت یا دعا یا قرائت قرآن است، جایز نیست مزاحم او شوند؛ حتی برای نماز.
۵. یعنی فقط از بین رفتن یک صف و ایجاد فاصله به این اندازه، به جماعت آسیب نمی‌رساند.
۶. تحریرالوسیله، ج ۱، القول فی الشرایط الجماعه، مسئله ۷؛ توضیح‌المسائل مراجع، مسئله ۱۴۳۸؛ آیت‌الله وحید خراسانی 'حفظه‌الله‌تعالی'، توضیح‌المسائل، مسئله ۱۴۴۶؛ اجوبه‌الاستفتائات، سؤال ۵۷۷؛ عروة‌الوثقی، شرائط‌الجماعه، مسئله ۱۹ و ۱۵؛ آیت‌الله سیستانی 'حفظه‌الله‌تعالی' و آیت‌الله خوئی رحمته‌الله، منهاج‌الصالحین، مسئله ۷۹۹.
۷. تحریرالوسیله، ج ۱، ص ۲۷۱؛ توضیح‌المسائل مراجع، ج ۱، ص ۷۹۵، مسئله ۱۴۶۶؛ آیت‌الله وحید خراسانی 'حفظه‌الله‌تعالی'، توضیح‌المسائل، مسئله ۱۴۷۴.
۸. آیت‌الله سیستانی 'حفظه‌الله‌تعالی' و آیت‌الله خوئی رحمته‌الله، منهاج‌الصالحین، ج ۱، ص ۷۹۵، مسئله ۸۱۲؛ توضیح‌المسائل مراجع، ج ۱، ص ۷۹۵، مسئله ۱۴۶۶.

۹. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۷۹۵، مسئله ۱۴۶۶؛ تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۲۷۱.
۱۰. عروة الوثقی، ج ۱، فصل فی احکام الجماعة، مسئله ۱؛ تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۲۷۱؛ توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۷۹۵، مسئله ۱۴۶۶.
۱۱. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۷۹۴، مسئله ۱۴۶۲.
۱۲. عروة الوثقی، ج ۱، فصل فی احکام الجماعة، مسئله ۱.
۱۳. عروة الوثقی، ج ۱، فصل فی احکام الجماعة، مسئله ۱۹؛ مسائل منتخبه سیستانی، مسئله ۳۹۱؛ توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۷۸۵، مسئله ۱۴۳۹؛ آیت الله وحید خراسانی، توضیح المسائل، مسئله ۱۴۴۷.
۱۴. عروة الوثقی، ج ۱، فصل فی احکام الجماعة، مسئله ۱۸؛ توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۷۸۷، مسئله ۱۴۴۲.
۱۵. توضیح المسائل مراجع، مسئله ۱۴۴۱؛ عروة الوثقی، ج ۱، فصل فی احکام الجماعة، مسئله ۲۴؛ آیت الله وحید خراسانی، توضیح المسائل، مسئله ۱۴۴۹.
۱۶. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۷۸۸، مسئله ۱۴۴۵؛ عروة الوثقی، ج ۱، فصل فی احکام الجماعة، مسئله ۲۱؛ آیت الله وحید خراسانی، توضیح المسائل، مسئله ۱۴۵۳.
۱۷. عروة الوثقی، ج ۱، فصل فی احکام الجماعة، مسئله ۲۲؛ تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۲۷۲، مسئله ۷؛ آیت الله صافی گلپایگانی، هدایة العباد، ج ۱، مسئله ۱۲۳۱ و ۱۲۳۲؛ آیت الله سیستانی، منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۲۶۸، مسئله ۸۱۴؛ آیت الله خوئی رحمته الله و آیت الله وحید خراسانی، منهاج الصالحین، ج ۲، ص ۲۳۸، مسئله ۸۱۴؛ اجوبة الاستفتات، سؤال ۵۷۰.
۱۸. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، مسئله ۱۴۷۰؛ آیت الله وحید خراسانی، توضیح المسائل، مسئله ۱۴۷۸.
۱۹. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، مسئله ۱۴۷۱؛ عروة الوثقی، ج ۱، فصل فی احکام الجماعة، مسئله ۹.
۲۰. یعنی کاری که نماز را باطل کند، انجام نداده باشد.
۲۱. عروة الوثقی، ج ۱، فصل فی احکام الجماعة، مسئله ۹؛ تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۲۷۳، مسئله ۱۱؛ آیت الله مکارم شیرازی، توضیح المسائل، مسئله ۱۲۸۳؛ توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ذیل مسئله ۱۴۷۱؛ فاضل لنکرانی رحمته الله، الاحکام الواضحه، ص ۲۱۳، مسئله ۸۶۶؛ آیت الله خوئی رحمته الله و آیت الله وحید خراسانی، منهاج الصالحین، ج ۲، ص ۲۳۹، مسئله ۸۱۸.
۲۲. عروة الوثقی، ج ۱، فصل فی احکام الجماعة، مسئله ۱۳؛ توضیح المسائل مراجع، ج ۱، مسئله ۱۴۶۹؛ آیت الله وحید خراسانی، توضیح المسائل، مسئله ۱۴۷۷.
۲۳. عروة الوثقی، ج ۱، فصل فی احکام الجماعة، مسئله ۱۳؛ آیت الله سیستانی، منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۲۶۸، مسئله ۸۱۵؛ توضیح المسائل مراجع، ج ۱، مسئله ۱۴۶۸؛

آیت الله وحید خراسانی، توضیح المسائل، مسئله ۱۴۷۶.

۲۴. به نظر مقام معظم رهبری 'مدظله العالی'، نذر روزه در سفر با وجود اینکه نذرکننده روزه قضا دارد، صحیح است.

۲۵. امام خمینی رحمته الله علیه، تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۶۰.

۲۶. کسیکه باید غسل نفاس را به جا آورد.

۲۷. حضرت امام خمینی رحمته الله علیه و آیت الله بهجت رحمته الله علیه.

۲۸. به نظر بعضی از مراجع (آیت الله مکارم شیرازی 'حفظه الله تعالی' و آیت الله نوری همدانی 'حفظه الله تعالی') در صورتی که بی احترامی باشد، نماز هم اشکال دارد.

۲۹. نوح، ۲۸.

۳۰. اسراء، ۲۴.

۳۱. توضیح المسائل، مسئله ۸۸۴.

۳۲. رساله آموزشی، ص ۱۳۳.

۳۳. ولی کمتر از این مقدار را احتیاطاً از طرف صاحبش به فقیر صدقه دهد.

۳۴. توضیح المسائل مراجع، مسئله ۲۵۶۴ و ۲۵۷۴؛ آیت الله سیستانی، منهاج الصالحین،

ج ۲، مسئله ۶۴۳؛ امام خمینی رحمته الله علیه، تحریر الوسیله، مسئله ۵.

۳۵. منهاج الصالحین، ج ۲، مسئله ۷۶۶؛ تحریر الوسیله، القول فی لقطة غیر الحيوان، مسئله ۵؛

آیت الله خوئی رحمته الله علیه و آیت الله وحید خراسانی، منهاج الصالحین، مسئله ۶۴۳.

فصل سوّم

رسم حضور
آداب زیارت

زیارت، از مراسم عبادی مهم و کارآمد است که در جوامع اسلامی به طور اجمالی و در جوامع شیعی، به صورت گسترده رواج دارد. زیارت کعبه مقدسه برای تمام مسلمانان از اهمیت فوق العاده ای برخوردار است و در صورت داشتن شرایط خاص، انجام آن، واجب و از ضروریات دین اسلام است؛ بنابراین امت اسلامی یعنی مذاهب چهارگانه اهل سنت و نیز جامعه شیعه، سخت به آن پایبندند.

همچنین، زیارت مرقد مطهر پیامبر بزرگ اسلام، حضرت محمد بن عبدالله ﷺ، هر چند واجب نیست و از مستحبات به شمار می آید، ولی نزد امت اسلامی جایگاهی رفیع و با عظمت دارد.

شیعه که دنباله رو قرآن کریم و مفاهیم عالی اسلام ناب است و در خط پیغمبر و اوصیای ایشان، یعنی ائمه اهل بیت ﷺ حرکت می کند، زیارت مرقد نورانی آن عزیزان خدا را عبادتی بزرگ، ارزشمند و سبب به دست آوردن خیر دنیا و آخرت می داند؛ بنابراین چنان به این مراسم شکوهمند اهتمام می ورزد که حتی در سخت ترین شرایط و بحرانی ترین وضع، آن را ترک نمی کند.

مشهد الرضا ﷺ همواره، به ویژه در ایام و مناسبت های مذهبی، شاهد حضور جمعیت زیادی از مشتاقان در بارگاه قدسی و با عظمت امام رضا ﷺ است؛ هر شب و روز انسان های فراوانی، به خصوص از نسل جوان، در مراسم باشکوه این حرم مطهر شرکت می کنند و از گناهان خود روی برمی گردانند.

در این قسمت، به موضوع زیارت و آداب زیارت امام رضا ﷺ و سایر امامان معصوم ﷺ می پردازیم.

مفهوم و حقیقت زیارت و اقسام آن

معنی و مفهوم زیارت

زیارت در لغت به معنای قصد است و فردی که به زیارت کسی می رود، گویا او را هدف قرار داده و به قصد دیدار آن شخص، راه افتاده است. معنای اصطلاحی زیارت و حقیقت آن، حضور در نزد مقام و شخصیتی، به منظور بزرگداشت و احترام و انس گرفتن با اوست.

زیارت احیا (زنده‌ها)

زیارت احیا (زنده‌ها) از جمله، اقوام و دوستان و انسان‌های باقداست، معنایی روشن و متداول دارد و در روایات، قسمتی با عنوان: «زيارة المؤمن» یا «زيارة الاخوان» وجود دارد. آن بخش، حاوی روایاتی است که در آن‌ها، اجر و پاداش فراوانی برای دیدار انسان‌های باایمان وارد شده است. البته به‌اندازه‌ای که شخص زیارت‌شده (مزور) دارای مراتب بالاتری از معنویت و فضیلت باشد، ثواب و پاداش ملاقات با او بیشتر است. همچنین هر اندازه نیت و هدف زیارت‌کننده خدایی‌تر باشد، در ارزش و ثواب آن زیارت، اثر خواهد گذاشت.

زیارت درگذشتگان

کلمه 'زیارت' درباره‌ی درگذشتگان هم استعمال می‌شود که البته بیشتر به قبر آنان نسبت داده می‌شود.

این مطلب نشئت گرفته از جهان‌بینی و دید وسیع و عمیق ادیان آسمانی به‌ویژه اسلام است که حیات را منحصر به زندگی در این جهان نمی‌دانند و انسان را در چهاردیواری جهان طبیعت محدود نمی‌کنند؛ بلکه ورای این عالم، برای او عالمی گسترده‌تر و جالب‌تر و زیباتر قائل‌اند.

مادیون که اعتقادی به ماورای طبیعت ندارند و حیات را در محدوده‌ی جهان طبیعت تفسیر می‌کنند، این تعبیر از زیارت را ندارند و نمی‌توانند داشته باشند؛ ولی ادیان الهی و پیروان آن‌ها، یعنی معتقدان به جهان غیب و عالم ابدی، واژه‌ی زیارت را برای گذشتگان نیز به کار می‌برند. از این‌رو یکی از مسلمات آنان، زیارت اهل‌قبور (اموات) و شهیدان است که آن را به‌صورت برنامه‌ای مذهبی و دینی انجام می‌دهند.

اهل‌ادیان، به‌ویژه مسلمانان، مردگان را فاقد فهم و درک و شعور نمی‌دانند. آن‌ها معتقدند مردگان هم حیات دارند؛ اما شکل حیات آن‌ها تغییر کرده است و درک و فهمی متناسب با شرایط مخصوص خود دارند؛ بنابراین از دیدار زندگان خوشحال می‌شوند و در صورتی که از خاطر بازماندگان خود رفته و دوستان و بستگان، فراموششان کرده باشند، نگران و ناراحت و چه‌بسا گله‌مند می‌شوند و ممکن است به‌جای دعا، نفرینشان کنند.

امام صادق (ع) از جدّ بزرگوار خود، امام علی (ع) روایت کرده‌اند: «مردگان خود را زیارت کنید؛ زیرا آنان از اینکه شما به زیارتشان بروید مسرور و شادمان می‌شوند.»^۱ این روایت و روایات متعدد دیگر، تصریح دارند که

مرده‌ها از آمدن زنده‌ها به کنار قبر خود آگاهی دارند و از این کار که نوعی بزرگداشت در گذشتگان است، خوشحال می‌شوند؛ حتی در آن لحظه‌ها، با زنده‌ها انس می‌گیرند و احساس وحشت و تنهایی نمی‌کنند.^۲

زیارت مرقد علما و بزرگان

گفته شد که زیارت قبور مؤمنان معمولی اجر و پاداش زیادی دارد؛ پس اگر به زیارت قبر یک انسان شایسته، صالح و پرهیزکار برویم یا در جوار مزار یکی از علمای والامقام، با قبر شریف آن بزرگوار انس بگیریم و از روح بلند و پاکش کمک بخواهیم، به یقین، اجر و پاداشی بزرگ‌تر و آثار خیری افزون‌تر خواهد داشت. چه بسیارند کسانی که در کنار مزار انسانی وارسته یا عالم و مجتهدی والامقام، به اذن خداوند به خواسته خود رسیده‌اند؛ این جای تعجب ندارد؛ چون این بندگان صالح، عمر خود را در مسیر بندگی خدا سپری کرده‌اند و همواره هوای نفس را زیر پا گذاشته‌اند؛ پس دور از انتظار نیست که پروردگار قادر و مهربان به برکت آن‌ها، حاجت کسی را که در کنار قبرشان به خدا روی آورده است، برآورده کند.

البته باید زیارت علمای ربانی و تهذیب‌شده را در ایام حیاتشان نیز مغتنم شمرد و از فیض حضور و علم و معنویات آنان حداکثر استفاده را کرد.

زیارت مرقد شهیدان

در میان انسان‌های خداجو و دلدادگان حق، شهیدان، از همه پیشگام‌ترند؛ خداجویی و دلدادگی آنان به اثبات رسیده و برای کسی تردیدپذیر نیست. از جمله پاداش‌های پرافتخاری که خدا به این عزیزان عطا فرموده است، قداست قبر آن‌هاست. زیارت مرقد نورانی شهیدان، از اهمیت بسزایی برخوردار است؛ چراکه در آیات ۱۶۹ و ۱۷۰ سوره مبارکه آل عمران آمده است: ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾ * فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ...؛ (هرگز گمان مبر کسانی که در راه خدا کشته شدند، مردگان هستند! بلکه آنان زنده‌اند و نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند) * آن‌ها به خاطر نعمت‌های فراوانی که خداوند از فضل خود به ایشان بخشیده است، خوش‌حال‌اند...).

ازسوی دیگر، زیارت مرقد شهیدان، بزرگداشت شخصیت آن عزیزان و درحقیقت بزرگداشت صفات برجسته‌ای همچون جهاد و ایثار و

جوانمردی است. امام صادق علیه السلام فرموده‌اند: «فاطمه زهرا علیها السلام، هر روز شنبه، هنگام صبح، به سوی قبور شهدا در اُحد حرکت می‌کردند و نزد قبر حضرت حمزه علیه السلام توقف و برای او طلب رحمت و مغفرت می‌کردند.»^۲

زیارت امامزاده‌های والامقام علیهم السلام

امامزاده‌ها، شاخ‌وبرگ درخت‌های بارور و پرثمر رسالت و ولایت هستند که بدون واسطه یا با چند واسطه، به امامان معصوم علیهم السلام متصل می‌شوند. بیشتر آن‌ها انسان‌های بزرگوار و خداجویی بوده‌اند که از معنویت خاندان پاک خود علیهم السلام بهره‌مند بوده‌اند و گاهی بهره‌های وافر برده‌اند؛ از جمله: حضرت فاطمه معصومه علیها السلام مدفون در قم، حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام مدفون در شهر ری، حضرت احمد بن موسی الکاظم علیه السلام (شاهچراغ) و حضرت سید امیر محمد عابد علیه السلام مدفون در شیراز.

به یقین زیارت این گوهرهای تابناک، راهی برای رسیدن به رضا و خشنودی اجداد پاک ایشان است.

زیارت معصومان علیهم السلام

بالاترین، ارزنده‌ترین و پرفضیلت‌ترین زیارت‌ها، زیارت معصومان آل محمد علیهم السلام است. زیارت پیامبر بزرگوار اسلام صلی الله علیه و آله و دختر گرامی ایشان، حضرت فاطمه علیها السلام و ائمه اطهار علیهم السلام، از بهترین وسایل الی‌الله (وسایل ارتباط با خداوند تعالی) و از پربرکت‌ترین زیارت‌هاست که آثار و فواید بی‌شمار دارد.

همان‌طور که نمی‌توان هیچ شخصیتی را با امامان معصوم علیهم السلام مقایسه کرد، زیارت هیچ شخص دیگری هم با زیارت ایشان مقایسه کردنی نیست: نسبت به مؤمنان، معصومان علیهم السلام عصاۃ ایمان و رؤسای اهل ایمان به‌شمار می‌آیند و نسبت به عالمان دین، ائمه اطهار علیهم السلام علمای آل محمد علیهم السلام و نیز معلم عالمان پاک و مرکز تغذیه علمی آن‌ها هستند.

همچنین، نسبت به شهدا، معصومان علیهم السلام افزون‌بر آنکه شهیدند، امام و مقتدا و الهام‌بخش شهیدان نیز هستند و حیات این بزرگواران در جهان ابدی، قوی‌تر و بالاتر از حیات شهیدان است؛ زیرا علاوه بر جنبه شهادت، حجت بالغه الهی و اولیای خاص خداوند هستند؛ پس زیارت این بزرگواران، از همه بااهمیت‌تر است.

در اذن دخول حرم‌های مطهر معصومان علیهم السلام می‌خوانیم:

«وَاعْلَمُ أَنَّ رَسُولَكَ وَخُلَفَاءَكَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ أَحْيَاءٌ عِنْدَكَ يُرْزَقُونَ

يَرَوْنَ مَقَامِي وَيَسْمَعُونَ كَلَامِي وَيَرُدُّونَ سَلَامِي...؛ و من می دانم که رسول تو و خلفا و جانشینان علیهم السلام زندگانی هستند که در نزد تو [رزق و روزی دارند؛ آنان جایگاه مرا می بینند و سخن مرا می شنوند و جواب مرا می دهند...].^۴

رحلت ائمه اطهار علیهم السلام از دنیای مادی، نمی تواند رابطه شیعیان و دوستانشان را از این بزرگواران قطع کند؛ بلکه این رشته مقدس الهی همواره باقی و این پیوند مبارک، پیوسته محفوظ است.

زیارت قبر شریف امامان معصوم علیهم السلام، دیدار با آنان و برقرار کردن ارتباط با این عزیزان است. زیارت، فقط راز دل گفتن نیست؛ بلکه گفت و شنود است؛ سلام کردن و پاسخ شنیدن و قرار گرفتن در سایه توجه و لطف ولی خداست.

نقش زیارت و آثار و برکات آن

زیارت امامان علیهم السلام؛ مصداق بارز آیه مودّت

کسانی که با مفاهیم عالی قرآن کریم آشنا هستند، می دانند که خداوند در این کتاب آسمانی، مسلمانان را به مودّت ذی القربی (دوستی نزدیکان پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله) فرا خوانده است و بر آن تأکید کرده و این موضوع را مزد رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قرار داده است.^۵

مودّت و محبت به خاندان پیغمبر و اهل بیت رسول خدا صلی الله علیه و آله امری مستمر در هر عصر و زمان است که اختصاص به زمان حیات آن بزرگواران ندارد؛ بلکه در دوران ارتحال ایشان نیز جاری است.

به یقین، این که انسان از دور و نزدیک به زیارت قبر شریف معصومان علیهم السلام بشتابد و کنار مرقدشان عرض ادب و ادای احترام کند، از نشانه های مودّت و دلدادگی به آن عزیزان خداست.

البته جالب ترین و پراهم ترین عرض ادب و ابراز مودّت، خواندن زیارت نامه هایی است که در کتاب های معتبر ادعیه، ثبت و ضبط شده است؛ این کلام نورانی، بوی وحی می دهد و چون از آثار الهامات غیبی است، دور از اغراق و گراف گویی است.

زیارت امامان علیهم السلام؛ وفاداری به پیمان امامت

از نقش های سازنده و پرازش زیارت، وفاداری انسان به عهد و پیمان

ولایت و امامت است.

پیشوای هشتم شیعه، حضرت ابوالحسن، علی بن موسی الرضا علیه السلام می فرمایند: «هر امامی بر گردن دوستان و شیعیانش عهدی دارد و زیارت قبور امامان، نشانه وفای کامل به عهد و نیکو ادا کردن آن است. پس کسی که از روی رغبت و شوق و برای تصدیق آنچه در آن رغبت دارد، آنان را زیارت کند، امامان او، در روز قیامت شفیعانش خواهند شد.»^۶

پس کسی که قبر مطهر یکی از معصومان علیهم السلام را زیارت کند، به عهد و پیمان دوستی با آن امام، به خوبی وفا کرده و مراتب صفا و صمیمیت خود را به آن بزرگوار ابراز داشته است و امامان بزرگوار علیهم السلام نیز در روز قیامت شفاعتش می کنند: از مشکلات و گردنه های سخت روز رستاخیز نجاتش خواهند داد و برای رهایی او از آتش دوزخ و عذاب الهی وساطت خواهند کرد. این همه سعادت و خیر و برکت، همه و همه، نتیجه زیارت مرقد مطهر امامان معصوم علیهم السلام است.

زیارت؛ اقتدا به معصومان علیهم السلام

زیارت امامان معصوم علیهم السلام و رفتن به سوی مزار آن عزیزان، نوعی اقتدا و پیروی از ایشان است؛ زیرا بارها در حالات آنان نقل شده است که به این عمل عنایت داشته اند و خود نیز به زیارت قبر معصومان علیهم السلام اهتمام داشته اند. در این زمینه، به نمونه هایی اشاره می کنیم.

۱. در حالات امام حسین علیه السلام آمده است: «امام حسین علیه السلام، عصر هر جمعه، قبر برادر خود، امام حسن علیه السلام را زیارت می کردند.»^۷

۲. امام سجاد و امام باقر علیهم السلام از مدینه به عراق آمده و قبر مطهر امیرالمؤمنین و امام حسین علیهم السلام را زیارت کرده اند.

سید عبدالکریم بن طاووس حسنی، از جابر جعفری نقل کرده است که امام باقر علیه السلام فرمودند: «پدرم علی بن الحسین علیه السلام بعد از شهادت پدرش حسین بن علی علیه السلام، در بادیه و بیابان مدینه خیمه ای از مو گرفته بود و چند سال در آنجا به سر می برد... و گاهی از همان اقامتگاه در بادیه، به عراق می رفت تا پدر و جدّ خود را زیارت کند.»

امام باقر علیه السلام می فرماید: «وقتی آن حضرت (علی بن الحسین علیه السلام) برای زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام به عراق رفت، من هم با او بودم... هنگامی که از کوفه به نجف رسید و در مکان مخصوص، کنار قبر شریف جا گرفت، شروع به گریه کرد، طوری که محاسنش از اشک تر شد؛ آنگاه فرمود: «السَّلامُ عَلَیْکَ يَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَکَاتُهُ، السَّلامُ عَلَیْکَ يَا أَمِینَ اللَّهِ فِی أَرْضِهِ وَ حُجَّتَهُ عَلَی عِبَادِهِ...» آنگاه گونه خود را بر قبر نهاد و فرمود: «اللَّهُمَّ إِنَّ قُلُوبَ الْمُخْبِتِینَ إِلَیْکَ وَاللَّهُةَ وَ سُبُلَ الرَّاعِیْنَ إِلَیْکَ شَارِعَةٌ...»^۸

این همان زیارت امین الله و دعای بعد از آن است.

۳. ابن قولویه قمی رحمته الله از محمد بن مسعود نقل می کند: «امام صادق علیه السلام را

دیدم که به قبر رسول خدا ﷺ رسیدند، آن‌گاه دست خود را روی قبر گذاشتند و فرمودند: «أَسْأَلُ اللَّهَ الَّذِي اجْتَبَاكَ وَاخْتَارَكَ وَهَدَاكَ وَهَدَى بِكَ أَنْ يُصَلِّيَ عَلَيْكَ؛ از خداوندی که تو را برگزید و هدایت کرد و دیگران را به واسطه تو هدایت کرد، می‌خواهم که بر تو درود فرستد.» سپس فرمودند: ﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾؛ ^{۱۰} (به تحقیق خداوند و فرشتگان او بر پیامبر درود می‌فرستند. ای کسانی که ایمان آورده‌اید، بر او (پیامبر ﷺ) درود بفرستید و سلام و تسلیم کامل خود را به او تقدیم کنید.)^{۱۰}

زیارت؛ عامل آشنایی بیشتر و عمیق‌تر با امامان علیهم‌السلام

از آثار و برکات برجسته زیارت خاندان عصمت و طهارت علیهم‌السلام آشنایی بیشتر با این بزرگواران است. زائر، باوجود شناختی مختصر از معصومان علیهم‌السلام، با انجام مراسم زیارت و ورود در آن روضه‌های مبارک، به شناخت تازه‌ای دست پیدا می‌کند.

به‌ویژه اگر زیارت‌نامه‌های مخصوص و مأثور (یعنی زیارت‌نامه‌هایی که معصومان علیهم‌السلام قرائت می‌کرده‌اند) را قرائت کند، به جایگاه اصلی و مقام و شأن والای ایشان پی خواهد برد و اگر آن عبارت‌های دلنشین و روح‌افزا را با توجه و تدبّر بخواند، شناختی پیدا می‌کند که هرگز دل از آنان بر نمی‌کند و به هیاهوها و زرق و برق‌ها و ادعاهای آمیخته به گزافه‌گویی و دروغ دیگران

توجه نخواهد کرد؛ زیرا علت اصلی دورافتادن گروهی از مردم از علی و آل علی علیه السلام، همین نداشتن شناخت صحیح از آن عزیزان خداست.

هر بار که انسان موفق به زیارت این حجت‌های الهی می‌شود، گامی فراتر به سوی معرفت مقام والای آنان می‌گذارد؛ حتی مدفن پاک امامان عزیزی که دارای بقعه و بارگاه و صحن و سرا نیستند، یادآور نکته‌هایی عمیق است و درعین همان سکون و سکوت بهت‌انگیزی که دشمنان متعصب به وجود آورده‌اند، یادآور صدها و هزارها حکایت است.

دیدن زائران مختلف داخلی و خارجی، با آداب و سنن و فرهنگ مخصوص و اظهار علاقه‌مندی ایشان به آن وجودهای پاک، هر کدام صحنه‌ای جدید است که عرفان و بینش تازه‌ای را به ارمغان می‌آورد.

در کنار این توسل و دلدادگی، دشواری‌هایی نیز وجود دارد که زائران در بین راه و حتی در محل زیارت قبر امام معصوم علیه السلام، با آن مواجه می‌شوند و تحمل می‌کنند؛ اما درعین حال شادمان‌اند که مضجع یکی از عزیزان خدا را زیارت کرده‌اند. این مهم، نشان‌دهنده مقام بسیار ارجمند معصومان علیهم السلام

است و هر بیننده‌ای را متوجه می‌کند که خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله در عمق جان مردم پاک‌دل جا دارند و ایشان برترین انسان‌ها و انتخاب‌شده‌پروردگار هستند.

زیارت امامان علیهم السلام و آشنایی با

مکتب اسلام

از برکات مهم زیارت و حضور در کنار مرقد معصومان و خاندان مطهر

ایشان علیه السلام، این است که طی این سفرهای زیارتی و قرائت زیارت‌نامه‌ها، انسان به آشنایی بیشتری با مکتب مقدس اسلام دست می‌یابد.

منابع پر بار و غنابخش معارف الهی در چهار گروه خلاصه می‌شود:

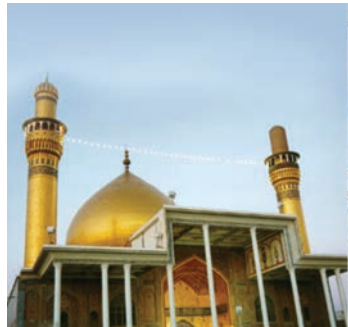
۱. قرآن کریم که اصیل‌ترین منبع معارف آسمانی است؛
۲. دعاها که به شکل جدی، نقش مؤثری در این مسیر ایفا می‌کنند؛
۳. حدیث که شامل نهج‌البلاغه نیز می‌شود؛
۴. زیارت‌نامه‌ها که به راستی منبعی پر توان، کاربردی، نافذ و مؤثر است.

زیارت‌ها (متن زیارت‌نامه‌ها) انسان را با شأن والای پیامبران علیهم السلام آشنا می‌کند، امامان معصوم و خاندان جلیل رسول خدا صلی الله علیه و آله را معرفی می‌کند، صف حق را از صف باطل، ممتاز و جدا می‌کند، درس دوستی با دوستان خدا و مخالفت با طاغوت‌ها و ستمگران را می‌آموزد و ...

ثواب زیارت هر يك از امامان معصوم علیهم السلام

ابن قولویه با سلسله‌سند نقل کرده است که زید شحام خدمت امام صادق علیه السلام عرض کرد: «برای کسی که یکی از شما (امامان) را زیارت کند چه چیزی (چه مقام و ثوابی) خواهد بود؟» امام صادق علیه السلام فرمودند: «همانند کسی است که رسول خدا صلی الله علیه و آله را زیارت کرده باشد.»^{۱۱}

وجود امامان معصوم علیهم السلام برگرفته

از وجود پیامبر اکرم ﷺ است و به اقتضای مقام ولایت و رتبه والای وصایت و جانشینی آن حضرت، مظهر وجود رسول اکرم ﷺ هستند؛ بنابراین هر که توفیق زیارت یکی از معصومان ﷺ را پیدا کند، در حقیقت به توفیق زیارت رسول خدا ﷺ دست یافته است و از پاداش زیارت این بزرگوار بهره‌مند خواهد شد.

اگرچه زیارت هریک از ائمه اطهار ﷺ از بهترین اعمال به شمار می‌رود و دارای اجر و پاداش فراوان و منشأ خیر و برکت‌های بی‌شمار است؛ اما، هر کدام دارای تأثیرات خاص در جان انسان است و در نهاد آدمی ارتعاشات مخصوص و ویژه‌ای ایجاد می‌کند. روایت‌هایی داریم که در آن‌ها برای زیارت هریک از معصومان ﷺ پاداشی ویژه گفته شده است. در این بین برای بعضی مانند امام حسین ﷺ و امام رضا ﷺ روایات بیشتری وجود دارد. در این نوشتار، به تناسب موضوع، به روایتی درباره پاداش زیارت امام رضا ﷺ می‌پردازیم.

یحیی بن سلیمان مازنی نقل می‌کند که حضرت موسی بن جعفر ﷺ فرمودند: «کسی که قبر فرزندان علی (حضرت رضا ﷺ) را زیارت کند و یک شب نزد مرقد او بماند، مانند کسی است که خدا را در عرش زیارت کرده باشد.»

یحیی بن سلیمان گفت: «مانند کسی است که خدا را در عرش او زیارت کرده باشد؟!» امام کاظم ﷺ فرمودند: «آری؛ روز قیامت، چهار نفر از اولین و چهار نفر از آخرین بر عرش خدای رحمان خواهند بود. چهار نفری که از اولین‌اند: نوح، ابراهیم، موسی و عیسی ﷺ هستند و چهار نفری که از آخرین‌اند: محمد، علی، حسن و حسین ﷺ هستند. آنگاه مجلس توسعه داده می‌شود و کسانی که قبر ائمه ﷺ را زیارت کرده‌اند، با ما روی عرش می‌نشینند. توجه داشته باش که بلندمرتبه‌ترین آنان در درجه و نزدیک‌ترین آنان به بخشش و عطا، زائران قبر فرزندان علی ﷺ هستند.»^{۱۲} این حدیث شریف را مشایخ سه گانه اهل سنت و در شیعه، رؤسای شیعه: شیخ کلینی رحمه الله در کافی و شیخ طوسی رحمه الله در تهذیب و شیخ صدوق رحمه الله در مالیه و نیز در عیون اخبار الرضا ﷺ نقل کرده‌اند.

البته برکات زیارت حضرت علی بن موسی الرضا ﷺ، منحصر به عالم آخرت و اجر و ثواب بی‌شمار آن نیست؛ بلکه زیارت ایشان و شفاعت‌خواهی از آن بزرگوار، برای اصلاح امور زندگی انسان نیز بسیار مؤثر است.

این مطلب، علاوه بر آنچه در روایات آمده، در تجربه افراد بی شماری نیز ثابت شده است که شرح آن در کتاب‌های مربوط به کرامات امام رضا (ع) موجود است.

آداب زیارت

برای دستیابی به آثار و برکات زیارت و به منظور بیشترین بهره‌برداری از فضای روحانی و معنوی آن، ضمن توجه به معانی و مفاهیم زیارت‌نامه‌ها، باید تلاش کنیم که مؤدب به آداب اسلامی شویم.

زیارت معصومان (ع) حضور در محضر این حجت‌های الهی و برقرار کردن رابطه با آن‌هاست. از بُعد دیگر، زیارت امامان (ع) عبادتی الهی است و بندگی خدا محسوب می‌شود. انسان زائر، با خداوند یگانه رابطه برقرار می‌کند؛ از این رو باید زیارت با آداب مخصوص انجام شود. این آداب در کمال و تعالی زیارت انسان اثری بسزا دارد و در غیر این صورت، ارزش آن ناقص و ناچیز است.

قبل از پرداختن به این آداب زیارت، تذکر این نکته ضروری است که در منابع اسلامی، معرفت و شناخت نسبت به شخص مزور یعنی امامی که زیارت‌کننده به زیارتش آمده است، به عنوان مهم‌ترین شرط و ادب زیارت مطرح شده است؛ به طوری که اگر وجود نداشته باشد، رعایت دیگر آداب هم نتیجه مطلوبی نخواهد داشت. مقصود از این معرفت و شناخت، آن است که انسان، صاحب مرقد شریفی را که زیارت می‌کند، امام مفترض الطاعة و شاهد و ناظر اعمال خود بداند؛ یعنی معتقد باشد که اطاعت از این بزرگوار واجب است و پیوسته خود را در محضر ایشان بداند. تحقیق و مطالعه درباره سرگذشت و حوادث دوران زندگی امامان

معصوم علیه السلام در به دست آوردن این معرفت بی تأثیر نیست. در همین کتاب، شرح نسبتاً کاملی از زندگی امام رضا علیه السلام آمده است که امیدواریم زائران گرامی را در تأمین این مهم یاری کند.

بعضی از عالمان و فقیهان عالی قدر در کتابهای فقهی خود، بعد از موضوع حج و بیان اعمال حج و عمره، قسمتی با عنوان زیارت، در نظر گرفته و درباره آداب زیارت سخن گفته اند؛ همچنین علمای اخلاق، این مطلب را در کتابهای اخلاقی خود یادآوری کرده اند.

عالمانی هم که تألیفاتی در زمینه دعا و زیارت دارند، در کتابهای خود به این موضوع پرداخته اند؛ مانند عالم عالی قدر، حاج شیخ عباس قمی رحمته الله در کتاب شریف مفاتیح الجنان.

در همین راستا، مرحوم شهید اول، شیخ شمس الدین محمد بن مکی عاملی که از فقیهان مشهور امامیه است، در کتاب شریف دروس، ضمن درس ۱۲۸، این مطلب را مطرح کرده و به چهارده نکته، با عنوان آداب زیارت اشاره کرده اند که در این قسمت هر کدام را به اختصار توضیح می دهیم:

۱. غسل کردن و استفاده از لباس های پاک و تمیز قبل از ورود

ورود به حرم مطهر و مزار شریف امام معصوم علیه السلام ایجاب می کند که انسان ابتدا غسل کند تا بدنش پاک و پاکیزه باشد و در مرحله بعد، لباس پاک و تمیز بپوشد تا هنگام ورود به حرم مطهر و روضه منوره، همه وجودش سرشار از پاکی و نظافت باشد: بدن پاک، لباس نظیف و طهارت معنوی که به برکت غسل برای او ایجاد می شود.

این مطلب نیاز به توضیح ندارد؛ چرا که واضح است زیارت آن بزرگواران را نباید کمتر از حضور در یک مهمانی مهم یا رفتن به ملاقات شخصیتی قدرتمند به حساب آورد.

به طور طبیعی رعایت این حالت، در کیفیت زیارت اثر مثبت و مطلوب دارد و حتی امید انسان را به قبولی زیارت افزایش می دهد.

۲. درنگ بر در روضه منوره و قرائت اذن دخول

شایسته نیست انسان بدون آمادگی روحی به حرم مطهر معصومان علیهم السلام وارد شود؛ بلکه باید پیش از ورود، مقداری بایستد و در خود، استعداد و آمادگی ایجاد کند؛ سپس با خضوع همه اعضا و جوارح و خشوع کامل قلب، وارد روضه مبارکه شود. برای شکل گیری چنین حالتی می توان از دعا و نیایش و خواندن اذن دخول استفاده کرد؛ به نحوی که بزرگان گفته و دستور

داده‌اند. اگر این اذن دخول‌ها با توجه عمیق در معنای آن‌ها خوانده شود، حال انسان دگرگون می‌شود و رقت قلب، نرمی دل و خشوع مطلوب و لازم در جان او پدید خواهد آمد. در این صورت، می‌تواند وارد شود؛ اما اگر چنین حالتی را در خود احساس نکرد، بهتر است صبر کند و منتظر زمانی باشد که در خود، حالت خشوع و رقت را احساس کند و با آن حال وارد شود؛ زیرا هدف مهم‌تر، حضور قلب آدمی برای گرفتن رحمتی است که از ناحیه پروردگار نازل می‌شود.

همچنین توصیه شده است که هنگام ورود، پای راست را جلو بگذارد و در وقت بازگشت از حرم مطهر، ابتدا پای چپ را بردارد.

۳. ایستادن در کنار ضریح مقدس

یکی از آداب زیارت، ایستادن در کنار ضریح مبارک است؛ البته تکان دادن ضریح و چسبیدن یا آویزان شدن به آن لزومی ندارد و معتبر نیست؛ بلکه نکته مهم، همان نزدیک شدن است. از طرفی، ممکن است این تصوّر به وجود آید که لازمه نشان دادن ادب به امامان معصوم علیهم‌السلام جای گرفتن در نقطه دوردستی از ضریح منور آن بزرگواران است.^{۱۳} این اندیشه، درست نیست؛ زیرا در روایات اهل بیت علیهم‌السلام بر تکیه کردن به آن موضع مقدس، تصریح شده است.^{۱۴}

بقعه‌ای که به زیارت آن می‌رویم، قبر و ضریح محبوب‌ترین محبوب‌های

انسان و عزیزترین عزیزان و بندگان صالح پروردگار است. اگر آن بزرگواری که در این مرقد مطهر آرمیده است، با چشم سر دیدنی بود، زائر در دیدار با او چه برخوردی داشت؟ آیا او را در آغوش نمی‌فشرد و سرتاپا و قدم‌هایش را غرق در بوسه نمی‌کرد؟ حالا زائر در بقعه‌ای قرار گرفته که دربرگیرنده آن نور الهی است و حرم مطهر و ضریح مقدسش بوی معطر همان محبوب را می‌دهد.

با تمام این توصیف‌ها، باید دقت کنیم که در انجام این آداب، سبب آزار و اذیت دیگران نشویم؛ چراکه ایجاد هرگونه اذیت جسمی و روحی برای دیگران، حق‌الناس به‌شمار می‌رود و دراین‌صورت برای به‌جا آوردن عملی مستحب، مرتکب حرام خواهیم شد.

حرم مطهر امام‌رضا علیه السلام و مانند آن، در بیشتر روزهای سال، پذیرای جمعیت فراوانند و قرارگرفتن در کنار این ضریح‌های مطهر معمولاً به‌سختی و با اذیت دیگران امکان‌پذیر می‌شود؛ بنابراین در این مکان‌های مقدس باید به‌شدت مراقب رعایت حال دیگران باشیم تا با رفتار و گفتار خود، مزاحمتی ایجاد نکنیم. با این نیت، چه خود را به ضریح برسانیم و چه نرسانیم، به پاداش آن دست می‌یابیم.

۴. ایستادن مقابل روی مبارک امام معصوم علیه السلام و حرکت به‌طرف

بالای سر مبارک

همان‌طور که انسان هنگام ملاقات شخصیتی برجسته، روبه‌روی او می‌ایستد یا می‌نشیند، در زیارت امام معصوم علیه السلام نیز شایسته است زیارت‌کننده به این ادب عرفی و اخلاقی توجه کند؛ هرچند که چون در مضجع شریف،

صورت مبارک معصوم علیه السلام رو به قبله است، انسان در این حال، پشت به قبله قرار می‌گیرد.

پس از آن توصیه شده است که در صورت امکان، گونهٔ راست خود را بر قبر مطهر یا ضریح منور بگذارد و با خدا نیایش کند؛ آنگاه گونهٔ چپ خود را بگذارد و باز دعا کند.

این زیارت، با دیدار دوستان و ملاقات با شخصیت‌های مهم متفاوت است؛ بنابراین سفارش شده است که زیارت‌کننده با کمال تضرع و زاری دعا کند و در این عمل، نهایت علاقه‌مندی و شدت تواضع خود را به مقام رفیع امام نشان دهد. زائر با این کار، بهترین زمینه را برای تقرّب به خدا و اجابت دعای خود فراهم می‌آورد؛ بنابراین در این حال، به دعا و نیایش ملتسمانه و درخواست شفاعت از این بزرگواران توصیه شده است.

بعد از انجام این کارها شایسته است بالای سر مبارک امام علیه السلام بیاید و رو به قبله، به دعا و نیایش با خداوند بپردازد؛ این نیز نتیجهٔ همان زیارت و روی آوردن به امام معصوم علیه السلام است.

۵. زیارت کردن؛ مطابق با سیرهٔ اهل بیت علیهم السلام و علمای بزرگوار شیعه

دعاها به دو دسته تقسیم می‌شوند: دعا‌های مأثور و دعا‌های مُنشا.

دعا و زیارت مأثور: دعایی است که از خاندان عصمت و طهارت علیهم السلام

به ما رسیده است.

دعای مُنشا: دعایی است که خود انسان انشا می‌کند و خواسته‌هایش را

با زبان خود و کلماتی که به ذهنش می‌رسد، از خداوند می‌خواهد.

زیارت‌های مأثور یعنی زیارت‌نامه‌هایی که متن آن‌ها از معصومان علیهم السلام است، از عباراتی دلنشین، روح‌افزا، پر بار، سازنده و تربیت‌کننده تشکیل شده‌اند. این زیارت‌نامه‌ها، حرف دل میلیون‌ها انسان علاقه‌مند و دل‌داده است و زائر با خواندن عبارت‌های آن، رازهای درونی خود را به امام معصوم علیه السلام می‌گوید. حیف است که انسان در آن مکان‌های مقدّس و نورانی، از خواندن این زیارت‌نامه‌ها محروم بماند.

برای امام علی و امام حسین و امام رضا علیهم السلام زیارت‌های مخصوص متعددی وجود دارد که برخی مختصر و بعضی طولانی‌اند. همچنین زیارت‌هایی داریم که آن‌ها را می‌توان برای هریک از امامان معصوم علیهم السلام قرائت کرد؛ مانند: زیارت 'امین‌الله' و زیارت 'جامعهٔ کبیره' که به‌طور ویژه به قرائت این دو زیارت توصیه شده است.

در هر حال، اگر انسان فرصت یا حال قرائت این زیارت‌ها را نداشته باشد، می‌تواند به حضور در آن مکان‌های مقدس و سلام کردن به صاحب قبر شریف اکتفا کند.

مثلاً در زیارت امام هشتم علیه السلام می‌توانیم به این جمله شریف اکتفا کنیم: «صَلَّى اللَّهُ عَلَيْكَ يَا أَبَا الْحَسَنِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْكَ وَ عَلَى رُوحِكَ وَ بَدَنِكَ صَبَرْتُ وَ أَنْتَ الصَّادِقُ الْمُصَدِّقُ قَتَلَ اللَّهُ مَنْ قَتَلَكَ بِالْأَيْدِي وَ الْأَلْسُنِ؛ ای ابالحسن، صلوات خداوند بر تو باد؛ صلوات و رحمت خداوند بر جان و جسمت. راست گفתי و تو راست‌گو و تصدیق‌شده هستی و خدا بکشد آنان را که با دست و زبان، تو را کشتند.»^{۱۵}

همچنین ابن قولویه از علمای بزرگ شیعه، از بعضی از ائمه اطهار علیهم السلام روایت کرده است که نزد قبر امام رضا علیه السلام صلوات خاصه این حضرت علیه السلام قرائت شود.^{۱۶} هر جا که هستیم، چه در کنار قبر مطهر این بزرگوار و چه در نقاط دوردست، می‌توانیم مولای عزیز خود را با آن صلوات مخصوص زیارت کنیم و اگر فرصت زیارت‌های مفصل و طولانی نداریم، به همین مختصر اکتفا کنیم. صلوات خاصه امام رضا علیه السلام در مفاتیح الجنان و کتاب‌های ادعیه حرم مطهر رضوی موجود است.

۶. به جا آوردن دو رکعت نماز زیارت، بعد از زیارت

بعد از پایان زیارت ولی خدا، نماز زیارت خوانده می‌شود تا همه بدانند که هدف نهایی، خداوند بزرگ است و زیارت ائمه اطهار علیهم السلام در پیچه و وسیله‌ای به سوی اوست؛ باید از مسیر آن عزیزان به خدا متصل شد، رو به درگاه الهی آورد، در پیشگاه مقدس او به بندگی ایستاد و برای او پیشانی را به خاک سایید.

چه حسن ختام زیبایی؛ آری، اول خداست و آخر نیز خداست؛ پس زیارتی که با نام و اجازه خداوند (بِاسْمِ اللَّهِ وَ بِإِذْنِ اللَّهِ) آغاز می‌شود، باید با نماز و رکوع و سجود در برابر ذات اقدس خداوندی پایان پذیرد تا رسواکننده کسانی باشد که به سبب جهل و دشمنی، زیارت مرقد ائمه اطهار علیهم السلام را شرک به خدا می‌دانند. این گونه کلمات، شعارهای دشمنان آل محمد است تا از این مسیر، منافع مادی خود را تأمین کنند و کوردلان کم‌درک نیز سخن نسنجیده آنان را تکرار می‌کنند؛ اما پاسخ گروهی از آن‌ها که هنوز بهره‌ای از درک و وجدان دارند، همین مطلب است که: منشأ دعا، زیارت، توسل و... فقط و فقط توحید و یگانه پرستی و خداجویی است.

اگر انسان، زائر قبر پیامبر ﷺ باشد، بهتر است آن دو رکعت نماز را در روضهٔ پیامبر ﷺ بخواند و اگر زائر یکی از امامان معصوم ﷺ باشد، نزد سر مبارک به جا آورد؛ ولی خواندن این نماز در مسجد آن مکان مطهر نیز کافی است.

۷. اهتمام بر دعا بعد از به جا آوردن نماز زیارت

از بهترین اعمال در حرم‌های مطهر معصومان ﷺ، به‌ویژه بعد از زیارت و نماز زیارت، دعا کردن است؛ زیرا حرم مطهر و کنار قبر شریف امام معصوم ﷺ، آن هم بعد از انجام زیارت و به جا آوردن نماز آن، زمینه‌ای مناسب برای اجابت دعاست؛ پس باید قدر این فرصت را دانست و مشغول دعا و نیایش به درگاه الهی شد.

در قرائت ادعیه، اولویّت با دعا‌های امامان معصوم ﷺ است که جامع و شامل ابعاد گوناگون هستند؛ چراکه آن بزرگواران، بهتر از همه می‌دانند چگونه و چه چیزی از خدا بخواهند. علاوه‌براین، حرم، حرم اهل‌بیت ﷺ است و چه خوب که دعا نیز دعای اهل‌بیت ﷺ باشد.

اما اگر شرایطی پیش آمد که امکان قرائت آن دعا‌های شریف فراهم نشد، می‌توانیم هرچه از حاجت‌های دنیا و آخرت به ذهنمان آمد، به زبان بیاوریم و از خداوند درخواست اجابت کنیم؛ این، همان دعای مُنْشاست. در ضمن نباید دعا و درخواست‌ها را در محدودهٔ خواسته‌های خود قرار دهیم؛ بلکه باید همهٔ برادران و خواهران مسلمان و نیز مشکلات امت اسلامی را در نظر آوریم و اصلاح امور اهل‌ایمان را از خداوند متعال درخواست کنیم؛ زیرا سهم کردن دیگران در دعا، نشانهٔ قلب سلیم و پاک است و موجب اجابت سریع‌تر دعای انسان، حتی دربارهٔ خودش می‌شود.

۸. تلاوت قرآن نزد ضریح مطهر امام معصوم ﷺ و هدیهٔ آن به

امامی که زیارت می‌شود.

چه زیباست که کنار قبر مطهر حجت خدا، آیاتی از قرآن کریم تلاوت شود تا به هر دو یادگار به‌جامانده از پیامبر اسلام ﷺ تمسک کنیم و کتاب خدا و اهل‌بیت پیامبر ﷺ را با هم، وسیلهٔ قرب به خداوند قرار دهیم.

با این کار، بین قرآن و مفسران حقیقی آن، یعنی خاندان پیامبر ﷺ پیوند می‌دهیم و در عمل، وصیت رسول اکرم ﷺ را زنده نگه می‌داریم که در حدیث شریف ثقلین، بر رعایت حق دو گوهر گران‌بها، یعنی قرآن و عترت خود تأکید کرده‌اند.

با این عمل، گویا زائر از اهل بیت علیهم السلام به سوی قرآن و از قرآن به سوی اهل بیت علیهم السلام می رود؛ از یک سو با رسول خدا صلی الله علیه و آله بیعت می کند و از سوی دیگر، از هدایت های این دو نور بهره می گیرد.

بنابراین، قرائت قرآن، کنار مرقد نورانی امامان معصوم علیهم السلام، ندای لیبیک به دعوت و خواسته پیامبر بزرگوار اسلام صلی الله علیه و آله است؛ اثبات جدایی ناپذیر بودن این دو از یکدیگر و انکار کسانی است که میان دو یادگار رسول خدا صلی الله علیه و آله جدایی انداخته و یکی را در نظر گرفته و دیگری را رها کرده اند.

البته کسی که از این عمل بهره مند می شود، خود زیارت کننده است؛ هر چند در این کار، تعظیم و بزرگداشت امامی که زیارت شده است نیز وجود دارد.

۹. توجه به حضور قلب و توبه از گناهان

امیدوارکننده ترین حالت ها برای اهل زیارت و مناجات، حالت حضور قلب است که زائر پیوسته متوجه خداوند تعالی باشد. آنچه کار انسان و عبادت و زیارت او را ارزشمند می کند، خالص کردن دل برای خدا و زیارت و نیایشی همراه با توجه قلبی است؛ از این رو باید کوشش کنیم که در همه حالت ها، حضور قلب داشته باشیم.

همچنین باید از کارهای ناشایست خود پشیمان باشیم؛ احساس شرمندگی کنیم و برای رها کردن گناهان، تصمیم جدی داشته باشیم. تأثیر عمیق توبه و پشیمانی از گناهان، در دعا و زیارت انکارکردنی نیست. سلامی که از

قلبی پاک و شستشوشده از گناه برخاسته و تقدیم امام معصوم علیه السلام شود، بسیار بارزش است؛ چنین سلام و زیارتی مقبول، مبارک، درخور جوابی شایسته و بسیار نزدیک به عنایت الهی است.

۱۰. رعایت ادب و احترام در برابر خادمان حرم مطهر امام معصوم علیه السلام

خادمان و کارکنان این مکان‌های مقدس مفتخرند که خدمتگزار حرم و صحن و سرای امامان معصوم علیهم السلام هستند؛ آنان پیوسته در آن فضاهای معطر از شمیم اهل بیت علیهم السلام، در رفت‌وآمد هستند و شرایط مناسب زیارت را برای زائران آماده می‌کنند؛ پس جا دارد کسی که به‌عنوان زائر و به‌قصد زیارت این روضهٔ نورانی و آستان ملائک پاسبان آمده است،

علاوه‌بر رعایت کمال ادب در زیارت آن مرقد شریف، در رعایت احترام و ادب در برابر خادمان آن حرم ملکوتی کوتاهی نکنند؛ زیرا یکی از انواع اکرام و تعظیم امام معصوم علیه السلام و قبر مطهر آن بزرگوار، احترام و بزرگداشت خادمان و دربانان ایشان است.

۱۱. تکرار زیارت در زمان اقامت در شهر زیارتی و وداع، هنگام

برگشتن به شهر خود

کسی که بنا دارد مثلاً سه روز یا یک هفته در مشهد مقدس بماند، نباید به یک یا دو بار زیارت اکتفا کند؛ بلکه بهتر است در هر روز و شب، هرچند بار که امکان دارد، عمل مبارک خود را تکرار کند و هر بار که

مَشْرَف می‌شود، تصمیم داشته باشد تا بار دیگر هم بیاید و مرقد مطهر آن امام همام را زیارت کند.

همچنین هنگامی که تصمیم گرفت به وطن خود برگردد، شایسته است زیارت وداع یعنی آخرین زیارت خود در این سفر را انجام دهد: با قبر مطهر حجت الهی خداحافظی کند، با محبوب خود، راز دل بگوید و با دعا‌های وارد شده، این مراسم را به پایان برساند؛ به‌ویژه توصیه شده است در زیارت وداع متوجه این نکته باشد که شاید این آخرین زیارت باشد و دیگر توفیق این سعادت را نیابم؛ بنابراین با چشم گریان و دل سوزان، از خداوند توفیق برگشت و زیارت آن مرقد شریف را درخواست کند و بگوید: «اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْهُ آخِرَ الْعَهْدِ مِنْ زِيَارَتِي؛ خداوند، این زیارت را آخرین زیارت من قرار نده.»^{۱۷}

۱۲. تلاش برای بهتر بودن بعد از زیارت نسبت به قبل از زیارت

زائر باید بعد از زیارت، بهتر از زمان قبل از زیارت باشد. این نکته بسیار مهم، از بهترین و شاخص‌ترین آداب و وظایف زائر قلمداد می‌شود و نشانه قبولی زیارت نیز هست.

زیارت‌کننده باید بکوشد که بعد از زیارت، نسبت به قبل از زیارت تفاوت داشته و در رفتار و گفتار، بهتر شده باشد؛ یعنی زیارت قبر شریف ولی خدا او را متحول کند. اگر این نکته در هر مرتبه از زیارت مراعات شود، زائر با یک سفر کوتاه زیارتی می‌تواند به کلی خود را از انواع گناه‌ها و شرک‌ها رهایی بخشد؛ به این ترتیب، زیارت او یک زیارت واقعی، خداپسندانه، مطلوب و پربار خواهد بود.

زیارت‌سازنده این است که انسان، پس از آن، احساس کند غرور، کینه‌توزی، حرص، حسد، کبر، عجب، خودخواهی، خودبینی و... در او به کلی از بین رفته است. حقیقت دعوت بزرگان دین به زیارت نیز همین مطلب است.

۱۳. شتاب برای خارج شدن از حرم مطهر و شهر زیارتی بعد از زیارت

کسی که زیارت کرده است و قصد بازگشت دارد، باید به سرعت از شهر زیارتی خارج شود تا عظمت حرمت امام (ع) را به‌طور کامل رعایت کرده باشد و شوق و رغبت او برای بازگشت شدت پیدا کند؛ چه بسا اکنون که زیارت را به پایان برده، ماندن در آن مکان مقدس، نوعی بی‌حرمتی به حساب آید؛ مثلاً انسان در مشهد باشد؛ ولی دیگر تصمیم به زیارت نداشته باشد!

در روایت آمده است که زائر هنگام خروج، به صورت قهقرا (در حالی که

رو به سوی مرقد مطهر دارد) بیرون بیاید.

امام صادق علیه السلام درباره نحوه خروج از حرم مطهر امامان معصوم علیهم السلام می‌فرماید: «فَإِذَا خَرَجْتَ فَلَا تُوَلِّ وَجْهَكَ عَلَى الْقَبْرِ حَتَّى تَخْرُجَ؛ پس هنگام خروج، پشت خود را به قبر نکن؛ تا زمانی که خارج شوی.»^{۱۸}

البته احترام به زائر امام، احترام به امام معصوم علیه السلام است؛ پس در هر حال باید از انجام کارهایی که باعث آزار و اذیت آنان می‌شود، پرهیز کنیم؛ بنابراین، انجام این ادب نیز در شرایط عادی امکان‌پذیر است و در ازدحام جمعیت و در صورت ایجاد مزاحمت برای دیگران، شایسته نیست.

۱۴. انفاق به مستمندان، به‌ویژه احسان به سادات از نسل

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

صدقه و کمک مالی به بینوایان، عملی نیکو است که وقتی در مکانی بسیار مقدس مانند مرقد امامان معصوم علیهم السلام انجام شود، به اعتبار عظمت مکان، اجر و ثوابش افزایش پیدا می‌کند. از طرفی، این کار به‌نوعی پیروی و تبعیت از آن امامان والامقام است. در حقیقت، توجه به این ادب، زیارت را به اطاعت از آن بزرگواران نزدیک می‌کند؛ پس طبیعی است که این صدقه و انفاق، پاداشی ممتاز داشته باشد.

اما انفاق به سادات و ذریه رسول خدا صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام، انفاق و احسان به کسانی است که وابسته به صاحبان آن مرقد‌های مطهرند و از

بستگان و فرزندان آن بزرگواران قلمداد می‌شوند. این اتفاق، امتیاز زیادی دارد و از پاداش بیشتری برخوردار خواهد بود.

به تعبیر دیگر، علاوه بر زیارت که نوعی بزرگداشت مقام امام است و موجب شادی آن معصوم علیه السلام می‌شود، احسان و نیکی به نیازمندیانی که از وابستگان این عزیزان خدا محسوب می‌شوند نیز، نوعی دیگر از بزرگداشت آن‌هاست و به یقین موجب شادی بیشتر ایشان خواهد شد.

تا اینجا چهارده نکته در زمینه آداب زیارت از فقیه نامدار شیعه، شهید اول رحمته الله گفته شد که هر کدام در بردارنده چند ادب از آداب زائر است و اگر دقت کنیم، حدود ۲۵ نکته خواهند شد.

با این حال، هنوز آداب دیگری وجود دارد که در کلمات این بزرگوار نیامده است و آیت‌الله مامقانی رحمته الله و دیگران در کتاب‌های خود آورده‌اند. در این فرصت بعضی از این آداب را یادآوری می‌کنیم.

دیگر آداب مهم برای زائر

۱. شناخت آن مکان مقدس و حرم مطهر

زائر باید بداند این بقعه نورانی از بیوت‌الله (خانه‌های خداوند) است که در آیات ۳۶ و ۳۷ سوره مبارکه نور به آن اشاره شده است و به یقین، این شرافت مکان، برگرفته از عظمت وجود مبارکی است که حرم مطهر منسوب به ایشان است.

۲. ترک حرف‌های عبت و بی‌فایده

این مکان مقدس، خانه خداوند 'عزوجل' و خانه پیامبر و خاندان پیامبر علیهم السلام است. زائر در این حرم‌های مطهر در محضر امامان معصوم علیهم السلام قرار دارد؛ بنابراین باید نهایت احترام را رعایت کند؛ پرداختن به سخنان بیهوده نیز نوعی بی‌احترامی است که باید ترک شود.

۳. درآوردن کفش از پا، در محدوده حرم؛ بلکه نزدیکی‌های آن

این نکته از قرآن کریم به دست می‌آید؛ آنجا که در داستان رفتن حضرت موسی علیه السلام به کوه طور، خطاب به ایشان می‌فرماید: ﴿...فَاَخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى﴾؛ (...کفش‌های خود را بیرون آور که تو در سرزمین مقدس 'طوی' هستی).^{۱۹}

حرم منور امامان معصوم علیهم السلام اگر از وادی مقدّس طوی و کوه طور برتر نباشند، به یقین کم‌ارزش‌تر نیستند؛ از این رو باید در محدوده ضریح مطهر و بقعه مبارک آن عزیزان خدا تعالی بدون کفش حرکت کنیم. توجه: خواهران گرامی در صورتی که تمایل دارند از مسافتی طولانی‌تر، بدون کفش مشرف شوند، باید حتماً از جوراب ضخیم استفاده کنند؛ چرا که به فتوای همه مراجع تقلید، پوشاندن پا در مقابل نامحرم واجب است. در نتیجه، برهنه کردن پا یا استفاده از جوراب‌های نازک، نه تنها رعایت آداب زیارت نیست؛ بلکه در این صورت، این عزیزان برای به جا آوردن عملی مستحب، مرتکب حرام نیز خواهند شد.

۴. بلند نکردن صدا در حرم‌های مطهر امامان معصوم علیهم السلام

این حرم‌های مطهر، مانند خانه و مرقد پیامبر صلی الله علیه و آله هستند که خدا درباره آن می‌فرماید: ﴿لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ...﴾؛ (... صدای خود را از صدای پیامبر بالاتر نبرید...).

از آنجا که امامان معصوم علیهم السلام، اوصیا و پاره‌های تن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هستند، حکمی که درباره آن حضرت صلی الله علیه و آله است، درباره ایشان نیز جاری است. آن عزیزان خدا، حاضر و ناظرند؛ بنابراین نباید در حضورشان صدا را بلند کرد. این کار که بی‌ادبی و خلاف اخلاق پسندیده است، نوعی بی‌حرمتی به آن وجودهای مقدّس به حساب می‌آید؛ بنابراین باید صدای خود را هنگام قرائت اذن دخول و زیارت‌نامه و نیز در حال دعا، مناجات، تلاوت قرآن و... پایین آوریم.

۵. پرهیز از حرام و اهتمام در انجام واجبات

زائر باید در طول سفر، یعنی از هنگام حرکت تا رسیدن به مقصد و تشرف به مرقد مطهر، از خلاف شرع پرهیزد و در انجام واجبات الهی کوشش کند؛ چرا که ترک هر یک از واجبات الهی و انجام هر کدام از محرمات پروردگار بزرگ، با زیارت منافات دارد و مانع قبولی آن و تقرب زیارت‌کننده به ساحت پاک معصومان علیهم السلام می‌شود.

دقت در اقامه نماز اوّل وقت در بین راه از مهم‌ترین نکاتی است که باید رعایت شود. زشت و زننده است که زائر قبر معصومان علیهم السلام در راه زیارت آن بزرگواران اعتنا به نماز نداشته باشد و خدای ناکرده با بهانه‌های سست و واهی نماز را ترک کند؛ مثل اینکه بگوید نماز خواندن در قطار مشکل است یا در هواپیما نمی‌شود نماز خواند و...!

توجه به حریم محرم و نامحرم و رعایت حجاب اسلامی نیز از ضروریات دین است که باید مدنظر زائر باشد. در این زمینه، پرهیز از نگاه ناپسند به نامحرمان و گفت‌وگوی غیرضروری با آن‌ها، از مهم‌ترین مسائلی است که باید رعایت شود.

حفظ این حریم‌ها، هم برای زنان و هم برای مردان واجب است؛ پس هیچ‌یک حق ندارند به گونه‌ای ظاهر شوند که جلب توجه کنند؛ اما دیگران هم هیچ عذر و مجوزی ندارند که به آن‌ها خیره شوند یا کار را به صحبت و شوخی برسانند.

باید مراقب باشیم که مبدا با قصد ثواب و اندوختن پاداش الهی به زیارت برویم؛ ولی در اثر رعایت نکردن احکام الهی، با کوله‌باری از گناه بازگردیم و به جای تقرب و نزدیک شدن به ساحت قدس ولی خدا، قلب مبارک آن حجت الهی را برنجانیم!

۶. پرهیز از ضایع کردن مال مردم

از آداب مهم سفر زیارتی، رعایت حقوق مالی مردم است. به‌طورمثال، استفاده از میوه باغ‌های مسیر حرکت جایز نیست؛ مگر با رضایت صاحب باغ. زیارتی که همراه آن، اموال دیگران از بین برود، هرگز پذیرفته نخواهد شد و اگر فردی خواسته و ناخواسته مرتکب چنین عمل ناپسندی شد، باید با جدیت تمام در پی جبران برآید.

۷. اصل قراردادن زیارت در سفر زیارتی

زائر باید تا ممکن است مقصد اصلی و هدف کلی خود را تشریف به حرم مطهر و زیارت قرار دهد و آن را با کارهای دیگر مخلوط و ضمیمه نکند؛ یعنی نباید اصل مسافرت خود را مادی کند.

۸. شادشدن از مشاهده ازدحام جمعیت

نگرانی از اینکه در نتیجه ازدحام جمعیت، نمی‌توانیم به ضریح مطهر نزدیک شویم، شایسته نیست؛ بلکه باید خدا را به خاطر شیدایی این همه دل در هوای امام رضا علیه السلام شکر کنیم. پر واضح است که باوجود این نیت و میل به تقرب بیشتر، از ثواب نزدیک شدن و بوسیدن ضریح مطهر بهره‌مند خواهیم شد.

۹. پرهیز از مجادله بر سر مکان عبادت و زیارت

برای زائر با معرفت شایسته نیست که برای نماز خواندن یا قرائت زیارت‌نامه در مکانی مشخص اصرار ورزد؛ بلکه باید با ترک مجادله، اיתار کند و

با مراعات ادب، در مکان دورتری جا بگیرد تا هنگام زیارت برای کسی مزاحمت ایجاد نکند؛ در این صورت، خداوند اجر بیشتری به او خواهد داد.

۱۰. توجه به احترام متقابل زائران و مجاوران در برابر یکدیگر

زائران باید مردم شهرهای زیارتی مانند اهل مشهد، قم، کربلا، نجف و... را احترام کنند و با ادب کامل با آنها مواجه شوند؛ چراکه آنان مجاوران همیشگی خاندان رسول اکرم ﷺ هستند و از این رو درخور احترام اند. رعایت این ادب، بیش از آنکه برای مجاوران مفید باشد، متوجه زائران خواهد بود. در مقابل، مجاوران نیز باید ضمن رعایت ادب و احترام در برابر زائران گرامی، تلاش کنند تا شرایط مطلوب زیارت برای این عزیزان فراهم شود. توجه به این نکته ضروری است که زائران این حرم‌های مطهر، میهمانان ائمه اطهار ﷺ هستند و هرگونه رسیدگی و توجه به آنها، درواقع توجه به اهل بیت ﷺ است و به یقین بی‌پاسخ نخواهد ماند.

اگر زائران مرقد مطهر ائمه اطهار و خاندان گرامی ایشان ﷺ، در رعایت شرایط و آداب زیارت بکوشند؛ حتی یک زیارت مختصر این بزرگواران، اثری چشم‌گیر خواهد داشت و به این وسیله، انسان از عالی‌ترین الطاف و عنایات الهی بهره‌مند می‌شود؛ گره‌های کور زندگی او از این رهگذر، باز و دریچه‌هایی از رحمت و اثره خداوند سبحان به قلبش گشوده می‌شود؛ در نتیجه، همواره در درون خویش احساس نشاط و انبساط می‌کند، خود را در ارتباط با خدای رحمان و رحیم و اولیای گرامی او می‌بیند و در سایه این احساس مقدس، از بهترین لذت‌ها برخوردار می‌شود.

پی نوشت ها:

۱. وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۵۴، ح ۵؛ الکافی؛ ج ۵، ص ۵۶۹.
۲. وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۵۴، ح ۲.
۳. الکافی، ج ۴، ص ۲۷۳.
۴. البلد الأمين و الدرع الحصین؛ ص ۲۷۶.
۵. شورا، ۲۳.
۶. عیون أخبار الرضا (علیه السلام)، ج ۲، ص ۲۵۴؛ الفقیه، ج ۲، ص ۵۷۷.
۷. وسائل الشیعه، ج ۱۰، ص ۳۱۷.
۸. کامل الزیارات، ص ۳۹ و ۴۰.
۹. احزاب، ۵۶.
۱۰. الکافی، ج ۴، ص ۵۵۲؛ کامل الزیارات، ص ۳۱.
۱۱. کامل الزیارات، ص ۱۶۳.
۱۲. الکافی، ج ۴، ص ۵۸۵؛ کامل الزیارات، ص ۹۲۸.
۱۳. استادی گران قدر شنیده بود که شخصی در مقام تعریف و ستایش دیگری می گفت: «او هنگام زیارت حضرت رضا (علیه السلام) [ظاهراً] اصلاً وارد حرم نمی شد؛ بلکه در رواق می ایستاد، سلام می داد، زیارت می کرد و می رفت و به خود اجازه نمی داد که وارد حرم شود!»
۱۴. وسائل الشیعه، ج ۱۰، ص ۲۶۷، باب المزار.
۱۵. کامل الزیارات، ص ۳۱۳.
۱۶. کامل الزیارات، ص ۳۰۹.
۱۷. کامل الزیارات، ص ۴۶.
۱۸. کامل الزیارات، ص ۲۵۶، وداع قبر حسین بن علی (علیه السلام).
۱۹. طه، ۱۲.

فصل چهارم

در این قطعه از بهشت
آشنایی با حرم مطهر رضوی

با شهادت امام رضا (ع) در ۲۰۳ ق، پیکر مطهرشان، همان‌طور که خود حضرت پیش‌بینی کرده بودند، در باغ حمید بن قحطبه (حاکم و والی خراسان)، واقع در روستای سناباد به خاک سپرده شد. از آن پس، این روستا به «مشهدالرضا» معروف شد. بیش از ۱۲۰۰ سال است که حرم مطهر رضوی پرتوافشانی می‌کند و هزاران هزار دل را از سراسر جهان به‌سوی خود جلب کرده و روزبه‌روز بر عظمت و وسعت آن افزوده می‌شود.

روضه منوره

روضه منوره که پیکر مقدس امام رضا (ع) در آن مدفون است، زیر گنبدی زرین و باشکوه قرار دارد و هسته مرکزی بناهای آستان قدس رضوی است. این بنا تقریباً به‌شکل مربع است و پس از توسعه، به حدود ۱۳۹ متر مربع افزایش یافته است. قطر دیوارهای اطراف روضه که سنگینی گنبد بر روی آن قرار دارد، حدود سه متر است. کف روضه منوره با بهترین نوع سنگ مرمر پوشیده شده و دیواره و سقف آن با کاشی‌های ممتاز و نفیس سنجری، نیز کتیبه‌ها و آینه‌کاری‌های بسیار زیبا، به‌صورت معرق و مقرنس تزیین شده است.

صندوق‌های مرقد مطهر

اولین صندوق: بنا به استناد متون تاریخی موجود، در اواخر قرن پنجم هجری، صندوقی از چوب اعلا با روکش و بست‌های نقره روی مرقد امام نصب شده است. این صندوق، اهدایی «انوشیروان زردشتی» از اهالی اصفهان است. او که به بیماری برص (پیشی) مبتلا بود، در مأموریتش به خراسان، پس از آگاهی از کرامات حضرت رضا (ع)، برای شفای بیماری صعب‌العلاج خود به ایشان متوسل و پس از گرفتن حاجت، مسلمان شد؛ سپس این صندوق را در سال ۵۰۰ق به مرقد منور رضوی اهدا کرد.

دومین صندوق: این صندوق که از چوب فوقل با روکش و میخ‌های طلا ساخته شده و معروف به صندوق عباسی بوده است، در ۱۰۲۲ق، روی مرقد مطهر نصب شد. صندوق عباسی تزئینات هنری و گران‌بهایی داشته است که پس از سال‌ها ماندن در سرداب و پوسیده و متلاشی‌شدن ارکان و پایه‌هایش، در ۱۳۱۱ش از روی مضجع شریف برداشته شد. کتیبه‌های طلای این صندوق، هم‌اکنون در موزه نگهداری می‌شود.

سومین صندوق: صندوق سوّم از سنگ مرمر معدن شاندیز با رنگ سبز لیمویی بوده که «حاج حسین حجارباشی زنجان» در ۱۳۱۱ش، آن را تهیه و بر روی مرقد منور امام رضا (ع) نصب کرد. این صندوق سنگی که عنوان سنگ قبر را نیز داشت، تا ۱۳۷۹ش، داخل ضریح چهارم بود و در این سال، هنگام تعویض ضریح چهارم، برداشته شد و به‌جای آن، سنگ قبر جدیدی درون ضریح پنجم قرار گرفت.

آخرین سنگ قرارگرفته بر مرقد مطهر

ضریح‌های حرم مطهر

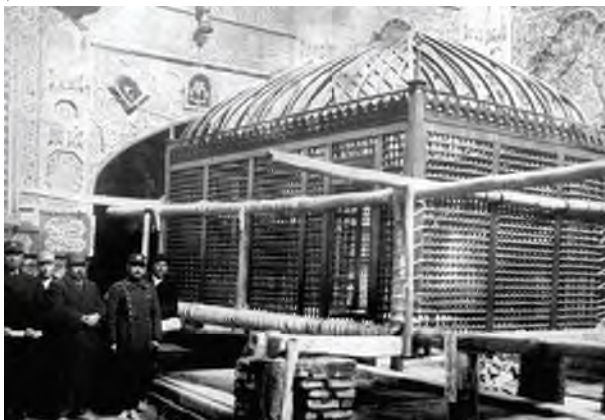
ضریح، شبکه‌ای است که صندوق و قبر مطهر را دربر می‌گیرد. براساس شواهد تاریخی، نصب ضریح بر مرقد شریف امام رضا (ع) از دوره صفویه رایج شده است و تا پیش از آن، سابقه مشخصی ندارد. از آن زمان تاکنون، پنج ضریح بر مرقد مطهر امام رضا (ع) نصب شده است.

ضریح اول: ضریحی چوبی، با تزییناتی از طلا و نقره بوده که در اواسط قرن دهم هجری (۹۵۷ق)، در عهد «شاه طهماسب صفوی» ساخته و بر روی صندوق مرقد مطهر، نصب شده است. در حال حاضر، کتیبه‌ها و تزیینات طلای این ضریح، در موزه مرکزی آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود و سازه اصلی آن از بین رفته است.

ضریح دوم: ضریحی فولادی مربوط به دوره صفویه است که سقف شیروانی چوبی و یک طوق طلای جواهرنشان داشته است. این ضریح، در عصر قاجاریه، طلاکاری و نقره‌کاری شد و در ۱۳۱۲ق، دورتادور قسمت فوقانی‌اش، به متن آیه‌الکرسی مزین شد. ضریح دوم، در ۱۳۳۸ش، از روی مضجع شریف برداشته و از ۱۳۷۸ش، به موزه منتقل شد و در معرض دید علاقه‌مندان قرار گرفت.

ضریح سوم: سومین ضریح این مرقد مطهر، معروف به «ضریح نگین‌نشان»، در سال ۱۶۰ق، توسط شاه‌رخ‌میرزا (نوه نادرشاه افشار) وقف

ضریح دوم

و تقدیم مضجع منور امام رضا علیه السلام شده است. این ضریح از زمان نصب تا ۱۳۷۹ش، در طبقه فوقانی و داخل ضریح چهارم جای داشت و بعد از برداشتن ضریح چهارم و قبل از نصب ضریح جدید، به لحاظ وقفی بودنش به درون سرداب مقدس امام رضا علیه السلام و روی مرقد منور ایشان انتقال یافت.

ضریح چهارم: این ضریح که معروف به ضریح طلا و نقره یا «شیر و شکر» است، در سال ۱۳۳۸ش، پس از برداشتن ضریح فولادی قدیمی، در روضه منوره نصب شد. این ضریح با نظارت مرحوم سید ابوالحسن حافظیان ضریح سوم

و با هنرمندی استاد، حاج محمدتقی ذوفن اصفهانی و جمعی دیگر از هنرمندان ساخته شد. ضریح چهارم هفت تن وزن دارد و از چهارده دهانه به نماد چهارده معصوم علیهم السلام تشکیل شده که در بالای هر دهانه‌اش، در گلبرگی از طلا، نام یکی از معصومان علیهم السلام نوشته شده است.

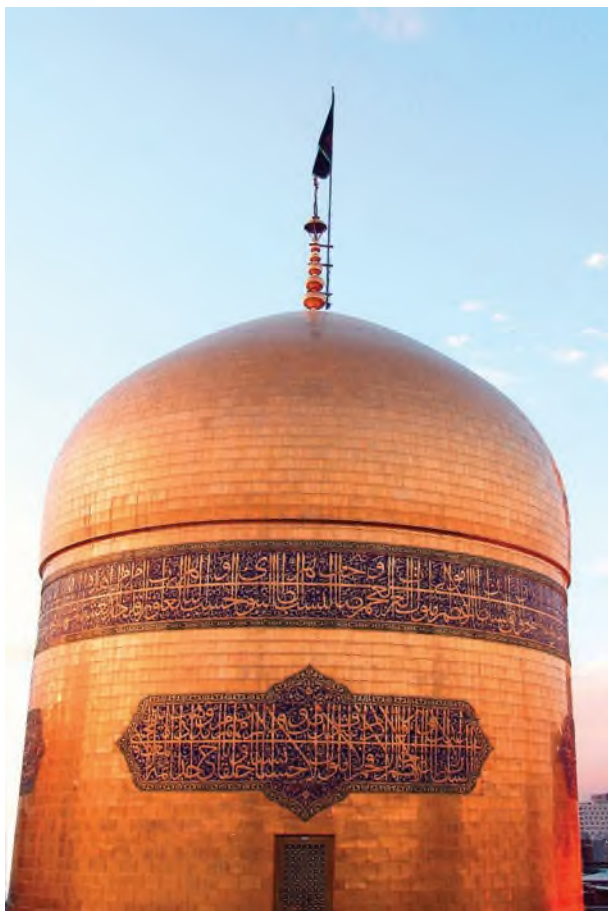
قسمت بالای ضریح، آراسته به سوره‌های مبارکه «یس» و «انسان» است که با خط استاد احمد زنجانی، بر کتیبه‌ای طلایی نگاشته شده است. ضریح شیر و شکر، هم‌زمان با نصب ضریح پنجم در ۱۳۷۹ش، به موزه آستان قدس رضوی انتقال یافت.

ضریح پنجم: گذشت حدود ۴۰ سال از عمر ضریح چهارم، استحکام سازه‌ای آن را کم کرده بود؛ درعین حال، ایجاد انفجار توسط منافقان در ضلع بالاسر مبارک امام رضا (علیه السلام) در عاشورای ۱۳۷۳ ش، باعث آسیب دیدگی ضریح شد. اندیشه طراحی و ساخت ضریح جدید که مدتی قبل آغاز شده بود، با این دلایل تقویت شد؛ بنابراین در ۱۳۷۲ ش، طراحی ضریح پنجم با مشورت گرفتن از صاحب نظران و هنرمندان، توسط استاد محمود فرشچیان آغاز شد. خاتم کاری این ضریح را استاد کشتی‌آرای شیرازی، قلم‌زنی آن را استاد خدادادزاده اصفهانی و خطاطی‌اش را استاد موحد برعهده داشته‌اند.

ساخت ضریح پنجم، با کیفیت عالی و استحکام کامل، هفت سال طول کشید و سرانجام در ۱۶ اسفند ۱۳۷۹، هم‌زمان با عید سعید قربان، کار نصب ضریح جدید با حضور مقام معظم رهبری 'مذله‌العالی' پایان پذیرفت.

گنبد طلا

گنبد طلایی بارگاه منور رضوی، از زیباترین جلوه‌های هنری و مذهبی است. در اوایل قرن ششم، شرف‌الدین ابوطاهر قمی، وزیر سلطان سنجر سلجوقی، با مباشرت ابوالقاسم احمد بن علی بن احمد العلوی الحسینی که از نقیبان ناحیه طوس (یکی از بزرگان ناحیه طوس) بود، ضمن تعمیر روضه منوره، به احداث گنبد بر فراز قبه اولیه اقدام کرد. این همان گنبدی است که بالغ بر ۹۰۰ سال از بنای آن می‌گذرد.

گنبد از نظر ساختمان و ارتفاع، در نهایت زیبایی و هنرمندی طراحی شده است و دو پوشش دارد. پوشش اول گنبد، سقف حرم به حساب می‌آید که

مقعر و مقرنس بوده و به آن، «قبة» گفته می‌شود. پوشش دوم که بر فراز قبة استوار شده است، گنبد طلاست. بین این دو پوشش، سیزده متر فضای خالی وجود دارد. ارتفاع گنبد طلا از کف روضه منوره ۳۱ متر، محیط دور گنبد ۴۲/۱۰ متر و ارتفاع آن از اول طلاکاری تا تیزه گنبد ۱۶/۴۰ متر است.

گنبد و حوادث ناگوار

پس از طلاکاری گنبد در زمان شاه طهماسب، چند رخداد متوجه آن شد: در فتنه ازبک‌ها در سال ۹۹۷ق، عبدالمؤمن خان ازبک، ضمن تاراج نفایس آستان قدس رضوی، به طلاهای گنبد نیز دست‌برد زد؛ تا اینکه شاه‌عباس طی سفری که با پای پیاده از اصفهان به مشهد آمد، در ۱۰۱۰ تا ۱۰۱۶ق، به مرمت و تزیین

مجدد گنبد باخشت‌های طلا اقدام کرد. این ماجرا را علیرضا عباسی، خطاط معروف عصر صفوی، در کتیبه دور گنبد، با خط بسیار زیبای ثلث نوشته است که متن آن در کتاب شریف *مفاتیح الجنان* شیخ‌عباس قمی آمده است. کار معماری و کاشی‌کاری گنبد را هم کمال‌الدین یزدی برعهده داشته است.

بعد از زلزله ۱۰۸۴ق مشهد، در زمان شاه‌سلیمان صفوی گنبد دوباره تعمیر شد و پس از دو سال (۱۰۸۶ق) کار طلاکاری آن به پایان رسید. این واقعه، در چهار ترنج اطراف گنبد، با خط زیبای محمدرضا امامی اصفهانی درج شده است. سال ۱۲۹۱ش، روس‌های تزار، مسجد گوهرشاد و نیز گنبد طلا را به توپ بستند و گنبد برای چندمین بار، در عصر پهلوی مرمت شد. خشت‌های قدیمی که

به علت ضخامت کم و گذشت زمان و تأثیر حوادث طبیعی، ساییده و بدنما شده بودند، در ۱۳۵۸ ش برچیده شدند و خشت‌هایی از ورقه‌های مسی با روکش طلا و با ضخامتی چهار برابر قبل، با روش الکترولیت جانشین آن‌ها شدند.

مساجد حرم مطهر

مسجد بالاسر

مسجد تاریخی بالاسر، اولین بنایی است که پس از روضه منوره ساخته شده است و بیش از هزار سال سابقه تاریخی دارد. این بنا بین روضه منوره و رواق دارالسیاده قرار دارد. در ضلع جنوبی مسجد بالاسر محرابی از کاشی معرق با سبکی زیبا ایجاد شده است و کنار آن، تاریخ ۱۳۶۲ ق و در طرف دیگر، نام محمدخان رضوان (کاشی‌ساز و نقاش محراب) به چشم می‌خورد. این مسجد در عهد غزنویان (۴۲۵ ق) در غرب روضه منوره ساخته شده است و بانی آن، ابوالحسن عراقی (یکی از رجال آن دوره)، معروف به «دبیر» است.

مسجد تاریخی بالاسر، ۸ متر طول، ۴/۵ متر عرض و ۱۰ متر ارتفاع دارد. ازارهٔ مسجد، سنگ مرمر و بالای سنگ مرمر، به کاشی‌های الوان شش ضلعی و هشت ضلعی منقوش مزین است که حاوی آیاتی از قرآن کریم و احادیث است. بالای قسمت کاشی‌شدهٔ دیوار، دو کتیبه بسیار زیبا وجود دارد. یکی از آن‌ها کتیبه کاشی سنجرى چینی‌مانند، به عرض ۵۰ سانتی‌متر، به خط ثلث برجسته، به رنگ آبی و مزین به آیاتی از قرآن کریم است؛ همچنین در بالای طاق این مسجد که به حرم مطهر متصل است، دو بیت از دعبل خزاعی (شاعر اهل بیت علیهم‌السلام) به چشم می‌خورد.

مسجد جامع گوهرشاد

مسجد جامع گوهرشاد که در جنوب حرم مطهر رضوی قرار دارد، از بناهای باشکوه عهد تیموری در اوایل قرن نهم هجری است. این مسجد باشکوه، ۲ هزار و ۸۵۵ مترمربع وسعت، ۶ هزار و ۴۸ مترمربع زیربنا، ۴ ایوان و ۷ شبستان دارد. این مسجد در ۸۲۱ ق، به دستور بانو گوهرشاد، همسر شاهرخ میرزای تیموری، ساخته شده که در تزئین آن، دستان پرتوان فرزند هنرمندش، بایسنقر میرزا، شاهکارهایی استثنایی خلق کرده است. ایوان مقصوره این مسجد، ۵۰۰ مترمربع مساحت و ۳۷ متر طول و ۲۵/۵ متر ارتفاع دارد. در دو طرف ایوان، دو مناره به ارتفاع ۴۳ متر از کف مسجد ساخته شده است. گنبد رفیع و فیروزه‌ای مسجد گوهرشاد بر فراز ایوان مقصوره، بر عظمت این بنا افزوده است. ارتفاع این گنبد با دو پوشش، ۴۱ متر و فضای خالی بین دو پوشش آن، ۱۰ متر است. این بنای عظیم

تاریخی، نمونه‌ای کامل و برجسته از هنر ایرانی است که تمام ویژگی‌های معماری سنتی ایرانی و اسلامی را دارد. مسجد گوهرشاد را معمار معروف ایرانی، قوام‌الدین شیرازی ساخته و در پایان کتیبه بایسنقری ایوان مقصوره، خودش را چنین معرفی کرده است: «عمل العبد الضعیف الفقیر المحتاج بعناية الملك الرحمن قوام‌الدین بن زین‌الدین شیرازی الطیان».

کتیبه اطراف ایوان مقصوره به خط ثلث نوشته شده است. بایسنقر میرزا در قسمت انتهایی این کتیبه، نام خود و تاریخ اتمام ساخت مسجد را این‌گونه نگاشته است: «کُتِبَ رَاجِیاً اِلَى اللّٰهِ بایسنقر بن شاهرخ بن تیمور گورکانی، سنه ۸۲۱ قمری».

منبر معروف به منبر صاحب‌الزمان علیه السلام

داخل ایوان مقصوره در مسجد گوهرشاد، منبر بزرگی قرار دارد که در بین مردم به منبر امام‌زمان علیه السلام معروف است. استاد 'محمد نجار خراسانی'، منبّت کار معروف عصر فتح‌علی‌شاه قاجار، این منبر نفیس را از چوب گردو و گلابی با شیوه منبّت کاری، بدون به‌کاررفتن میخ یا هر فلز دیگری در چهارده پله به‌نام چهارده معصوم علیهم السلام ساخته است. سازنده، با این نیت منبر را ساخته است که امام‌زمان علیه السلام بعد از ظهور خود، بر فراز آن برای مردم خطبه بخوانند. دلیل معروف‌شدن این منبر به منبر امام‌زمان علیه السلام نیز همین است.

مدارس حرم مطهر

مدرسهٔ پریزاد

مدرسهٔ پریزاد از بناهای قرن نهم و آثار باستانی عهد تیموریان است. این بنای تاریخی در جنوب غربی حرم مطهر و شمال غربی مسجد جامع گوهرشاد قرار دارد و همزمان با اتمام این مسجد در ۸۲۳ق ساخته شده است. بانی مدرسه، بانو پریزاد، ندیمهٔ گوهرشاد است و آن چنان که از وقف‌نامهٔ مدرسه برمی‌آید، از نوادگان خواجه ربیع بن خثیم (از زُهاد و عرفای سدهٔ اوّل هجری و مدفون در شمال مشهد) بوده است. مدرسهٔ پریزاد همانند دیگر مدارس دورهٔ تیموری، بنایی چهار ایوانی است که در ۲ طبقه و ۲۲ حجره، ۳۰۰ مترمربع مساحت دارد.

این مدرسه، تاکنون چندین بار مرمت و تعمیر اساسی شده؛ ولی هیچ‌گاه سازهٔ اصلی آن تغییر نکرده است. از آن جمله، تعمیراتی است که در زمان شاه سلیمان صفوی، در ۱۰۹۱ق، توسط نجف‌قلی خان بیگلربیگی، صورت گرفته و کتیبهٔ سردر ورودی مدرسه، گواه این موضوع است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در ۱۳۶۸، به‌همت آستان قدس رضوی، مدرسه با همان الگو و طرح سنتی بازسازی شد. هم‌اکنون از این مدرسه به‌عنوان مرکز پاسخ‌گویی به سؤالات دینی استفاده می‌شود. خدمات این مرکز عبارت‌اند از: پاسخ‌گویی به مسائل شرعی به‌صورت حضوری و تلفنی، مشاورهٔ اعتقادی، حلقه‌های معرفت و حرم‌شناسی.

مدرسه دو در (دارالقرآن)

مدرسه دو در، در جنوب غربی حرم مطهر و در ضلع شمال شرقی صحن جمهوری اسلامی، روبه‌روی مدرسه پریزاد واقع است. این مدرسه، یادگار دوره تیموریان در عصر شاه‌رخ‌میرزای گورکانی است و با پیروی از معماری بناهای چهار ایوانی این دوره، از زیباترین و اصیل‌ترین نمونه‌های معماری عصر تیموری به شمار می‌آید. نام اصلی این مدرسه، «مدرسه یوسفیه» بوده که بعدها به «مدرسه دو در» معروف شده است. بانی مدرسه، امیر یوسف خواجه‌بهادر، ملقب به غیاث‌الدین، از امرای خراسان است که در سال ۸۴۶ق از دنیا رفته است. او در سال ۸۴۳ق، مدرسه دو در را بنا نهاد و آرامگاه‌اش هم‌اکنون در زیر گنبد جنوبی آن قرار دارد.

این بنای تاریخی در زمینی با وسعت ۵۰۰ مترمربع ساخته شده است و دو طبقه و ۳۲ حجره دارد که در حال حاضر، با عنوان «دارالقرآن الکریم»، به منظور فعالیت‌های متنوع قرآنی بهره‌برداری می‌شود.

صحن‌های حرم مطهر

صحن انقلاب اسلامی

این صحن، اولین و قدیمی‌ترین صحنی است که در قسمت شمال حرم مطهر بنا شده است. ضلع جنوبی صحن انقلاب اسلامی (صحن کهنه یا عتیق)، در اواخر دوره تیموریان و اساس ایوان طلا، در عهد «سلطان حسین بایقرا» بنا شده و ضلع‌های شمالی و شرقی و غربی آن نیز در عهد «شاه‌عباس صفوی» احداث و تکمیل شده است. صحن کهنه، چهار ایوان، دوازده صفه^۲، چهل

حجره و ایوان کوچک در طبقه اول و چهل حجره در طبقه دوم دارد. مساحت این صحن، ۶ هزار و ۷۴۰ مترمربع است. چهار ایوان صحن انقلاب اسلامی عبارت‌اند از: ایوان جنوبی، ایوان طلاست که با ۳۱ متر ارتفاع به دستور امیرعلی شیر نوایی (وزیر سلطان حسین بایقرا) در ۸۷۲ ق ساخته شده است. چون بدنه این ایوان در زمان نادرشاه (۱۱۴۸ ق) با خشت‌های طلا، طلاکاری شده است به 'ایوان نادری' نیز معروف است.

ایوان شمالی (عباسی) با ۲۲/۵۰ متر ارتفاع، در سال ۱۰۲۱ ق بنا شده است. بر فراز ایوان عباسی، گلدسته طلایی وجود دارد که مربوط به دوره نادرشاه افشار است.

ارتفاع ایوان غربی (ایوان ساعت)، ۲۴ متر است و ساعت بزرگی که بر روی آن قرار دارد، در ۱۳۳۶ ش نصب شده است. ایوان شرقی (ایوان نقاره) نیز ۲۶ متر ارتفاع دارد.

صحن انقلاب اسلامی در روزگار پادشاهان صفویه و افشاریه و قاجاریه گسترش یافته و به شکلی چشم‌نواز تزئین شده است.

سقاخانهٔ صحن انقلاب اسلامی

در میانهٔ صحن انقلاب اسلامی، سقاخانه‌ای وجود دارد که به «سقاخانهٔ اسماعیل‌طلایی» معروف است. سنگاب (منبع آب) این سقاخانه که سه کر آب (۱۱۳۰ لیتر) ظرفیت دارد، از سنگ مرمر یکپارچه ساخته شده و به‌دستور نادرشاه افشار، از هرات به مشهد آورده شده است. در گذشته‌های دور که مثل امروزه امکانات لوله‌کشی آب نبود، آب آشامیدنی را با مراسم خاصی از قنات‌های اطراف مشهد به حرم می‌آوردند و داخل این سنگاب می‌ریختند. در دورهٔ فتح‌علی‌شاه قاجار، به‌دستور شخصی به نام اسماعیل، بر فراز این سنگاب، بنایی هشت‌ضلعی با ستون‌های مرمر کنده‌کاری‌شده و کاشی‌ساختند و به‌دنبال آن، سقفش را با خشت‌های طلا تزیین کردند؛ از این رو به «سقاخانهٔ نادری» یا «سقاخانهٔ اسماعیل‌طلایی» معروف شد. در سال ۱۳۴۵ش، سقاخانه که در اثر گذر زمان کهنه و فرسوده شده بود، تخریب و از نو به‌صورت زیبا و مجلل بازسازی شد. این بنا، پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز مجدداً مرمت شده است؛ از جمله هنگام احداث رواق دارالحجّه علیه السلام در طبقهٔ زیرین صحن انقلاب اسلامی، بنای سقاخانه نیز محکم‌سازی شده است.

صحن آزادی

صحن آزادی در شرق حرم مطهر و در پایین پای مبارک حضرت رضا (ع) ساخته شده است و ۴ هزار و ۳۳۵ مترمربع مساحت دارد. صحن آزادی را می‌توان بنای برجای‌مانده از دوره قاجاریه دانست؛ چراکه ساخت آن به‌دستور فتحعلی‌شاه، با مباشرت فرزندش علی‌نقی‌میرزا و معماری حاج آقا جان (صاحب بازارچه معروف حاج آقا جان در مشهد) آغاز شد و بنای آن در روزگار ناصرالدین‌شاه قاجار به پایان رسید.

صحن آزادی هم چهار ایوان دارد و وسط آن نیز مانند صحن انقلاب اسلامی سقاخانه‌ای ساخته شده بود. از آنجاکه این سقاخانه، هنگام عرض سلام و ادای احترام از درب شرقی، بین زائران و ایوان طلا حائل می‌شد، در اواخر حکومت قاجار (۱۲۷۱ش) تخریب و حوض آب بزرگی با باغچه‌هایی در اطراف آن ایجاد شد.

ایوان غربی صحن آزادی (ایوان طلا) بیش از بیست متر ارتفاع دارد و مسیر تشرف بانوان به داخل حرم از آن می‌گذرد. از آنجاکه این ایوان در زمان ناصرالدین‌شاه قاجار بازسازی و خشت‌های زرین آن ساخته شده است، به «ایوان ناصری» نیز مشهور است. ایوان جنوبی (ایوان ساعت) از دو ایوان تشکیل شده است و بر فراز آن ساعتی بزرگ قرار دارد. این

ساعت تا پیش از ۱۳۳۶ش، روی ایوان غربی صحن انقلاب قرار داشت. گفته شده که این ساعت در عهد ناصرالدین شاه قاجار (۱۲۷۸ق) از منچستر انگلستان تهیه شده است.

در چهار ضلع صحن آزادی در مجموع، ۵۶ حجره و غرفه فوقانی و تحتانی قرار دارد و از حجره‌ای در جنوب غربی آن، دری به رواق شیخ بهایی رحمته الله علیه گشوده می‌شود که مقبره وی نیز در همین رواق است.

صحن جمهوری اسلامی

این صحن در ۱۳۶۸ش با ۷۲۹۲ مترمربع مساحت، در ضلع غربی حرم مطهر احداث شد. صحن جمهوری اسلامی به بست‌های شیخ طوسی رحمته الله علیه و شیخ بهایی رحمته الله علیه و نیز به رواق‌های دارالولایه، دارالهدایه، دارالرحمه و دارالقرآن مرتبط است. بنای صحن جمهوری اسلامی به پیروی از بناهای کهن حوزه حرم مطهر، به سبک معماری سنتی اسلامی ساخته شده است. بر فراز ایوان‌های شمالی و جنوبی این صحن، دو مناره بسیار زیبای آراسته به طلا و کاشی، با ارتفاع سی متر افراشته شده است.

ایوان شرقی این صحن که به طلا آراسته شده است، «باب‌الولایه» نام دارد و به رواق بزرگ «دارالولایه» متصل است. کنار این ایوان پنجره‌ای از برنز نصب

شده است که زائرین از آنجا به ساحت مقدس امام رضا (ع) عرض سلام و ادب می‌کنند. ایوان غربی «باب‌الغدير»، ایوان شمالی «باب‌العلم» و ایوان جنوبی «باب‌الشهادة» نام دارد. در وسط صحن، ساعت آفتابی یا شاخصی وجود دارد که در تمام فصل‌های سال، ظهر شرعی دقیق در شهر مشهد را مشخص می‌کند.

صحن قدس

این صحن در ۱۳۷۳ش، در جنوب حرم مطهر رضوی و مسجد جامع گوه‌رشاد، بین بست شیخ بهایی (ع) و قسمتی از جنوب رواق امام خمینی (ع) قرار دارد. صحن قدس با مساحتی بالغ بر ۲۵۳۰ مترمربع، در اطراف خود، ۶ ورودی و ۲۸ حجره دارد. ایوان جنوبی صحن با ارتفاع ۱۶ متر، مشابه ایوان مقصوره است؛ سقفش به صورت طاسه‌سازی^۳ با کاشی و آجر تزیین و دیواره‌اش نیز تماماً به کاشی معرق آراسته شده است. در وسط ایوان، محرابی زیبا وجود دارد که دورتادور قسمت بالای آن با کتیبه‌ای از کاشی و مزین به سوره مبارکه «نور» جلوه‌گری می‌کند. در میانه صحن نیز، سقاخانه‌ای زیبا با نمای قبة‌الصخره^۴ یاد و خاطره نخستین قبله‌گاه مسلمانان جهان، یعنی مسجدالاقصی را در اذهان زنده می‌کند. این سقاخانه یک‌هشتم بنای «قبة‌الصخره» مساحت دارد؛ قسمت گنبدی‌شکل آن با طلا و دیگر قسمت‌های خارجی‌اش با کاشی‌های معرق تزیین یافته است.

صحن جامع رضوی

باتوجه به رشد فزاینده زائران پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به‌ویژه در ایام تابستان و مناسبت‌های خاص، ساخت صحن جامع رضوی با مساحت ۱۱۷ هزار و ۵۸۴ مترمربع، در ۱۳۶۶ شروع و در ۱۳۸۱ به پایان رسید؛ البته انجام کارهای هنری آن هنوز ادامه داشته و در حال تکمیل است. این صحن با کاربری عبادی مذهبی، ۶ مناره رفیع و ۳ ایوان دارد. ایوان غربی صحن جامع، «ایوان غدیر»، ایوان شرقی آن «ایوان کوثر» و ایوان جنوبی‌اش «ایوان ولی عصر علیه السلام» نام دارد.

ایوان ولی عصر علیه السلام، با دو مناره به ارتفاع ۷۰ متر و ایوان‌های غدیر و کوثر، هر یک با دو مناره به ارتفاع ۵۷ متر، شکوه و عظمت خاصی به صحن جامع رضوی بخشیده‌اند. این صحن که بزرگ‌ترین صحن ساخته‌شده در طرح توسعه حرم مطهر است، در مجموع، ۵۵ غرفه و گنجایش ۷۰ هزار نمازگزار را دارد. سامانه صوت مرکزی، دوربین‌های مداربسته، سامانه روشنایی با ۲۵۶ دستگاه پروژکتور و دو موتورخانه برای خنک کردن آب آشامیدنی، تجهیزاتی هستند که از آن‌ها برای رفاه حال زائران در این صحن استفاده شده است.

در تزیین صحن جامع از سنگ‌های ابزارخورده و تزیینات کاشی معرق و معقلی^۵ استفاده شده است. سنگ‌فرش این صحن نیز، مخلوطی از

سنگ‌های الوان و گرانیت و خلیج است. صحن جامع رضوی در جنوب اماکن متبرکه واقع شده و از طریق دو بست، با خیابان‌های امام رضا (ع) (خیابان تهران سابق) و خیابان شهید اندرزگو (خیابان خسروی نو سابق) ارتباط دارد.

گفتنی است که دو دستگاه پله برقی، ارتباط این صحن را با پارکینگ شماره ۱ برقرار می‌کند.

صحن غدیر

صحن غدیر با مساحت ۱۴ هزار و ۴۵۳ مترمربع، در ضلع شمال غربی صحن جامع رضوی و جنوب غربی اماکن متبرکه قرار دارد. این صحن از ضلع شرقی به صحن جمهوری اسلامی، از شمال غربی به خیابان شیرازی و از غرب به مجتمع تجاری غدیر و سرویس‌های بهداشتی این مجموعه منتهی می‌شود. تمام کاشی‌های صحن غدیر، مزین به نام امام علی (ع) است؛ همچنین خطبه شریف غدیر در کتیبه‌های موجود در این صحن نقش بسته است. امکان دسترسی به این صحن، از طریق صحن جامع رضوی و صحن جمهوری اسلامی و خیابان شیرازی فراهم است.

صحن کوثر

این صحن با مساحت ۱۵ هزار و ۴۸ مترمربع، در زاویه شمال شرقی صحن جامع رضوی واقع شده است. صحن کوثر از ضلع غربی با موزه حرم مطهر، رواق امام خمینی رحمته الله علیه و صحن آزادی مرتبط است و از شمال شرقی به خیابان نواب صفوی منتهی می‌شود. سازه اصلی این صحن، فلزی بتنی بوده و نمای آن با سنگ و آجر و کاشی معرق تزئین شده است. تمام کاشی‌های صحن کوثر، مزین به نام مبارک حضرت فاطمه علیها السلام است و برکتیبه‌های موجود در نمای آن، خطبه فدکیه نقش بسته است. دسترسی به صحن کوثر، از طریق خیابان شهید نواب صفوی (پایین خیابان) و صحن جامع رضوی امکان‌پذیر است.

صحن هدایت

این صحن با مساحت ۱۷ هزار و ۹۸۰ مترمربع، در ضلع شمال شرقی اماکن متبرکه جای دارد. صحن هدایت از شمال شرقی به ساختمان شماره ۲ دانشگاه علوم اسلامی رضوی، از شرق به مجتمع اقامتی و بازارچه پیر پالان‌دوز، از جنوب شرقی به مقبره پیر پالان‌دوز، از جنوب و جنوب غربی به ساختمان شماره ۱ دانشگاه علوم اسلامی رضوی و ساختمان مهمان‌سرای حضرت، از شمال به بنیاد پژوهش‌های اسلامی و از شمال غربی به ورودی طبرسی محدود است. دسترسی به این صحن، از طریق خیابان‌های طبرسی و شهید نواب صفوی، نیز ساختمان اداری دانشگاه علوم اسلامی رضوی فراهم است؛ درعین حال، دو دستگاه پله برقی، ارتباط این صحن را با پارکینگ شماره ۳ برقرار می‌کند.

رواق‌های حرم مطهر

رواق دارالحفاظ

این رواق به‌دستور بانو گوهرشاد، در اوایل قرن نهم هجری قمری بنا شده است. رواق دارالحفاظ از قدیم محل تجمع حافظان قرآن و انجام مراسم خاص و تلاوت کلام‌الله و خطبه مخصوص حفاظ آستان قدس رضوی بوده؛ از این رو به «دارالحفاظ» شهرت یافته است. این رواق هفت صفه دارد و مشاهیر بزرگوار: عبدالجواد ادیب نیشابوری و ملاهاشم خراسانی، در این مکان مدفون هستند.

رواق دارالسیاده

این رواق در زمان بانو گوهرشاد، در جنوب غربی حرم مطهر رضوی بنا شده است. نام‌گذاری آن به «دارالسیاده» از آن جهت است که از قدیم، محل تجمع و تدریس علما و سادات و منسوبین به خاندان پیامبر اسلام ﷺ بوده است. آینه‌کاری دیوارهای رواق و صفه‌ها و سقف آن، مربوط به ۱۳۰۰ ق است و قبل از آن، به‌صورت کاشی‌کاری بوده است.

مشاهیر بزرگوار: محمد مهدی خالصی اصفهانی و میرزا احمد مدرس یزدی و آیت الله محمد کوهستانی، در راهرو منتهی به این رواق دفن شده‌اند.

رواق دارالسلام

رواق دارالسلام در جنوب شرقی روضه منوره قرار دارد و از جمله بناهایی است که اساس آن در زمان بانو گوهرشاد و به دستور او پی‌ریزی شده است. این رواق پس از تعمیر و تزئین در ۱۳۳۴ تا ۱۳۳۸ ش، به صورت کنونی در آمده است.

مرقد علمای بزرگوار: شیخ غلام حسین تبریزی (تُرک)، سید حسین خادمی اصفهانی، میرزا حبیب الله گلپایگانی و شهید هاشمی‌نژاد، در این رواق قرار دارد.

رواق گنبد حاتم‌خانی

رواق گنبد حاتم‌خانی را حاتم‌بیگ اردوبادی، از وزرای عصر صفویه، در ۱۰۱۰ق بنا کرد. این رواق، در شرق حرم مطهر رضوی و پایین پای مبارک امام رضا علیه السلام قرار دارد.

رواق گنبد الله‌وردیخان

این رواق در ۱۰۲۱ق، توسط الله‌وردیخان (از رجال عهد صفویه) در شمال شرقی حرم مطهر بنا شد. بر گردهاگرد رواق، تاریخ ولادت و شهادت امامان معصوم علیهم السلام همراه با بعضی از احادیث معتبر نوشته شده است و در وسط صفت جنوبی رواق، سنگ لوح مرقد الله‌وردیخان دیده می‌شود.

رواق دارالضیافه

رواق دارالضیافه که در حال حاضر محل تشریف خانم‌ها به حرم مطهر است، از جنوب به رواق «دارالسیاده» و از غرب به رواق «گنبد الله‌وردیخان» می‌پیوندد. بنای این رواق مربوط به ۱۰۳۱ق است و آن را مرحوم میرزا شفیع قزوینی با هزینه یک تاجر قزوینی ساخت. در رواق دارالضیافه، دو صُفّه ایجاد شده که در آن آیاتی از قرآن مجید روی کاشی‌های رنگارنگ نقش بسته است. محل دفن میرزامهدی غروی اصفهانی و حاج ملا هاشم قزوینی، در همین رواق است.

رواق توحیدخانه

معروف است که این رواق را مفسر نامدار شیعه، ملا محسن فیض کاشانی رحمته الله، در ۱۰۷۲ق بنا کرده و در این مکان، آیات توحیدی قرآن کریم را تدریس و تفسیر می‌کرده است. در ضلع شمالی توحیدخانه، پنجره فولاد معروف، نصب و ضریح مطهر از پشت این پنجره نمایان است. میرزامهدی اصفهانی، سید جواد خامنه‌ای (پدر مقام معظم رهبری 'مدظله العالی') و سید عبدالله شیرازی در این رواق دفن شده‌اند.

رواق دارالفيض

رواق دارالفيض در پشت سر مبارک حضرت رضا (ع) واقع شده و به روضه منوره متصل است. این رواق قبلاً به «مسجد ریاض» معروف بود و به مسجد زنانه هم شناخته می‌شد. اصل بنای دارالفيض مربوط به دوره صفویه است و به علت اتصال آن به رواق توحیدخانه، برخی مؤرخان بر این عقیده‌اند که ممکن است این بنا را مرحوم فیض کاشانی، همزمان با رواق توحیدخانه ساخته باشد.

رواق دارالسعادة

رواق دارالسعادة از بناهای عصر قاجاریه و بانی آن الله یار خان آصف الدوله است. این رواق در ۱۲۵۱ ق ساخته شده است. مشاهیر بزرگوار: سیدیونس اردبیلی و میرزا علی اکبر نوقانی و شیخ علی اکبر نهاوندی در دارالسعادة مدفون‌اند.

رواق شیخ بهایی رحمته الله

این رواق محل دفن شیخ محمد بهاء الدین عاملی، معروف به شیخ بهایی رحمته الله است. به روایت تاریخ، این مکان، منزل و مدرّس (محل تدریس) شیخ بهایی رحمته الله بوده و در ۱۳۶۴ ق، با مساحت حدود ۱۰۲ مترمربع، به شکل باشکوهی تجدید بنا شده است.

رواق دارالسرور

در قدیم، این رواق به صورت چند اتاق به عنوان آبدارخانه، آسایشگاه خدام و... استفاده می شد که در ۱۳۳۴ ش، به شکل رواقی با مساحت هزار مترمربع در آمد. آیات عظام محمدتقی فلسفی، حسن علی مروارید، فهری زنجانی و نیز سید ابوالحسن حافظیان، در این رواق مدفون هستند.

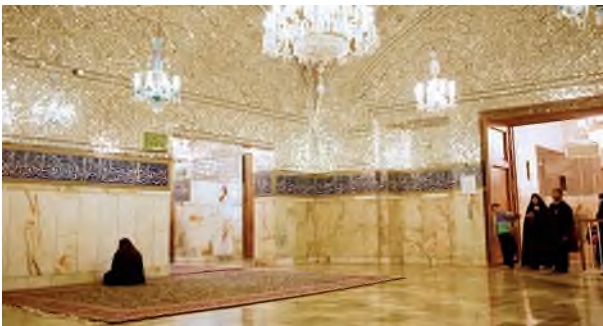

رواق دارالشکر

این رواق از مجموع دو بنا تشکیل شده است: یکی رواق «پس پشت»، مربوط به دوره صفویه و دیگری بنایی که مربوط به عهد تیموریان است و در گذشته، به «قرآن‌خانه» معروف بوده است. این دو مکان با مساحت ۷۳ مترمربع، در سال‌های ۱۳۴۲ تا ۱۳۴۴ ش، به صورت یک رواق در آمد و «دارالشکر» نامیده شد.

رواق دارالشرف

دارالشرف، قبلاً به ایوان طلای صحن انقلاب متصل و به «راهرو سقاخانه» معروف بود؛ اما در ۱۳۴۳ ش، پس از تغییر و تزئین، به صورت رواقی مستقل درآمد.

رواق دارالعزّه

این رواق کوچک در اختلاف سطح ۹۵ سانتی متر از کف دارالسلام قرار دارد. دارالعزّه قبلاً کشیک خانهٔ خادمان بود و در ۱۳۴۳ ش، به صورت رواق در آمد.

رواق دارالذکر

رواق دارالذکر قبلاً مدرسهٔ علمیّه علی نقی میرزا بوده که در ۱۳۴۳ ش، پس از بازسازی و تغییر کاربری، با پوشش جدید سقف، به صورت کنونی در آمده است. حجره های بالایی و پایینی اطراف آن مدرسه، اکنون محل استقرار دفاتر مختلف است.

رواق دارالزهد

رواق مجلل دارالزهد، در فاصلهٔ زمانی سالهای ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۲ در جنوب شرقی روضهٔ منوره ساخته شده است. این رواق زیبا به رواق باشکوه امام خمینی رحمته الله علیه متصل است. مشاهیر بزرگوار: علامه محمدتقی جعفری و سیدابوالحسن شیرازی و میرزامهدی نوقانی، در دارالزهد مدفون اند.

رواق دارالعباده

رواق «دارالعباده» در سال ۱۳۵۳ ساخته شده است. این بنا مانند رواقهای شیخ بهایی رحمته الله علیه و دارالزهد، دو طبقه دارد و طبقهٔ بالایی آن، تالار اماکن متبرکهٔ آستان قدس رضوی است.

رواق دارالولایه

رواق بزرگ و مجلل دارالولایه، در غرب روضه منوره قرار دارد. ساخت دارالولایه، در سال ۱۳۶۵ آغاز شد و در سال ۱۳۶۸ پایان یافت.

رواق دارالهدایه

رواق دارالهدایه در صحن جمهوری اسلامی، یعنی جنوب غربی حرم مطهر رضوی ساخته شده است. ساخت این رواق از ۱۳۶۹ آغاز شد و در نخستین روز ۱۳۷۱ پایان یافت. دارالهدایه محل اجرای برنامه‌های فرهنگی برای کاروان‌ها و گروه‌های زیارتی است.

رواق دارالرحمه

رواق دارالرحمه با تقلید از معماری شبستان‌های مسجد جامع گوهرشاد احداث و در ۱۳۷۱ ش افتتاح شد. این رواق بین بست شیخ بهایی رحمته الله علیه و صحن جمهوری اسلامی قرار دارد و در حال حاضر، محل ارائه خدمات فرهنگی به زائران غیرایرانی است.

رواق دارالاخلاص

این بنا در گذشته، مسجد کوچک و زیبایی به نام مسجد زنانه بالاسر بوده است که محراب آن هنوز هم باقی است. در طرح توسعه ۱۳۷۳ ش،

این مسجد به صورت کنونی (رواق دارالخلاص) در آمد. دارالخلاص با مساحت ۳۶ مترمربع، کوچک ترین رواق حرم مطهر است.

رواق دارالاجابه

این رواق مجلل که طبقه زیرین رواق دارالولایه به شمار می رود، پس از انقلاب شکوهمند اسلامی (۱۳۷۹ ش) افتتاح شد. در زاویه شرقی این بنا، یک هشتی با پنجره نقره و سقفی به صورت نیم گنبدی وجود دارد که راه ورود

به سرداب مطهر امام رضا (ع) است. بعد از روضه منوره و ضریح مطهر، دارالاجابه، نزدیک ترین مکان به مرقد شریف حضرت رضا (ع) است.

رواق دارالحکمه

دارالحکمه، در ضلع شمال غربی صحن آزادی قرار دارد. این رواق دوطبق، در ۱۳۸۱ ش افتتاح شده است.

رواق دارالکرامه

رواق دارالکرامه، با مساحت ۴۸۸ مترمربع، در آذر ۱۳۸۵ افتتاح شد. این رواق، در سه‌ونیم طبقه، ۱۸۳۰ مترمربع زیربنا دارد که زیرزمین، نیم طبقه اول و طبقه دومش به‌عنوان آسایشگاه خدام و طبقه همکف آن به‌عنوان رواق در نظر گرفته شده است.

رواق دارالحجه

رواق زیبا و باشکوه دارالحجه، زیر صحن انقلاب اسلامی قرار گرفته است. ساخت این رواق، اواخر ۱۳۷۸ش آغاز و در ۱۳۸۷ (نیمه شعبان ۱۴۲۹ق) افتتاح شد. قبر شیخ مجتبی قزوینی رحمته‌الله در این رواق است.

رواق امام خمینی رحمته الله علیه

این رواق، در رواقع صحن سابق امام خمینی رحمته الله علیه (صحن موزه) است که به دنبال افزایش روزافزون زائران و نیاز مبرم به توسعه فضاهای سرپوشیده، تغییر کاربری یافته و به صورت رواق درآمده است. رواق امام خمینی رحمته الله علیه در مجاورت مسجد جامع گوهرشاد قرار دارد و دسترسی به آن، از طریق این مسجد و صحن جامع رضوی و صحن آزادی امکان پذیر است.

رواق شیخ طوسی رحمته الله علیه

رواق شیخ طوسی رحمته الله علیه در ضلع غربی حرم مطهر واقع شده است. ورودی این رواق در وسط بست شیخ طوسی رحمته الله علیه قرار دارد.

رواق شیخ حر عاملی رحمته الله علیه

رواق شیخ حر عاملی رحمته الله علیه در ضلع شرقی حرم مطهر واقع شده است. ورودی این رواق در وسط بست شیخ حر عاملی رحمته الله علیه قرار دارد.

رواق دارالمرحمه

رواق دارالمرحمه در قسمت زیرین رواق امام خمینی رحمته الله قرار دارد. این رواق، دی ماه ۱۳۹۲، همزمان با میلاد باسعادت حضرت ختمی مرتبت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و امام جعفر صادق علیه السلام افتتاح شد.

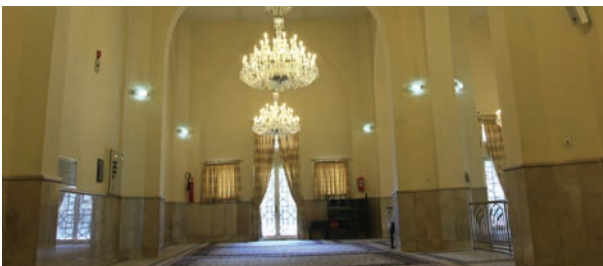

رواق كوثر

این رواق در مجاورت صحن جامع رضوی و ضلع جنوبی صحن كوثر قرار دارد.

رواق غدیر

رواق غدیر در قسمت شمال غربی صحن غدیر و ضلع جنوب غربی ورودی شیخ طوسی رحمته الله قرار دارد.

آیین‌های حرم مطهر

نقاره‌نوازی

تاریخچه نقاره‌نوازی

اگرچه نواختن طبل و دهل برای آگاهی و اعلام عمومی، از دیرباز در دربار سلاطین مرسوم بوده، اما به نظر می‌رسد نقاره‌نوازی در حرم مطهر رضوی را میرزا ابوالقاسم بابر (نوه گوه‌رشادخاتون) از اواسط قرن نهم هجری مرسوم کرده است.

در این آیین، به‌جز ایام سوگواری و شهادت ائمه علیهم‌السلام و نیز دو ماه محرم و صفر، در هر شبانه‌روز دو نوبت، دقایقی قبل از طلوع و غروب آفتاب، نوبت چیان رسمی، طبل و نقاره را با آهنگی خاص می‌نوازند و با نواختن آخرین ضربات، طلوع و غروب خورشید را اعلام می‌کنند.

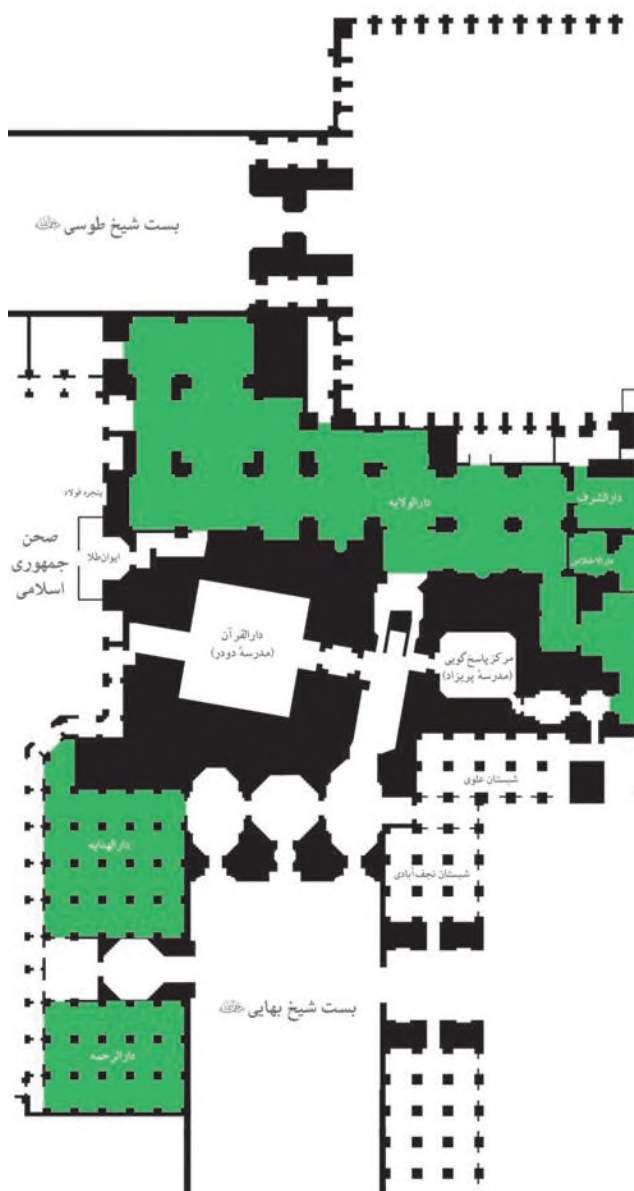
علاوه‌براین، در اعیاد مذهبی (شب و صبح عید) و ایام ولادت ائمه علیهم‌السلام و لحظه تحویل سال نیز نقاره شادمانی را چندین نوبت می‌نوازند. در سحرهای ماه مبارک رمضان هم حدود یک ساعت قبل از اذان صبح، نقاره می‌زنند. امروزه مراسم نقاره‌نوازی، درون ساختمان نقاره، واقع در ضلع شرقی صحن انقلاب، اجرا می‌شود.

ابزار نقاره‌نوازی

ابزار نقاره‌نوازی شامل تعدادی طبل و کرنا و لوازم متعلق به آن است. طبل‌ها از کاسه‌های بزرگ و کوچک مسی و چدنی است که پوست دباغی‌شده بر روی آن کشیده‌اند و با دو چوب ساده به‌طول تقریبی ۳۰ سانتی‌متر بر آن می‌زنند. کرنا، سازی بادی به‌طول تقریبی ۱۰۰ تا ۱۲۰ سانتی‌متر است که از جنس مس یا برنج ساخته و آن را آب‌کُرم داده‌اند.

موقعیت رواق‌های همکف حرم مطهر

مشاهیر مدفون در حرم مطهر رضوی

شیخ طبرسی رحمته الله علیه؛ پیشوای مفسران (۴۶۸ تا ۵۴۸ق)

‘فضل بن حسن بن فضل’ معروف به ‘شیخ طبرسی’ ملقب به ‘امین الاسلام’ در ۴۶۸ق متولد شد. وی در فقه، حدیث، ادب، رجال، لغت و علوم ریاضی تبحر داشت و شعر نیز می سرود. شیخ طبرسی رحمته الله علیه از محضر استادان بنام عصر خود کسب علم کرد؛ از جمله: شیخ ابوعلی بن شیخ طوسی رحمته الله علیه و ابن بابویه قمی رحمته الله علیه. از شاگردان شایسته این عالم بزرگوار، باید به فرزندش ابونصر حسن بن فضل طبرسی (صاحب کتاب مکارم/اخلاق) و محمد بن علی بن شهر آشوب (نویسنده کتاب معالم/العلماء)، نیز علامه قطب راوندی اشاره کرد. مهم ترین آثار وی مجمع البیان است که به تعبیر استاد شهید علامه مطهری رحمته الله علیه، از نظر ادبی و حسن تألیف، بهترین تفسیر است و شیعه و سنی برای این تفسیر اهمیت فراوانی قائل اند.

امین الاسلام طبرسی، سرانجام در هشتادسالگی (۵۴۸ق) وفات کرد و او را در گورستانی دفن کردند که بعدها به قتلگاه معروف شد. در حال حاضر، آرامگاه شیخ طبرسی رحمته الله علیه در ضلع شمال شرقی حرم مطهر رضوی و ابتدای خیابان طبرسی قرار دارد.

شیخ محمد عارف عباسی، معروف به پیر پالان دوز

شیخ محمد عارف عباسی، مشهور به «پیر پالان دوز»، از عرفا و پیران سلسلهٔ ذهبیه است. او علاوه بر اینکه در عرفان به مقامات بلندی دست یافت، در کیمیاگری و خطاطی نیز متبحر بود. وی با اینکه صاحب موقعیت

بود و می‌توانست بدون کوشش زندگی خوبی داشته باشد، از راه پالان دوزی روزگار می‌گذرانید. برخی، ساختمان آرامگاه پیر پالان دوز را کهن‌تر از زمان درگذشت او می‌دانند. آن‌ها معتقدند اصل این بنا در ۷۱۶ ق، در زمان 'سلطان محمود خدابنده' پی‌ریزی شده است و آن محل، ابتدا مقبرهٔ شیخ ابونصر سراج بوده است و بعدها پیر پالان دوز در آن دفن شده است. مؤید این نظر، این است که قبر پیر پالان دوز در وسط بقعه قرار ندارد. در حال حاضر، آرامگاه پیر پالان دوز در ضلع شرقی حرم مطهر و ابتدای خیابان شهید نواب صفوی قرار دارد.

شیخ بهایی رحمته الله علیه: فقیه ذوفنون (۹۵۳ تا ۱۰۳۰ ش یا ۱۰۳۱ ق)

'بهاء الدین محمد'، معروف به 'شیخ بهایی'، فرزند حسین بن عبدالصمد (عزالدین حسین)، در ذی‌حجهٔ ۹۵۳ ق، در بعلبک لبنان متولد شد. نسب ایشان به 'حارث همدانی' صحابی معروف امام علی رحمته الله علیه می‌رسد. شیخ بهایی رحمته الله علیه در سیزده سالگی (۹۶۶ ق) به ایران مهاجرت کرد. او علوم رایج را در حوزه‌های علمیهٔ قزوین و مشهد و اصفهان، نزد استادان فرزانه‌ای همچون: پدر بزرگوار خود، ملا عبدالله مدرس یزدی، ملا فضل قاینی و... فراگرفت و شاگردان بی‌ظیری مانند: ملا صدرای شیرازی، محسن فیض کاشانی، محمد تقی مجلسی و... تربیت کرد. این بزرگوار، در فقه، حدیث، نجوم، ریاضی، هندسه، طب و معماری تبحر داشت و از وی بیش از هشتاد اثر علمی بر جای مانده است.

شیخ بهایی رحمته الله علیه برای ترویج فرهنگ اسلام و گشایش کار مردم، به دربار شاه عباس صفوی رفت و «مقام شیخ الاسلامی» را عهده‌دار شد که

بزرگ‌ترین مقام دینی و دیوانی ایران، در آن روزگار بود. سیاست او، هدایت کارگزاران حکومت صفوی بود و در این راه، موفقیت چشمگیری داشت. افزون بر آثار علمی؛ تقسیم دقیق و عادلانه آب زاینده‌رود، طرح‌ریزی کاریز نجف‌آباد اصفهان، تعیین سمت قبله مسجد امام به مقیاس چهل درجه انحراف غربی از نقطه جنوب، مرمت و بازسازی مجدد یکی از رصدخانه‌های مراغه و... به ایشان منسوب است. این عالم فرزانه، در آخرین سال‌های حیات خود، از منصب شیخ‌الاسلامی کناره گرفت و به سیروسلوک پرداخت؛ تا آنکه روز سه‌شنبه، ۱۲ شوال ۱۰۳۰ یا ۱۰۳۱ ق، در اصفهان، دعوت حق را لیک گفت و علامه مجلسی رحمته‌الله بر او نماز گزارد. باتوجه به وصیت شیخ بهایی رحمته‌الله، پیکرش را به مشهد آورده و در جوار مرقد مطهر امام رضا علیه‌السلام دفن کردند. در حال حاضر، آرامگاه شیخ بهایی رحمته‌الله در جنوب شرقی روضه منوره (رواق شیخ بهایی رحمته‌الله) قرار گرفته است.

شیخ حرّ عاملی رحمته‌الله: از تبار آزادگان (۱۱۰۴ تا ۱۰۳۳ ق)

محمد بن حسن بن علی، معروف به شیخ حر عاملی رحمته‌الله، در شب جمعه، هشتم رجب ۱۰۳۳ ق، در 'مشغره' یکی از روستاهای لبنان در ناحیه بقاع، چشم به جهان گشود. خانواده‌اش به علم و فقاہت مشهور بودند و نسب آن‌ها به 'حرّ بن یزید ریاحی' می‌رسد. از همان اوایل کودکی، تحت تربیت و آموزش خانواده فاضل خود قرار گرفت و تا سال‌ها، نیازمند استادی فاضل‌تر از 'خاندان حر' نشد؛ از جمله: عمویش (علامه شیخ محمد حر)، جدّ مادری‌اش (علامه شیخ عبدالسلام بن محمد حر) و دایی پدرش (شیخ علی بن محمود) صاحب کتاب *المعالم*. شیخ حر عاملی رحمته‌الله، در چهل سالگی (۱۰۷۳ ق)، به مشهد مقدس هجرت کرد و ۳۱ سال در این شهر ماند. از ایشان آثار گران‌بهایی بر جای مانده است. مهم‌ترین آن‌ها، *وسائل الشیعه*، از کتاب‌های مرجع احادیث شیعه است که تألیف آن بیش از بیست سال به طول انجامیده است.

سرانجام، شیخ در شب ۲۱ رمضان ۱۱۰۴ ق، در مشهد وفات کرد و پیکر مطهرش را در جوار امام رضا علیه‌السلام، در طبقه زیرین مدرسه میرزا جعفر و متصل به صحن انقلاب اسلامی دفن کردند.

شیخ هاشم قزوینی رحمته الله علیه؛ معلم پارسایی (۱۲۷۰ تا ۱۳۳۹ ش)

آیت الله حاج شیخ هاشم قزوینی،
سال ۱۲۷۰ ش، در شهر قزوین
متولد شد. او مقدمات و قسمتی
از سطوح حوزوی را در قزوین
و تهران آموخت. ایشان در مشهد
برای مدتی در محضر آیت الله

حاج میرزا محمد آقا زاده رحمته الله علیه و آیت الله میرزا مهدی غروی اصفهانی رحمته الله علیه
بود و به تدریس سطوح عالی فقه و اصول پرداخت. رسائل، مکاسب،
کفایه و خارج اصول، درس هایی است که مرحوم قزوینی در مدرسه های
«فاضل خان» و «نواب» مشهد تدریس می کرد. برخی از شاگردان ایشان از
نام آوران و مشاهیر ایران و جهان اسلام به شمار می آیند؛ از جمله: آیت الله
حاج میرزا مهدی نوغانی، آیت الله واعظ طبسی، استاد محمد تقی شریعتی، استاد
کاظم مدیرشانه چی، استاد محمدرضا حکیمی و رهبر معظم انقلاب، حضرت
آیت الله خامنه ای مدظله العالی.

آیت الله قزوینی رحمته الله علیه، در مسائل سیاسی خراسان و موضع گیری در مقابل
سیاست های دین ستیزانه پهلوی نیز نقش آفرینی می کرد؛ به طوری که در
واقعه گوه رشاد دستگیر و به تهران منتقل شد. او پس از انتقال به تهران، تا
پایان حکومت رضاخانی اجازه بازگشت به مشهد را نیافت.

آیت الله حاج شیخ هاشم قزوینی رحمته الله علیه، در ۲۰ ربیع الثانی ۱۳۸۱ ق (۲۲ مهر ۱۳۳۹ ش)
در گذشت و پیکر پاکش را در حرم مطهر رضوی، در راهروی رواق دارالضیافه،
واقع در سمت راست ایوان طلای صحن آزادی دفن کردند که در حال حاضر
کفشداری شماره ۶ است.

حاج حسن علی اصفهانی، مشهور به نخودکی (۱۲۷۹ تا ۱۳۶۱ ق)

حاج شیخ حسن علی مقصدی
اصفهانی، مشهور به نخودکی،
فرزند ملا علی اکبر، سال ۱۲۷۹ ق

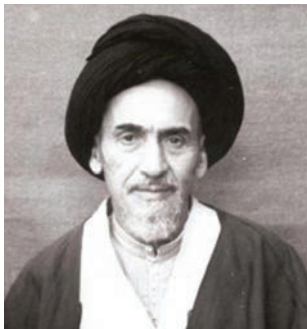
در اصفهان متولد شد. پدرش او را از همان کودکی، هر سحرگاه بیدار و با نماز و دعا آشنا کرد؛ از آن پس تا پانزده سالگی، بیشتر شبها را تا صبح بیدار می ماند و از پانزده سالگی تا پایان عمر پربركش، هرساله ماههای رجب، شعبان، رمضان و ایام البیض هر ماه را روزه دار بود و شبها را تا صبح بیتوته می کرد.

حاج شیخ حسن علی، خواندن و نوشتن و زبان و ادبیات عرب را در اصفهان فرا گرفت، فقه و اصول و منطق و فلسفه را نزد آخوند ملا محمد کاشی و میرزا جهانگیرخان قشقایی تلمذ کرد و در زمینه تفسیر نیز از محضر حاج سید سینا، پدر سید جعفر کشفی و تنی چند از دانشوران آن عصر بهره جست. او سال ۱۳۰۳ ق عازم مشهد شد و پس از یک سال اقامت در این شهر، برای تکمیل معارف الهی به نجف مشرف شد و نزد سید محمد فشارکی و سید مرتضی کشمیری و ملا اسماعیل قره باغی دانش آموخت. در ۱۳۱۱ ق، بار دیگر به مشهد سفر کرد و تا ۱۳۱۴ ق در مشهد ماند.

حاج شیخ حسن علی، ۱۳۱۵ ق به اصفهان بازگشت و پس از توقیف کوتاه، عازم نجف شد و تا ۱۳۱۸ ق در آنجا ماند. در این شهر، در مسجد کوفه، مسجد سهله، مقبره کمال و مقبره میثم تمار به زیارت و عبادت می پرداخت؛ تا اینکه در ۱۳۱۹ ق، بار دیگر به اصفهان بازگشت.

دل باختگی به مقام ولایت، حاج شیخ حسن علی را چندین بار به عتبات کشید؛ در نهایت نیز در ۱۳۲۹ ق به مشهد عزیمت و تا پایان عمر در این شهر اقامت کرد.

یک ماه آخر عمرش، در منزل بستری بود؛ سرانجام ۱۷ شعبان ۱۳۶۱ ق، در ۸۲ سالگی، در گذشت و در حرم مطهر امام رضا (ع)، کنار ایوان عباسی صحن انقلاب اسلامی دفن شد.

آیت الله میلانی (رحمه الله): مرجع

بیدار (۱۳۱۳ تا ۱۳۹۵ ق)

آیت الله سید محمد هادی حسینی میلانی، هشتم محرم ۱۳۱۳ ق، در خاندان فقاقت و اجتهاد، در نجف اشرف متولد شد. او پس از تحصیل مقدمات در نجف،

دروس خارج فقه، اصول، فلسفه، کلام، تفسیر، اخلاق و ریاضیات را نزد استادان بزرگ زمان خویش آموخت. وی ۱۵۰۰ اجازهٔ روایی از علمای مطرح زمان خود دریافت کرد. ایشان با همکاری علامهٔ طباطبائی رحمته الله و آیت الله سیدصدرالدین جزایری رحمته الله و شیخ علی قمی رحمته الله طی هشت سال، *وسائل الشیعه* را تصحیح کرد. آیت الله میلانی رحمته الله در ۱۳۳۲ ش، برای زیارت قبر پاک امام هشتم علیه السلام به مشهد مقدس مشرف شد و با درخواست مردم و علمای مشهد، در این شهر ماند و در جایگاه مرجع تقلید، به تدریس خارج فقه و اصول پرداخت. او با اوج گیری مبارزات مردم در نهضت ملی شدن نفت و قیام امام خمینی رحمته الله، همگام با ملت ایران به مبارزه با رژیم شاه پرداخت و در حمایت از نظرهای سیاسی امام خمینی رحمته الله اظهار داشت: «آنچه شما گفته اید، گفتهٔ همهٔ روحانیان، بلکه گفتهٔ اولیای خدا و ائمهٔ اطهار علیهم السلام است.»

آیت الله میلانی رحمته الله در کنار مبارزات سیاسی و مرجعیت دینی، از تبیین و ترویج دین اسلام و تثبیت حقانیت شیعه نیز غافل نبود؛ به طوری که در مدت اقامت این بزرگوار در مشهد، صدها نفر با راهنمایی او به اسلام گرویدند؛ از جمله: 'پروفسور بولوین'، جراح بلژیکی که با قبول اسلام، نام عبدالله را برای خود برگزید و هم اکنون در قبرستان خواجه ربیع مشهد مدفون است.

آیت الله سیدمحمدهادی میلانی رحمته الله، در روز جمعه، ۲۹ رجب ۱۳۹۵ ق (۱۷ مرداد ۱۳۵۴) در مشهد مقدس درگذشت. او را در رواق دارالشکر حرم مطهر رضوی، واقع در پشت سر مبارک حضرت رضا علیه السلام به خاک سپردند.

**شیخ مجتبی قزوینی رحمته الله؛
حکیم قرآنی (۱۳۱۸ تا ۱۳۸۶ ق؛
مصادف با ۱۳۴۶ ش)**

آیت الله شیخ مجتبی قزوینی رحمته الله، سال ۱۳۱۸ ق، در یکی از روستاهای قزوین و در خانواده‌ای روحانی متولد شد. مقدمات علوم اسلامی را تا سطح، در

حوزه علمی قزوین فرا گرفت و برای ادامه تحصیل، در ۱۳۳۰ق، همراه پدرش راهی نجف اشرف شد. در نجف، از محضر بزرگان آن روزگار، همچون سید محمد کاظم یزدی رحمته الله و میرزا محمد تقی شیرازی رحمته الله و میرزا محمد حسین نائینی رحمته الله بهره برد؛ سپس به قم مهاجرت کرد و از محضر درس شیخ عبدالکریم حائری یزدی رحمته الله، مؤسس حوزه علمی قم بهره مند شد. وی از ۱۳۴۱ق، با سکونت در مشهد و استفاده از درس بزرگان این شهر، به تدریس معارف قرآنی و فقه و اصول پرداخت. مهم ترین اثر ایشان، مجموعه پنج جلدی *بیان الفرقان* است و شخصیت های مطرحی از جمله: مقام معظم رهبری (حضرت آیت الله خامنه ای مدظله العالی) و استاد محمدرضا حکیمی، از شاگردان این بزرگوار هستند.

مرحوم شیخ، از مدافعان امام خمینی رحمته الله در قیام ضد نظام ستم شاهی بود و درباره امام خمینی رحمته الله فرمود: «امروز، امام خمینی دین است و ترویج خمینی، ترویج دین».

سرانجام، این حکیم قرآنی، پس از سال ها مهاجرت در راه علم و تربیت صدها شاگرد فاضل، ۲۲ ذی حجه ۱۳۸۶ق (۱۴ فروردین ۱۳۴۶ش)، چشم از جهان فرو بست و در ضلع غربی صحن انقلاب اسلامی به خاک سپرده شد.

علامه جعفری رحمته الله؛ ابن سینیای زمان (۱۳۰۴ تا ۱۳۷۷ش)

علامه محمد تقی جعفری رحمته الله، سال ۱۳۰۴ش، در تبریز دیده به جهان گشود. دروس مقدماتی حوزه را در مدرسه طالبیه تبریز گذراند و برای ادامه تحصیل، عازم تهران شد. در مدرسه مروی تهران در محضر آیت الله شیخ محمدرضا تنکابنی و میرزا مهدی آشتیانی، سطوح و فلسفه را آموخت. در قم نیز، در علوم معقول و عرفان و اخلاق، از محضر امام خمینی رحمته الله و برخی دیگر از بزرگان کسب فیض کرد. استاد در خاطرات این دوره از تحصیلش، از زندگی سخت خود و غذای ساده نان و ماست گفته؛ نیز اشاره کرده که گاهی تهیه همین مقدار قوت هم، مقدور نمی شده است!

ایشان در آغاز جوانی رهسپار نجف شد و از درس دانشورانی همچون: آیت الله سید ابوالقاسم خویی رحمته الله، آیت الله سید محمود شاهرودی رحمته الله، آیت الله سید محمد هادی میلانی رحمته الله و آیت الله سید محسن حکیم رحمته الله استفاده لازم را بُرد؛ به طوری که در ۲۳ سالگی به درجه اجتهاد رسید.

علامه هم‌زمان با دروس حوزوی، با اندیشه‌ها و معارف شرق و غرب آشنا شد؛ به‌ویژه، آشنایی و هم‌اندیشی با افرادی همچون: محمدرضا مظفر، فیلسوف و منطقی نواندیش و احمد امین، ریاضی‌دان مشهور دانشگاه بغداد، سبب شد در موضوعاتی از جمله: فقه و فیزیک، فلسفه و زیباشناسی، تاریخ و روان‌شناسی و برخی دیگر از دانش‌های گوناگون، گام‌های علمی بلندی بردارد.

علامه جعفری رحمته‌الله پس از یازده سال اقامت در نجف، در ۱۳۳۷ش،

به ایران بازگشت و به قم و مشهد و در نهایت، به تهران رفت و در مدرسه مروی به تدریس پرداخت. عمر پربار علامه محمدتقی جعفری رحمته‌الله، سرانجام در ۲۴ آبان ۱۳۷۷ش، به پایان رسید. استاد پس از تحمل یک دوره بیماری سرطان ریه، در لندن رحلت کرد و پیکر مطهرش را پس از انتقال به مشهد، در رواق دارالزهد حرم مطهر رضوی به خاک سپردند.

علامه سیدجلال الدین آشتیانی رحمته‌الله؛ ملاصدرای قرن (۱۳۰۴ تا ۱۳۸۴ش)

استاد علامه، سیدجلال الدین آشتیانی رحمته‌الله، سال ۱۳۰۴ش، در شهر آشتیان از توابع اراک متولد شد. در نوزده سالگی برای فراگیری علوم دینی، عازم قم شد و به تحصیل دروس فلسفه، عرفان، کلام، تفسیر، فقه و اصول پرداخت. از جمله استادان وی در حکمت و عرفان،

میرزااحمد آشتیانی رحمته‌الله و علامه طباطبایی رحمته‌الله و امام خمینی رحمته‌الله بودند.

علامه آشتیانی رحمته‌الله پس از اقامت در مشهد مقدس، بیش از چهل سال در حوزه و دانشگاه به تربیت شاگرد پرداخت. ایشان در ۱۳۳۸ش در دانشگاه مشهد به‌عنوان

مدرس در رشته فلسفه و تصوف اسلامی انتخاب شد، در آذر ۱۳۴۵ به رتبه استادی نایل آمد و در ۱۳۴۹ در همان دانشگاه، مدیریت گروه فلسفه و حکمت را به عهده گرفت. استاد در ۱۳۷۵ بازنشسته و یک سال بعد، به عنوان دانشمند برجسته فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران برگزیده شد.

شهرت علامه آشتیانی رحمته الله علیه، مربوط به تحصیلات و تحقیقات گسترده اش در فلسفه و عرفان اسلامی است؛ به طوری که هانری کربن، فیلسوف شهیر غربی، پس از مدت ها آشنایی و همکاری با او، وی را «ملاصدراى دیگر» لقب داده است. او از طرفی دلبسته دین و مکتب ائمه علیهم السلام و از طرف دیگر، سالک وادی عرفان و فلسفه بود.

دفتر زندگی علامه سیدجلال الدین آشتیانی، در ۳ فروردین ۱۳۸۴ بسته شد و پیکر مطهرش را در دارالزهد حرم مطهر رضوی دفن کردند.

سیدعبدالکریم هاشمی نژاد (۱۳۱۱ تا ۱۳۶۰ ش)

شهید سیدعبدالکریم هاشمی نژاد، سال ۱۳۱۱ ش در بهشهر متولد شد. اوایل نوجوانی به روستای کوهستان در دو کیلومتری بهشهر رفت و نزد آیت الله کوهستانی به تحصیل پرداخت.

وی برای ادامه و تکمیل تحصیلات، عازم قم شد و چهارده سال در محضر آیت الله العظمی بروجردی رحمته الله علیه و امام خمینی رحمته الله علیه بود؛ سپس هم زمان با رحلت آیت الله بروجردی رحمته الله علیه به مشهد هجرت کرد و در حوزه علمیه مشغول تدریس شد.

ایشان در طول سال های ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷، پنج بار توسط رژیم پهلوی بازداشت شد و هربار پس از آزادی، با فعالیت بیشتر، بعد تازه ای به مبارزات خود بخشید. شهید هاشمی نژاد، در مشهد همراه با رهبر معظم انقلاب، حضرت آیت الله خامنه ای مدظله العالی و تولیت عظمای آستان قدس رضوی، حضرت آیت الله واعظ طبسی مدظله العالی، برای آزادی مردم از چنگ استبداد فعالیت داشت. سرانجام، این بزرگوار در ۷ مهر ۱۳۶۰ به دست منافقان، به شهادت رسید و یک روز بعد، در رواق دارالسلام حرم مطهر رضوی به خاک سپرده شد.

سردار شهید سید محمدتقی

رضوی مبرقع

این شهید بزرگوار، در بهار ۱۳۳۴، در جوار بارگاه ملکوتی امام هاشم (ع)، دیده به دنیا گشود. پس از فراغت از تحصیل، تن به سربازی طاغوت نداد و به صفوف انقلابیون پیوست. او در محضر آیت الله خامنه‌ای مدظله العالی و

شهید حجت الاسلام هاشمی‌نژاد، ذهن و روح خود را جلا داد، به گونه‌ای که شمع جمع دوستان و خویشان گردید. با تشکیل جهاد سازندگی به فرمان امام (ع)، راهی نقاط محروم کشور گردید؛ سرانجام در خرداد ۱۳۶۶ و هنگام شناسایی منطقه عملیاتی کربلای ۱۰ در ارتفاعات دشت پژوه اسلام‌آباد، دعوت حق را لیک گفت و به شهادت رسید و در کنار امام و مقتدایش حضرت علی بن موسی الرضا (ع) به خاک سپرده شد. آخرین سنگر خدمت آن شهید عزیز، مسئولیت ستاد مرکزی پشتیبانی و مهندسی جنگ جهاد و قائم مقامی فرماندهی قرارگاه مهندسی خاتم الانبیا (ع) بود.

شهیدای عاشورای حرم رضوی

ساعت ۱۴:۲۶ روز دوشنبه ۳۰ خرداد سال ۱۳۷۳ خورشیدی برابر با ۱۴۱۵ هجری قمری و در حالی که رواقها، صحن‌ها، بست‌ها و اطراف مرقد مطهر هشتمین امام معصوم (ع) از جمعیت موج می‌زد و مردم برافروخته از عشق و ارادت به سالار شهیدان اباعبدالله الحسین (ع)، غرق عزاداری و نوحه‌سرایی‌اند، صدای مهیب انفجار بمب، فضای روضه‌ی منوره رضوی را پر می‌کند و انفجاری سهمگین، همه‌جا را به‌لرزه درمی‌آورد و لحظه‌ای بعد، دود غلیظ و بوی خون در فضای سراسر معنویت

حرم پخش می‌گردد. آنچه از کینه‌ی منافقان باقی ماند، ۳۰۰ مجروح و ۲۷ شهید بود که تا ابد مظلومیتشان گریبان دشمنان ولایت را رها نخواهد کرد.

پی‌نوشت‌ها:

۱. به حاشیه تزئینی یا روکش حفاظتی دیوار حرم، از کف بنا تا بلندای طاقچه، ازاره گفته می‌شود؛ نقل از: احمد بن عیسی، *واژگان هنر*، ص ۸۳.
۲. صُفْه: ایوان مسقف، سکو، شاه‌نشین در درون اتاق یا مسجد که کف آن، کمی بلندتر از کف اتاق است؛ نقل از دکتر محمد معین، *فرهنگ لغت فارسی*.
۳. نوعی آینه‌کاری است.
۴. قبة الصخره از بناهای واقع شده در مجموعه بیت المقدس است.
۵. کاشی معقلی، نوعی کاشی مزین به خطوط «کوفی بنایی» است که برای تزئین سطوح مختلف در معماری سنتی استفاده می‌شود. کوفی بنایی، نام نوعی خط است.

فصل پنجم
اطلاعات ضروری

۱. براساس فرمایش و توصیه گران قدر حضرت رضا (ع)، هرگز نماز اوّل وقت را به تأخیر نیندازید.

۲. جهت اطلاع از برنامه های فرهنگی تبلیغی حرم مطهر می توانید از درگاه خدمات فرهنگی تبلیغی حرم مطهر امام رضا (ع) به نشانی: razaviaqr.ir استفاده کنید.

۳. در ایام ویژه مانند تابستان و نوروز که تعداد زائران درخور توجه است؛ به منظور جلوگیری از آسیب های احتمالی به کودکان و سالمندان، در ساعات پایانی شب و ابتدای صبح به حرم مشرف شوید.

۴. براساس تأکید آیات و روایات، داشتن حجاب کامل برای خواهران واجب بوده و از آنجا که رعایت آن در حرم مطهر اهمیت بیشتری دارد؛ استفاده از حجاب برتر یعنی چادر نیز الزامی است.

۵. باتوجه به فاصله سرویس های بهداشتی از حرم مطهر، قبل از ورود به حرم مطهر، تمهیدات لازم را اتخاذ کنید.

۶. شماره تلفن و آدرس محل اقامت خود و اعضای خانواده را همراه داشته باشید تا در مواقع خاص، به ویژه برای کودکان و سالمندان، امکان خدمات رسانی مناسب و سریع فراهم باشد.

۷. خادمان آستان قدس رضوی دعوت نامه های مهمانسرای حضرت رضا (ع) را هر روز در محل اسکان زائران (هتل ها، زائرسراها، حسینیه ها و...) و در ایام تابستان و عید نوروز، علاوه بر این محل ها، در مدارس و پارک ها و کمپ های زائر توزیع می کنند.

۸. قبل از تشرّف به حرم مطهر، پول و اشیای قیمتی خود را به دفتر هتل، زائرسرا، مهمانپذیر و... بسپارید.

۹. هنگام تشرّف به حرم مطهر از همراه داشتن کیف دستی، شارژر،

انواع دوربین‌های عکاسی و فیلم‌برداری و... خودداری کنید. در صورت همراه داشتن وسایل اضافی در مواقع ضروری، آن را به دفاتر امانات تحویل داده و رسید دریافت کنید.

۱۰. دفاتر امانات مستقر در ورودی‌های حرم مطهر، از دریافت هرگونه وسایل حجیم مانند وسایل خواب، وسایل خوراکی‌پزی، وسایل نظامی، چمدان، انواع خوراکی‌ها و... معذور هستند. در صورت همراه داشتن چنین وسایلی، می‌توانید به مکان‌های متعلق به بخش خصوصی در ابتدای ورودی‌های شیرازی، طبرسی و نواب صفوی مراجعه کنید.

۱۱. در ورودی‌های حرم مطهر، جهت رفاه حال زائران سالمند و کم‌توان، می‌توانید از صندلی‌های چرخدار و تاشو، همچنین وسایل حمل زائران سالمند و معلول استفاده کنید.

۱۲. در محل‌هایی که پله‌برقی دارند، مواظب کودکان و افراد سالخورده باشید.

۱۳. محدوده ورود اشخاصی که عذر شرعی دارند، در نقشه حرم مطهر مشخص شده است؛ لطفاً ضمن رعایت مسائل شرعی، در حفظ حرمت این مکان مقدس کوشا باشید.

۱۴. برگزاری مراسم خطبه عقد زوج‌های جوان به صورت شبانه‌روزی، فقط در رواق مبارکه شیخ طوسی رحمته الله علیه انجام می‌شود.

۱۵. اصول بهداشتی را در همه‌جا، به‌ویژه در حرم مطهر حضرت رضا علیه السلام رعایت فرمایید.

۱۶. در همه‌جا، به‌ویژه در حرم مطهر حضرت رضا علیه السلام از سیگار کشیدن پرهیزید.

۱۷. از خوابیدن در صحن‌های مقدس، رواق‌ها و... خودداری کنید.

۱۸. از عکسبرداری و فیلمبرداری در حرم مطهر خودداری کنید.

۱۹. نذورات، امانات و وجوهات شرعی خود را فقط به دفترهای مربوط به آن تحویل دهید.

۲۰. به منظور رعایت نظم در رواقهای حرم مطهر، همواره از سمت راست خود حرکت کرده و در مسیرهای تردد توقف نفرمایید.

۲۱. به منظور حفظ موازین شرعی، خواهان محترم باید از وضوگرفتن در کنار حوض صحنهای مقدس خودداری کرده و از وضوخانههای تعبیه شده در سرویسهای بهداشتی استفاده کنند.

۲۲. به منظور حفظ و تقویت فضای معنوی حرم مطهر، مکانهای جداگانه‌ای برای عبادت و زیارت آقایان و بانوان تعیین شده است؛ بنابراین قبل از تشرّف و جداسدن از اعضای خانواده و همراهان خود، محل ملحق شدن به آنها را مشخص فرمایید.

۲۳. در تمامی صحن‌ها، دفاتر شبانه‌روزی پیداشدگان و رسیدگی به امور گمشدگان وجود دارد. در صورت گم کردن همراهان، به‌ویژه خردسالان و سالمندان، ضمن حفظ آرامش و خونسردی، به این دفاتر مراجعه فرمایید.

۲۴. در صورت برخورد با اطفال و افراد گمشده، آنها را به دفاتر پیداشدگان و رسیدگی به امور گمشدگان تحویل داده یا به دفتر نگهبانی مستقر در صحن‌ها راهنمایی کنید.

۲۵. اشیای قیمتی پیداشده، همچون کیف پول، تلفن همراه، زیورآلات و... را به دفتر نگهداری اشیای پیداشده، مستقر در ضلع شمالی صحن غدیر، تحویل دهید.

۲۶. در صورت نیاز به خدمات اورژانسی، به پایگاه‌های فوریت‌های

پزشکی واقع در مسجد جامع گوهرشاد، صحن جمهوری اسلامی، رواق حاتم‌خانی و رواق دارالاجابه مراجعه کرده یا با تلفن ۰۵۱-۳۲۰۰۲۴۲۴-۰۵۱ تماس حاصل فرمایید.

۲۷. اگر با افراد مشکوک و موارد خاص برخورد کردید، به خادمان یا بخش آگاهی حرم مطهر اطلاع دهید و در صورت نیاز، با شماره تلفن‌های ۰۵۱-۳۲۰۰۲۲۱۵ و ۰۵۱-۳۲۲۵۶۹۹۰ تماس حاصل فرمایید.

۲۸. تلویزیون‌های پهن‌پیکر و تابلوهای اطلاع‌رسانی مستقر در ورودی‌ها و نقاط مختلف حرم مطهر، شما را با زمان و مکان برنامه‌های مختلف فرهنگی آشنا می‌کند.

۲۹. در منابع دینی هیچ سند و مدرکی مبنی بر بستن قفل و پارچه به ضریح، پنجره‌های فولادی و... وجود ندارد؛ بنابراین از این کار که موجب شکل‌گیری شبهات مذهبی می‌شود، جداً خودداری فرمایید.

۳۰. هنگام تشرّف به حرم مطهر، کفش‌های خود را به کفش‌داری‌ها بسپارید. در صورت تمایل به همراه داشتن کفش‌ها نیز می‌توانید از پلاستیک‌های مخصوص استفاده کنید. این پلاستیک‌ها برای این منظور تهیه شده و در کفش‌داری‌ها موجود است.

۳۱. آرامش محیط معنوی حرم را حفظ کرده و از صلوات فرستادن و قرائت دعا با صدای بلند، به ویژه در اطراف ضریح مطهر، پرهیزید.

۳۲. هنگام ازدحام جمعیت و دسترسی نداشتن به ضریح مطهر، بهتر است از فاصله‌ای دورتر زیارت کرده و باعث آزار و اذیت دیگران نشویم.

۳۳. برای سهولت در امر زیارت، هنگام برگزاری نمازهای جماعت و دیگر مراسم، به توصیه‌های خادمان حرم مطهر توجه فرمایید.

۳۴. هنگام زیارت و برگزاری نمازهای جماعت، تلفن همراه خود را خاموش کنید.

۳۵. پس از استفاده از قرآن، مفاتیح، کتب ادعیه، مهر نماز و... از گذاشتن آن‌ها در بین صفوف نماز و روی زمین خودداری کرده و در مکان‌های مشخص شده قرار دهید.

۳۶. نوشتن هرگونه مطلب بر روی قرآن‌ها و مفاتیح‌ها و کتب ادعیه، تصرف در مال وقف محسوب می‌شود و از نظر شرعی حرام است.

۳۷. برای تهیه سیدی برنامه‌های فرهنگی و مراسم برگزار شده در حرم مطهر، به فروشگاه عرضه محصولات فرهنگی، واقع در ورودی باب‌الجواد (ع) مراجعه فرمایید.

فصل ششم

خدمات رفاهی و بهداشتی

خدمات رفاهی

۱. دفاتر امانات

۱.۱. دفاتر امانات نقدی و اشیای ارزشمند

این دفاتر در ورودی صحن‌ها و رواق‌های حرم مطهر رضوی، به صورت شبانه‌روزی، به زائران محترم بارگاه منور رضوی خدمت‌رسانی می‌کنند. به زائران گرامی توصیه می‌شود در صورت همراه داشتن وجه نقد و اشیای ارزشمند، به این دفاتر مراجعه کرده، امانت خود را تحویل داده و پس از دریافت رسید، با آرامش خاطر به زیارت و کسب فیض معنوی بپردازند. این دفاتر علاوه بر نگهداری امانات نقدی و اشیای ارزشمند، به عنوان پشتیبان دفتر اشیای پیداشده، وظیفه دریافت اشیای پیداشده را نیز به عهده دارند.

موقعیت دفاتر	تلفن
ورودی شیخ طوسی	۳۲۰۰۲۴۰۸
ورودی شیخ طبرسی	۳۲۰۰۲۳۹۲
ورودی نواب صفوی	۳۲۰۰۲۳۸۸
ایوان طلا، واقع در صحن آزادی	۳۲۰۰۲۲۹۵
رواق دارالذکر	۳۲۰۰۲۲۴۹
رواق دارالحجه	۳۲۰۰۲۱۴۱
صحن جمهوری اسلامی (جنب کفشداری ۱۷)	۳۲۰۰۲۳۰۴
صحن انقلاب اسلامی (جنب کفشداری ۳)	۳۲۰۰۳۱۱۵
ورودی باب‌الرضا علیه السلام	۳۲۰۰۳۱۶۶
ورودی باب‌الجواد علیه السلام	۳۲۰۰۳۱۸۹

۲.۱. دفاتر امانات وسایل زائران

دفاتر شبانه‌روزی امانات وسایل زائران، در تمام ورودی‌های حرم مطهر مستقر هستند و وسایلی را که ورود آن‌ها به داخل حرم مطهر ممنوع است، به صورت امانت تحویل می‌گیرند. مدت زمان نگهداری این امانات ۳ ساعت است و در صورت مراجعه نکردن زائر، وسایل به انبار امانات تحویل داده می‌شود. این دفاتر، وسایل حجیم از قبیل انواع چمدان، ساک‌های مسافرتی، وسایل خواب، وسایل خوراک‌پزی، وسایل نظامی، انواع خوراکی‌ها و... را نمی‌پذیرند.

تلفن	موقعیت دفاتر	
۳۲۰۰۲۲۵۸	دفتر امانات وسایل زائران، ویژه برادران	ورودی باب الجواد
۳۲۰۰۲۴۵۹	دفتر امانات وسایل زائران، ویژه خواهران	
۳۲۰۰۲۵۳۴	انبار امانات وسایل جامانده زائران	
۳۲۰۰۲۴۴۸	دفتر امانات وسایل زائران، برادران و خواهران	ورودی باب الرضا
۳۲۰۰۲۵۱۲	دفتر امانات وسایل زائران، ویژه برادران	ورودی نواب صفوی
۳۲۰۰۲۵۸۹	دفتر امانات وسایل زائران، ویژه خواهران	
۳۲۰۰۲۳۹۸	دفتر امانات وسایل زائران، ویژه برادران	ورودی شیخ طبرسی
۳۲۰۰۲۳۹۸	دفتر امانات وسایل زائران، ویژه خواهران (۱)	
۳۲۰۰۲۴۴۷	دفتر امانات وسایل زائرین، ویژه خواهران (۲)	
۳۲۰۰۲۳۹۶	دفتر امانات وسایل زائران، ویژه برادران (۱)	ورودی شیخ طوسی
۳۲۰۰۲۳۹۶	دفتر امانات وسایل زائران، ویژه خواهران (۱)	
۳۲۰۰۲۳۹۷	دفتر امانات وسایل زائران، ویژه برادران (۲)	
۳۲۰۰۲۳۹۷	دفتر امانات وسایل زائران، ویژه خواهران (۲)	
۳۲۰۰۲۰۸۷	دفتر امانات وسایل زائران، برادران و خواهران	ورودی بست غربی صحن جامع رضوی

۲. دفاتر پیداشدگان و رسیدگی به امور گمشدگان

این دفاتر به منظور رفع نگرانی خانواده‌های محترم و امکان دستیابی سریع به افراد گمشده در حرم مطهر رضوی مستقر شده و به صورت شبانه‌روزی خدمت‌رسانی می‌کنند. خادمان شما در این دفاتر، برای اطلاع‌رسانی به وابستگان، از طریق تماس با خانواده‌ها یا اماکن محل اقامت موقت (هتل، حسینیه، مهمان‌پذیر و...) یا شهرستان محل اقامت، پیگیری‌های لازم را انجام می‌دهند.

تلفن	موقعیت دفاتر
۳۲۰۰۲۰۸۱-۳۲۰۰۲۵۲۷	دفتر آزادی، مستقر در صحن آزادی
۳۲۰۰۲۰۶۶	دفتر غدیر، مستقر در صحن غدیر
۳۲۰۰۲۵۲۲-۳۲۰۰۲۰۱۷ ۳۲۰۰۳۱۱۱-۳۲۰۰۳۱۱۰	دفتر باب‌الرضا (ع)، مستقر در صحن جامع رضوی، جنب ایوان ولی عصر (عج)
۳۲۰۰۳۸۵۷-۳۲۰۰۲۱۶۰	دفتر کوثر، مستقر در صحن کوثر، جنب پارکینگ خدام، اتاق ۱۱۵
۳۲۰۰۲۵۷۰-۳۲۰۰۲۰۶۵	دفتر طبرسی، مستقر در بست شیخ طبرسی، جنب دفتر صندلی چرخ‌دار
۳۲۰۰۲۵۲۹-۳۲۰۰۲۰۸۰	دفتر گوهرشاد، مستقر در ابتدای ورودی مسجد گوهرشاد از بست شیخ بهایی (ع)
۳۲۰۰۲۵۲۳-۳۲۰۰۲۰۵۱	دفتر شیخ طوسی، مستقر در بست شیخ طوسی (ع)، جنب دفتر نذورات
۳۲۰۰۳۸۶۹-۳۲۰۰۳۸۷۰	دفتر دارالحججه مستقر در ضلع شمال غربی رواق دارالحججه
۳۲۰۰۲۲۶۲-۳۲۰۰۲۵۳۲ ۳۲۰۰۲۵۳۱-۳۲۰۰۲۵۳۰ ۳۲۲۲۶۸۳۶	دفتر انقلاب اسلامی مستقر در صحن انقلاب اسلامی
۳۲۰۰۳۱۲۱-۳۲۰۰۲۵۲۱	دفتر جمهوری اسلامی مستقر در صحن جمهوری اسلامی

۳. دفاتر نگهداری اشیای پیدا شده

این دفاتر به صورت شبانه روزی، اشیای پیدا شده در حرم مطهر را پس از بررسی و ثبت مشخصات، در قسمت مخصوص نگهداری می کنند و در صورت مراجعه مالکان، صورت جلسه ای تنظیم شده و اشیای مربوط به آن ها تحویل داده می شود. این دفاتر در صورت دسترسی به نشانی مالکان، شیء پیدا شده را پست کرده و برای صاحبش می فرستند. در مواردی که جنبه فوری دارد؛ مثل پیداشدن بلیط هواپیما یا قطار یا اتوبوس، برای جلوگیری از ضرر و زیان مالکان، هماهنگی های لازم با مراکز مربوطه، به صورت تلفنی انجام می شود.

نام دفتر	موقعیت دفاتر	تلفن
دفتر اشیای پیدا شده	ضلع شمالی صحن غدیر	۳۲۰۰۲۳۵۷-۳۲۰۰۲۲۴۹
دفتر پوشاک و کفش	ضلع شمالی صحن غدیر	۳۲۰۰۲۱۲۲

۴. زائربرای برق

زائربرای برق ویژه زائران معلول و سالمند، در ورودی های باب الرضا (ع) و باب الجواد (ع) قرار داده شده اند. خدمت رسانی این زائربرای، قبل از نماز صبح، آغاز می شود و تا بعد از نماز مغرب ادامه دارد.

مسیر تردد زائربرای برق

۱. ورودی باب الجواد (ع)، صحن غدیر، ابتدای بست شیخ طوسی و بالعکس؛
۲. ورودی باب الرضا (ع)، صحن کوثر، ابتدای بست شیخ حر عاملی و بالعکس.

۵. دفاتر صندلی چرخ‌دار

این دفاتر در ورودی‌های حرم مطهر، به صورت شبانه‌روزی فعال و در خدمت زائران سالمند و معلول هستند.

فرد نیازمند به صندلی چرخ‌دار، فقط با ارائه کارت شناسایی معتبر می‌تواند از این دفاتر، صندلی چرخ‌دار یا تاشو دریافت کند. زائران محترمی که همراه خود کارت شناسایی معتبر ندارند، می‌توانند از خدمت‌رسانی گشت سیار صندلی چرخ‌دار استفاده کنند. این گشت سیار، در اکثر ورودی‌های حرم مطهر مستقر هستند.

موقعیت دفاتر	تلفن
ورودی باب‌الرضا (ع)، جنب دفتر نذورات	۳۲۰۰۲۴۳۵
ورودی باب‌الجواد (ع)، جنب نمایشگاه محصولات فرهنگی آستان قدس رضوی	۳۲۰۰۲۳۲۱
ورودی شیخ طوسی، جنب دفتر امانات برادران	۳۲۰۰۲۳۱۲
ورودی شیخ طبرسی، جنب دفتر امانات خواهران	۳۲۰۰۲۳۱۶
ورودی شیخ حر عاملی، جنب دفتر امانات برادران	۳۲۰۰۲۳۲۴
پارکینگ شماره ۱، ورودی صحن جامع رضوی	۳۲۰۰۲۸۱۲
پارکینگ شماره ۳، ورودی صحن هدایت	۳۲۰۰۲۸۱۱

۶. دفاتر نذورات

در ورودی‌ها و داخل حرم مطهر، دفاتری وجود دارد که نذورات نقدی و غیرنقدی زائران را دریافت می‌کنند. دفاتر نذورات ورودی‌های حرم مطهر معمولاً نذورات غیرنقدی و دفاتر نذورات داخل حرم مطهر، نذورات نقدی را دریافت کرده و رسید می‌دهند.

تلفن	موقعیت دفاتر	دفاتر نذورات غیر نقدی
۳۲۰۰۲۱۱۲	دفتر نذورات دام زنده؛ پارکینگ شماره ۳	
۳۲۰۰۲۱۹۳	ورودی باب الجواد علیه السلام	
۳۲۰۰۲۷۲۷	ورودی باب الجواد علیه السلام (فروشگاه فرش)	
۳۲۰۰۲۴۳۷	ورودی باب الرضا علیه السلام	
۳۲۰۰۲۵۶۳	ورودی شیخ طبرسی رحمته الله	
۳۲۰۰۲۳۶۷	ورودی شیخ طوسی رحمته الله	
۳۲۰۰۲۳۵۶	ورودی نواب صفوی رحمته الله	
۳۲۰۰۲۵۸۰	انبار نذورات؛ جنب مقبره پیر پالان دوز	

تلفن	موقعیت دفاتر	دفاتر نذورات نقدی
۳۲۰۰۲۴۵۳	رواق دارالاجابه	
۳۲۰۰۲۷۳۱	رواق دارالحجه	
۳۲۰۰۲۲۵۰	رواق دارالسرور	
۳۲۰۰۲۳۱۵	رواق دارالولایه	
۳۲۰۰۲۲۵۳	صحن آزادی	
۳۲۰۰۲۷۴۶	ایوان طلای صحن آزادی (ویژه بانوان)	
۳۲۰۰۲۲۰۵	صحن انقلاب اسلامی	
۳۲۰۰۳۸۹۲	صحن جامع رضوی	
۳۲۰۰۲۰۴۳	صحن جمهوری اسلامی	
۳۲۰۰۲۲۱۶	مسجد گوهرشاد	
۳۲۰۰۲۲۹۷	مهمان سرا	
۳۲۰۰۲۵۷۸	ورودی نواب صفوی رحمته الله ، جنب مقبره پیر پالان دوز (نذورات نقدی دام)	

۷. کفش‌داری‌ها

شماره کفش‌داری	نوع تشرف	موقعیت
۱ و ۲	خواهران	صحن انقلاب اسلامی
۴	خانوادگی	صحن انقلاب اسلامی، ورودی مقبره شیخ حر عاملی رحمته الله
۵	خواهران	صحن آزادی
۶	خواهران	صحن آزادی
۷	برادران	صحن آزادی
۸	برادران	صحن آزادی، ورودی رواق امام خمینی رحمته الله
۹	خواهران	صحن آزادی، ورودی رواق امام خمینی رحمته الله
۱۰	برادران	صحن مسجد گوهرشاد، ورودی رواق امام خمینی رحمته الله
۱۱	برادران	صحن مسجد گوهرشاد
۱۲	برادران	صحن مسجد گوهرشاد
۱۳	برادران	ورودی بست شیخ بهائی رحمته الله
۱۴	---	ورودی بست شیخ بهائی رحمته الله
۱۵	برادران	صحن جمهوری اسلامی، ورودی رواق دارالهدایه
۱۶	---	صحن جمهوری اسلامی، ورودی رواق دارالولایه
۱۷	خواهران	صحن جمهوری اسلامی، ورودی رواق دارالولایه
۱۸	خانوادگی	صحن جمهوری اسلامی، ورودی رواق دارالرحمه
۱۹	برادران	صحن جامع رضوی، ورودی رواق امام خمینی رحمته الله
۲۰	خواهران	صحن جامع رضوی، ورودی رواق امام خمینی رحمته الله

کفش‌داری شماره ۱۴، محل نگهداری کالسکه و تحویل صندلی تاشو به افراد سالمند و ناتوان است.

۸. مهمان سرا

مهمان سرای حضرت رضا (ع)، در ضلع شمالی بست شیخ حر عاملی (ع) واقع شده است. در این مکان، زائران به قصد تیمن و تبرک، از خوان نعمت آن حضرت بهره‌مند می‌شوند.

نمایندگان آستان قدس رضوی، دعوت‌نامه مهمان‌سرای حضرت را هم‌روزه در محل اسکان زائران (هتل‌ها، زائرسراهای اداره‌های مختلف، حسینیه‌ها و مهمان‌پذیرها و در ایام تعطیلات در مدارس، پارک‌ها و کمپ‌های زائر) توزیع می‌کنند.

۹. دفتر آگاهی حرم

(رسیدگی به معضلات اجتماعی در حرم مطهر رضوی)

زائران گرامی در صورت برخورد با افراد مشکوک یا موارد خاص مانند سرقت و کلاهبرداری و... می‌توانند از طریق شماره تلفن‌های ۳۲۰۰۲۲۱۵ و ۳۲۲۵۶۹۹۰ با دفتر آگاهی حرم مطهر تماس حاصل فرمایند یا به صورت حضوری مراجعه کنند.

این دفتر، در صحن هدایت واقع است و به صورت شبانه‌روزی خدمت‌رسانی می‌کند.

۱۰. بخش امداد زائران

رسیدگی به امور زائران در راه‌مانده، انجام برنامه‌ی زیارتی با عنوان 'یا معین الضعفا' به منظور کمک به تشرف افراد ناتوان و سالمند در سطح شهر مقدس مشهد، رسیدگی به امور زائران مصدوم‌شده در حرم مطهر و پیگیری امور درمانی آنان، اهدای البسه به زائران فقیر و... از فعالیت‌های مهم این بخش به شمار می‌آیند. البته تمام این امور، با در نظر گرفتن نیات واقفین و مفاد وقف‌نامه‌ها انجام می‌شود. بخش امداد زائران در طبقه همکف ساختمان اداری صحن هدایت واقع شده است و زائران در صورت نیاز به برقراری ارتباط تلفنی، می‌توانند از شماره ۳۲۰۰۲۲۹۹ استفاده کنند.

۱۱. دفتر امور دفن

این دفتر علاوه بر انجام خدمات روزمره در رابطه با اموات، درباره محل دفن مشاهیر مدفون در حرم مطهر رضوی نیز اطلاعاتی ارائه می‌دهد. دفتر امور دفن، در صحن آزادی واقع شده است. برای ارتباط با این بخش، می‌توان از شماره تلفن‌های ۳۲۰۰۲۲۴۵ استفاده کرد.

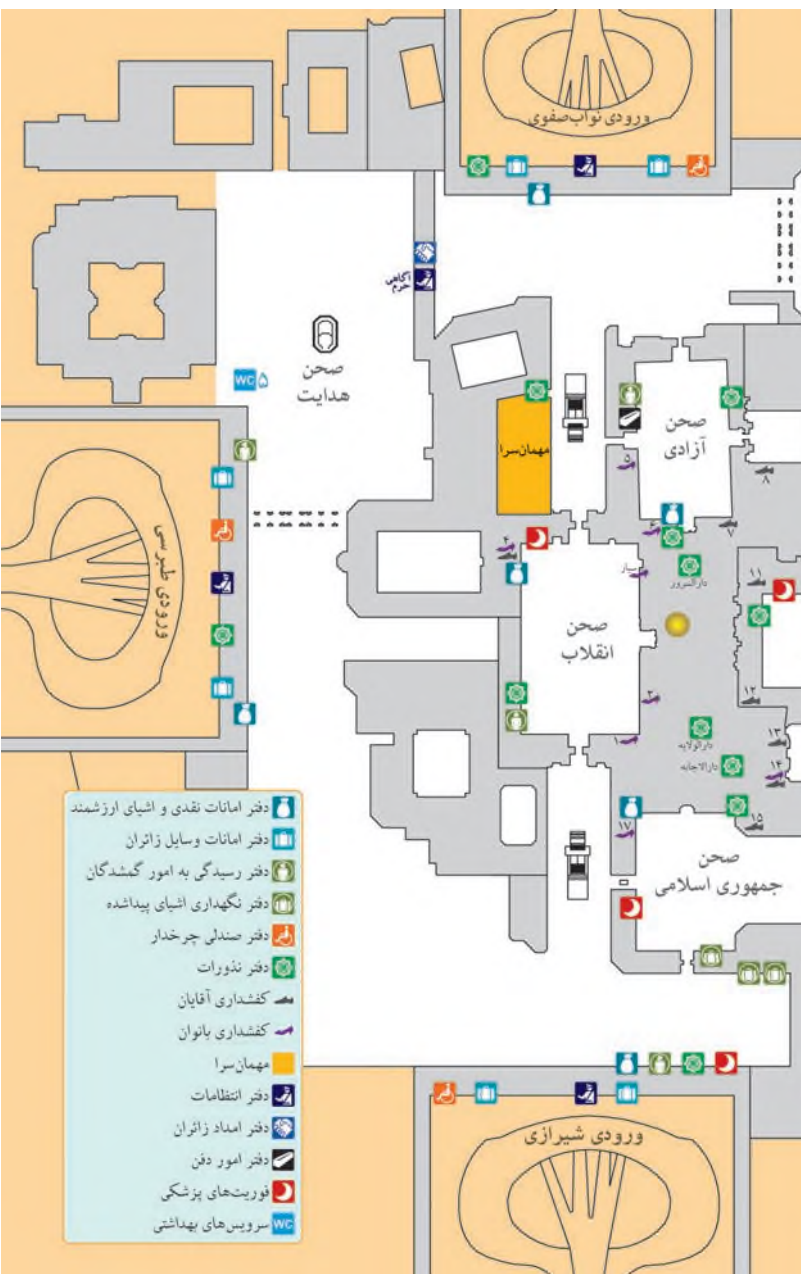

۱۲. سرویس‌های بهداشتی

شماره	مکان
سرویس شماره ۱	ورودی صحن غدیر
سرویس شماره ۲	ورودی باب‌الجواد علیه السلام
سرویس شماره ۳	ورودی باب‌الرضا علیه السلام
سرویس شماره ۴	ورودی صحن کوثر
سرویس شماره ۵	صحن هدایت
سرویس شماره ۶	بست شیخ بهائی رحمته الله

نقشه خدمات رفاهی و بهداشتی حرم مطهر

خدمات بهداشتی و درمانی

دارالشفاء امام

دارالشفاء امام در ضلع جنوبی دوربرگردان خیابان شیرازی (ورودی شیخ طوسی) واقع شده است.

این مرکز درمانی، مجهز به تجهیزات کامل پزشکی و شامل بخش‌های مختلف اورژانس، رادیولوژی، آزمایشگاه، داروخانه شبانه‌روزی، دندانپزشکی، بینایی‌سنجی، شنوایی‌سنجی، واحد مامایی و انواع کلینیک‌های تخصصی است. شماره تلفن‌های این مرکز ۳۲۰۰۲۳۸۰ و ۳۲۲۴۴۳۱۱ است.

مرکز فوریت‌های پزشکی

پایگاه‌های ثابت فوریت‌های پزشکی به‌صورت شبانه‌روزی در صحن‌های آزادی، جامع رضوی، جمهوری اسلامی، انقلاب اسلامی و گوه‌رشاد مستقر هستند و به بیماران اورژانسی و سوانح احتمالی در حرم مطهر رضوی رسیدگی می‌کنند. زائران در صورت نیاز می‌توانند از طریق شماره تلفن ۳۲۰۰۲۴۲۴ با مرکز فوریت‌های پزشکی حرم مطهر تماس حاصل فرمایند.

فصل هفتم

فعالیت‌ها و برنامه‌های
فرهنگی حرم مطهر

۱. نمازهای جماعت حرم مطهر

هر روز، در صحن‌ها و رواق‌های حرم مطهر، نمازهای جماعت یومیه اقامه می‌شود. برپایی این نمازها از جلوه‌های باشکوه معنوی در حرم مطهر رضوی است.

نمازهای جماعت در زمان‌های عادی، در بیش از ۱۶ مکان و در زمان‌های پرتشرف زائران، در ۲۳ مکان اقامه می‌شود.

مکان‌های ثابت برگزاری نماز جماعت در حرم مطهر رضوی^۱

۱. رواق دارالسیاده، واقع در صحن انقلاب اسلامی؛

۲. رواق دارالسلام، واقع در صحن آزادی؛

۳. رواق امام خمینی رحمته الله علیه؛

۴. رواق دارالحجّه؛

۵. شبستان گرم مسجد جامع گوهرشاد؛

۱. برگزاری نماز در صحن‌ها منوط به شرایط مناسب آب‌وهوایی از نظر گرما و سرماست.

۶. شبستان علوی مسجد جامع گوهرشاد؛
۷. شبستان نجف‌آبادی مسجد جامع گوهرشاد؛
۸. مدرسهٔ پریزاد؛
۹. دارالقرآن.
۱۰. رواق دارالاجابه؛
۱۱. صحن جامع رضوی؛
۱۲. صحن جمهوری اسلامی؛
۱۳. صحن غدیر؛
۱۴. صحن هدایت؛
۱۵. صحن کوثر؛

۲. تبلیغ معارف اسلامی

حضور در حرم مطهر رضوی، فرصت مغتنمی است تا زائران در این حریم قدسی، به کسب معرفت از دریای بی‌کران اندیشه و عرفان اسلامی مشغول شوند. به همین منظور در تمامی ایام سال، سخنرانی‌های مذهبی، قرائت زیارات تأکیدشده در ایام مشخص، قرائت ادعیهٔ مأثوره مانند کمیل و توسل و ندبه و... در حرم مطهر برگزار می‌شود.

اماکن برگزاری مراسم تبلیغی حرم مطهر

برنامه	زمان	مکان
سخنرانی	بعد از نماز صبح	شبستان گرم، رواق های امام خمینی رحمته الله علیه و غدیر
	همه روزه غیر از جمعه ها قبل از نماز ظهر و عصر	شبستان گرم و رواق های دارالاجابه و دارالحکمه (ویژه خواهران)
	قبل از نماز مغرب و عشا	رواق امام خمینی رحمته الله علیه
	بعد از نماز مغرب و عشا	رواق امام خمینی رحمته الله علیه
بیان احکام	همه روزه غیر از جمعه ها، قبل از نماز ظهر و عصر	رواق دارالحجه و رواق امام خمینی رحمته الله علیه
	قبل از نماز مغرب و عشا	شبستان گرم، رواق دارالحجه، رواق های دارالاجابه و دارالحکمه (ویژه خواهران)
	بعد از نماز مغرب و عشا	شبستان گرم و رواق امام خمینی رحمته الله علیه
قرائت زیارت امام رضا علیه السلام	همه روزه، بعد از نماز صبح	شبستان نهاوندی و شبستان گرم و رواق دارالحجه
	همه روزه غیر از جمعه ها، بعد از نماز عصر	شبستان نهاوندی و شبستان گرم و رواق امام خمینی رحمته الله علیه و رواق دارالحجه
	همه روزه بعد از نماز عشا	شبستان نهاوندی و شبستان گرم و رواق دارالحجه
قرائت زیارت امین الله	همه روزه بعد از نماز عشا	رواق امام خمینی رحمته الله علیه
قرائت دعای توسل	سه شنبه شب ها	رواق امام خمینی رحمته الله علیه
قرائت دعای کمیل	پنج شنبه شب ها	رواق امام خمینی رحمته الله علیه
قرائت دعای ندبه	صبح های جمعه، اول طلوع آفتاب	رواق امام خمینی رحمته الله علیه

علاوه بر این برنامه‌ها، در مناسبت‌های اسلامی و ملی، در حرم مطهر رضوی مراسم ویژه‌ای برگزار می‌شود؛ مانند: مداحی، مرثیه‌سرایی، مناجات‌خوانی، سرود و همخوانی (تواشیح).
زمان و مکان این مراسم در تابلوهای اطلاع‌رسانی برنامه‌های فرهنگی تبلیغی حرم مطهر (پیک زائر) اعلام می‌شود.

۳. فعالیت‌های قرآنی

در سال‌های اخیر، مدرسه تاریخی دودر، با عنوان دارالقرآن الکریم آستان قدس رضوی، تجلی‌گاه فعالیت‌های قرآنی شده است. این مرکز با برنامه‌های متنوع مانند کلاس‌ها و کارگاه‌های قرآنی، مسابقات و جشنواره‌های قرآنی، محافل انس با قرآن کریم و... در احیاء معارف قرآنی گام بلندی برداشته است.

کلاس‌های حفظ قرآن کریم

در این کلاس‌ها حفظ قرآن کریم (همراه با ترجمه) آموزش داده می‌شود. این دوره، دو روز در هفته برگزار شده و حدود چهار سال به طول می‌انجامد.

کارگاه مشاوره تصحیح قرائت قرآن و اذکار نماز

این کارگاه در اتاق ۹ دارالقرآن مستقر بوده و همه‌روزه، به‌جز جمعه‌ها، در نوبت صبح ویژه خواهران و در نوبت بعدازظهر، ویژه برادران است. زائران با حضور در این کارگاه، می‌توانند اشکالات قرائت خود را برطرف کنند.

کلاس‌های آموزش قرائت

این کلاس‌ها در پنج دوره (بهار، تابستان، ماه مبارک رمضان، پاییز و زمستان) و در رشته‌های روخوانی، روان‌خوانی، تجوید الصلاة، تجوید مقدماتی، تجوید تکمیلی، ترتیل، صوت و لحن و... برگزار می‌شوند. امکان استفاده از این کلاس‌ها برای خواهران و برادران فراهم است.

کلاس‌های آموزش تفسیر و حدیث

این کلاس‌ها در پنج دوره (بهار، تابستان، ماه مبارک رمضان، پاییز و زمستان) و در رشته‌های ترجمه و مفاهیم، تدبر در قرآن، تفسیر قرآن، تدبر در سیره معصومان علیهم‌السلام، نهج البلاغه، صحیفه سجاده، آیات الاحکام، صرف و نحو قرآنی و عصر غیبت برگزار می‌شود. هر کدام از این دوره‌ها شامل هفده جلسه آموزشی است.

کارگاه‌های کوتاه‌مدت قرائت و حفظ قرآن کریم

در اتاق ۱۸ دارالقرآن‌الکریم، کارگاه‌های کوتاه‌مدت روخوانی، روان‌خوانی، تجوید الصلاة، آموزش روش‌های حفظ و... در طول سال برگزار می‌شود. زائران با حضور در این کارگاه‌ها، ضمن بهره‌مندی از فضای معنوی، در صورت کسب نمره قبولی، گواهینامه مربوط به آن دوره را نیز دریافت می‌کنند.

کارگاه‌های کوتاه‌مدت تفسیر و حدیث

این کارگاه‌های آموزشی با موضوعات تدبر در قرآن، تدبر در سیره معصومان علیهم‌السلام، تدبر موضوعی قرآن، تفسیر قرآن، آشنایی با نهج البلاغه، آشنایی با صحیفه سجاده و...، در اتاق ۸ دارالقرآن برگزار می‌شود. این کارگاه‌ها در نوبت صبح، ویژه خواهران و در نوبت عصر، ویژه برادران است.

کارگاه پاسخ‌گویی به سؤالات قرآنی و حدیثی

کارشناسان قرآنی مستقر در اتاق شماره ۱۱ دارالقرآن الکریم، به صورت حضوری یا تلفنی، به سؤالات و شبهات زائران در زمینه قرآن و عترت پاسخ می‌دهند.

تلفن ۳۲۰۰۲۵۴۲ برای این منظور در نظر گرفته شده است.

سلسله‌نشست‌های تفسیر و حدیث

این برنامه با محوریت موضوعاتی مانند تدبر در قرآن، تفسیر و...، همراه با مسابقه در صحن دارالقرآن حرم مطهر برگزار می‌شود. به نفعات برگزیده این مسابقات جوایزی اهدا می‌شود.

حلقه‌های تدبر در قرآن کریم

در فضای صمیمی این برنامه، زائران همراه با استادان به تدبر در سوره‌ای از قرآن پرداخته و پاسخ پرسش‌های خود را از استاد حاضر در حلقه دریافت می‌کنند. این حلقه‌ها در طول سال در رواق‌های حرم مطهر و در تعطیلات ویژه نوروز و ماه مبارک رمضان، در دارالقرآن برگزار می‌شود.

محافل انس با قرآن

این محافل با حضور قاریان ممتاز و بین‌المللی و گروه‌های تواشیح و ابتهاج تشکیل می‌شود. محافل انس با قرآن در شش‌ماهه اول سال، قبل از نماز مغرب و عشا در رواق امام خمینی رحمته‌الله و در شش‌ماهه دوم سال، بعد از نماز مغرب و عشا در دارالقرآن الکریم برگزار می‌شود.

محفل انس با قرآن ویژه خواهران

این برنامه با هدف ایجاد زمینه‌ای برای فعالیت بانوان قرآنی و معرفی استعدادها و برتر قرآنی هر هفته، جمعه‌ها صبح در دارالقرآن الکریم برگزار می‌شود.

در این محفل، نیم جزء از قرآن توسط مرتلان خواهر تلاوت می‌شود و سخنرانان نیز آیاتی از این نیم جزء را شرح و توضیح می‌دهند. همچنین زائران در فضایی ملکوتی از اجرای گروه‌های تواشیح، حافظان قرآنی و... بهره‌مند می‌شوند.

جلسات آموزشی قرائت قرآن کریم

این جلسات شنبه تا چهارشنبه، بعد از نماز مغرب و عشا، در دارالقرآن و در حضور استادان و قاریان بین‌المللی قرائت قرآن مجید برگزار می‌شود.

ترتیل قرآن کریم

این برنامه، همه‌روزه پس از نماز جماعت صبح، در رواق امام خمینی رحمته الله علیه برگزار می‌شود.

واحد ختم تلاوت نور

در این واحد که در اتاق ۱۶ دارالقرآن مستقر است، مجالس ختم روزانه قرآن مجید، به صورت «ختم کل قرآن»، «ختم یک حزب»، «ختم نیم حزب» و «ختم یک سوره» توسط هر زائر انجام می‌شود.

کارگاه مهدالرضا علیه السلام

کارگاه مهدالرضا علیه السلام با هدف نگهداری از کودکان ۵ تا ۸ ساله، همه‌روزه، به جز جمعه‌ها، در دو نوبت صبح و عصر، در اتاق ۲۱ دارالقرآن کریم پذیرای این عزیزان است. در این مکان، کارگاه‌های آداب زیارت، نیایش، قصه معصومان علیهم السلام، آموزش حفظ سوره، آموزش نقاشی، آموزش کاردستی، بازی و سرگرمی‌های قرآنی، شعر، سرود، نمایش و... برگزار می‌شود. مدت زمان نگهداری از کودکان در این کارگاه‌ها، ۴۵ دقیقه است.

جنگ‌های قرآنی

جنگ‌های قرآنی، با هدف ایجاد زمینه‌ای برای قرائت قرآن توسط قاریان نوجوان و آشنایی کودکان و نوجوانان با مفاهیم و آموزه‌های قرآن و عترت در قالب قصه، نمایش، مسابقه و... در دارالقرآن‌الکریم برگزار می‌شود. زمان برگزاری این جنگ‌ها، پنجشنبه‌شب‌ها بعد از نماز مغرب و عشاءست.

مسابقات قرآنی

هدف از برگزاری مسابقات قرآنی که به صورت طرح یک سؤال در محافل انس با قرآن برگزار می‌شود، آموزش و آشنایی بیشتر با قرآن مجید است. شرکت‌کنندگان در این مسابقات، با رجوع به قرآن کریم، پاسخ سؤال طرح‌شده را یافته و ضمن تلاوت یک یا چند آیه مدّ نظر، با معنا و مفاهیم آن‌ها نیز آشنا می‌شوند. در انتهای محفل، به شرکت‌کنندگانی که پاسخ صحیح داده باشند، به قید قرعه، جوایزی اهدا می‌شود. علاوه‌براین، به صورت هفتگی و ماهانه نیز مسابقاتی برگزار می‌شود که در پرتو آن، مخاطبان با دیدگاه قرآن کریم در موضوعات مختلف آشنا می‌شوند.

برگه‌های مسابقات هفتگی و ماهانه، در اتاق ۱۷ دارالقرآن الکریم توزیع می‌شود.

کارگاه هنرهای قرآنی

این کارگاه با هدف انتقال معارف ناب دینی در قالب هنر و ایجاد زمینه‌ای برای انس هرچه بیشتر زائران با قرآن و عترت، در چهار زمینه هنری: خوشنویسی، تذهیب، معرق و نقاشی در خدمت زائران و مجاوران بارگاه رضوی است. فعالیت‌های این واحد در نوبت صبح، ویژه خواهران و در نوبت عصر، ویژه برادران است.

واحد سمعی و بصری قرآنی

در این مکان، علاوه بر ارائه تلاوت‌های مجلسی قاریان ممتاز و بین‌المللی و نصب نرم‌افزارهای قرآنی ویژه تلفن همراه، فضایی برای استفاده از نرم‌افزارها و سایت‌های قرآنی برای سنین مختلف فراهم شده است. این واحد در اتاق ۱۴ دارالقرآن مستقر بوده و استفاده از آن، در نوبت صبح ویژه خواهران و در نوبت عصر ویژه برادران است.

۴. پاسخ‌گویی به سؤالات شرعی و اعتقادی

سامانه تلفنی پاسخ‌گویی به سؤالات شرعی (۳۲۰۲۰)

این سامانه تلفنی، به منظور تسهیل در ارائه خدمات مرتبط با پاسخ‌گویی به مسائل شرعی، در حرم مطهر رضوی راه‌اندازی شده است. مخاطبان، از طریق تماس با شماره تلفن ۳۲۰۲۰ می‌توانند پاسخ سؤالات شرعی خود را به صورت شبانه‌روزی دریافت کنند.

دفاتر پاسخ‌گویی به سؤالات شرعی برادران

دفاتر پاسخ‌گویی به سؤالات شرعی برادران در مسجد گوهرشاد، مدرسه پریزاد و صحن آزادی، به صورت شبانه‌روزی و در دفتر واقع در رواق دارالمرحمه، در دو نوبت صبح و عصر فعالیت می‌کند.

دفاتر پاسخ‌گویی به سؤالات شرعی خواهران

دفاتر پاسخ‌گویی به مسائل شرعی خواهران در صحن‌های جمهوری و آزادی، به صورت شبانه‌روزی و در صحن انقلاب و رواق‌های دارالمرحمه و دارالحجه، از

صبح تا عصر فعالیت می‌کند.

دفاتر پاسخ‌گویی به سؤالات اعتقادی

کارشناسان این دفاتر، علاوه بر پاسخ‌گویی به سؤالاتی با موضوع مسائل اعتقادی اسلام و سایر ادیان، در زمینه راهنمایی و مشاوره‌های لازم به افراد علاقه‌مند به تشرف به دین مبین اسلام نیز فعالیت می‌کنند. در این رابطه، دو دفتر در مرکز پاسخ‌گویی (مدرسه پریزاد) و یک دفتر در سردرب غربی صحن جامع رضوی واقع شده است.

۵. مرکز مشاوره دینی:

مشاوره فردی

مرکز مشاوره دینی حرم مطهر، در ضلع غربی صحن جامع رضوی (داخل ایوان غربی) واقع شده است. دریافت نوبت مشاوره برای زائران به صورت حضوری و برای مجاوران هم‌روزه به جز جمعه‌ها از طریق شماره تلفن ۳۲۰۲۰ صورت می‌پذیرد.

کلاس‌های مشاوره گروهی

این کلاس‌ها برای افرادی برگزار می‌شود که با یک موضوع خاص و مشترک مراجعه می‌کنند. به این ترتیب، از مراجعات متعدد با یک موضوع خاص به جلسات مشاوره فردی جلوگیری می‌شود. این کلاس‌ها، بیشتر با محوریت موضوعات دینی و خانواده تشکیل شده و ثبت‌نام برای شرکت در آن‌ها، در مرکز مشاوره دینی، واقع در ضلع غربی صحن جامع رضوی انجام می‌شود.

۶. نشست‌های پرسش و پاسخ دینی

دین، نشاط، زندگی

نشست‌های «دین، نشاط، زندگی»، یکی از برنامه‌های ویژه پرسمان دینی است که در ایام تابستان با موضوعات اخلاقی، اجتماعی و تربیتی برگزار می‌شود. از ویژگی‌های این جلسه‌ها استفاده از چهره‌های برجسته حوزوی و دانشگاهی به عنوان کارشناس است.

حلقه معرفت

حلقه معرفت از جمله نشست‌های صمیمی پرسش و پاسخ دینی است که در آن، با حضور استادان مجرب حوزه و دانشگاه، گفت‌وگوی چهره‌به‌چهره و پرسش و پاسخ دینی صورت می‌پذیرد. این حلقه‌ها در سه بخش برادران، خواهران و کودکان برگزار می‌شود. عنوان این حلقه در گروه سنی کودکان، جوانه‌های معرفت است. حلقه‌های معرفت برادران در طول شبانه‌روز، در مرکز پاسخ‌گویی، واقع در مدرسه پریزاد و شب‌ها در رواق‌های امام خمینی رحمته‌الله، دارالاجابه و دارالحجه برگزار می‌شود. حلقه‌های معرفت خواهران نیز همه‌روزه، یک نوبت قبل از نماز ظهر و عصر و یک نوبت بعد از نماز مغرب و عشا، در مکان‌های دارالاجابه و دارالحجه برگزار می‌شود. در رده سنی کودکان نیز این حلقه‌ها با عنوان جوانه‌های معرفت، ویژه کودکان ۴ تا ۱۰ سال و هم‌زمان با برخی از جلسه‌های حلقه معرفت خواهران در رواق دارالحجه، برگزار می‌شود.

پرسمان‌های دینی

پرسمان دینی عنوان سلسله‌جلسه‌های سخنرانی و پرسش و پاسخ است. در این جلسه‌ها که در قالب موضوعات مختلف دینی تشکیل می‌شود، کارشناسان، جواب‌گوی پرسش‌های زائران و مجاوران بارگاه رضوی هستند.

جلسات پرسش و پاسخ موضوعی، هر شب بعد از نماز مغرب و عشا، با یکی از موضوعات شرعی (زالال احکام)، سؤالات و شبهات قرآنی (شمیم وحی)، مسائل اعتقادی (نسیم معرفت)، اجتماعی و تربیتی و خانوادگی (خانواده رضوی)، زندگی و سیره امام رضا علیه‌السلام (در محضر عالم آل محمد علیه‌السلام)، موضوعات اخلاقی و تهذیب نفس (زمزم بندگی) و مهدویت (به‌سوی ظهور) در رواق دارالهدایه برگزار می‌شود.

۷. همایش‌های تخصصی

همایش‌های تخصصی حرم مطهر رضوی ویژه فعالان فرهنگی، دانش‌آموزان برتر، دانشجویان و طلاب شاخص و... بوده و با موضوعات دینی، اجتماعی، فرهنگی و... برگزار می‌شود.

۸. ارائه خدمات فرهنگی به گروه‌های ویژه

بسیاری از زائران امام بزرگوار، علی‌بن موسی‌الرضا (ع)، به صورت دسته‌جمعی و در قالب کاروان‌ها و گروه‌های زیارتی به حرم مطهر ایشان مشرف می‌شوند. برای این زائران، خدمات فرهنگی ویژه‌ای در نظر گرفته شده است که در صورت درخواست و ابراز علاقه، از آن‌ها بهره‌مند خواهند شد. برگزاری دوره‌های آموزش احکام و عقاید، کارگاه‌های نگرش سیستمی به دین، جلسه‌های فیض حضور و حرم‌شناسی، جشن تکلیف دانش‌آموزی، مراسم ازدواج دانشجویی، بازدید از نمایشگاه‌ها و پایگاه‌های فرهنگی و... از جمله برنامه‌های ویژه این گروه‌هاست. ارائه درخواست و ثبت‌نام در این برنامه‌ها، با مراجعه به دفتر خدمات ویژه گروه‌های زیارتی، واقع در رواق دارالهدایه امکان‌پذیر است.

۹. کارگاه‌های نگرش سیستمی به دین

این کارگاه‌ها با هدف توجه به همه ابعاد دین، طرح‌ریزی شده‌اند و با سه موضوع مهدویت و زیارت و حجاب، در حرم مطهر رضوی برگزار می‌شوند. مکان برگزاری این کارگاه‌ها، رواق دارالهدایه، واقع در صحن جمهوری اسلامی است.

۱۰. حرم‌شناسی

واحد حرم‌شناسی حرم مطهر رضوی، به پرسش‌های مراجعه‌کنندگان در زمینه‌های مرتبط با زندگی‌نامه امام رضا (ع)، تاریخچه معماری حرم مطهر، هنرهای به‌کاررفته در معماری حرم مطهر، مشاهیر مدفون در این آستان و... پاسخ داده و علاوه بر این، برنامه‌های حرم‌شناسی و تورهای حرم‌گردی ویژه گروه‌های زیارتی را نیز برگزار می‌کند. گروه‌ها و کاروان‌های زیارتی به‌منظور بهره‌مندی از این خدمات

می‌توانند با شماره تلفن ۳۲۳۵۳۱۳ تماس گرفته یا از طریق مکاتبه، تقاضای خود را مطرح کنند.

۱۱. پایگاه‌های فرهنگی

نمایشگاه حکایت آفتاب

این نمایشگاه در سردرب غربی صحن جامع رضوی واقع شده است و در آن هشت پرده از زندگی امام رضا (ع) در قالب تابلوهایی از معرق و کلاژ

به تصویر کشیده شده است. نمایشگاه حکایت آفتاب با بهره‌گیری از یک راوی، نورپردازی متناسب با روایت و نوای پس‌زمینه، بازدیدکنندگان را به فضای تاریخی زندگی امام رضا (ع) می‌برد و ویژه عموم زائران و مجاوران است.

نمایشگاه کبوترانه (ویژه کودکان ۵ تا ۱۰ سال)

این نمایشگاه در راستای احترام به زائران خردسال آقا علی بن موسی الرضا (ع) و با هدف ارتقای بخشیدن و آموزش مهارت‌های دینی، همچنین ایجاد یاد و خاطره‌ای خوش از زیارت و سفر به مشهد برای این عزیزان، در ایوان غربی صحن جامع رضوی دایر شده است. کارگاه نمایش فیلم به‌منظور آموزش نماز، شناخت اهل بیت (ع) و...، کارگاه جنگل با هدف آموزش داستان‌هایی درباره امام رضا (ع)، کارگاه غار با هدف توجه به اهمیت حضور راهنما در زندگی، کارگاه صحن مسجد با هدف آموزش وضو و احکام حضور در مسجد، کارگاه مسجد با هدف آموزش نماز، کارگاه کاردستی، کارگاه رنگ‌آمیزی، کارگاه نقاشی دیواری و...، همچنین وسایل بازی و سرگرمی از جمله بخش‌های موجود در این نمایشگاه است. در پایان این بازدید، هدایایی به‌رسم یادبود به کودکان اهدا می‌شود. زمان فعالیت نمایشگاه کبوترانه در دو نوبت صبح و عصر است.

۱۴. درگاه خدمات فرهنگی تبلیغی حرم مطهر امام رضا (ع)

(razavi.aqr.ir)

شبکه تلویزیونی رضوی

(razavitv.aqr.ir)

تلویزیون اینترنتی رضوی، دریچه‌ای است رو به بارگاه ملکوتی

امام رضا (ع) تا مشتاقان و ارادتمندان امام رضا (ع)، از سراسر جهان بتوانند تنها با چند کلیک، به زیارت از راه دور نائل آیند.

در این درگاه اینترنتی، علاوه بر مشاهده زنده تصاویر و دریافت صوت از بارگاه منور رضوی، امکان درخواست انجام زیارت به نیابت، ثبت دلنوشته‌های شما برای امام رضا (ع)، زیارت سه بعدی (پانورما)، دانلود کلیپ‌ها و فایل‌های صوتی رضوی و... نیز فراهم شده است.

وبگاه دارالقرآن رضوی (quran.aqr.ir)

در سایت دارالقرآن رضوی، بستری فراهم شده است تا مشتاقان قرآن و اهل بیت (ع) بتوانند از محافل قرآنی این بارگاه منور بهره‌مند شوند. خدمات این سایت در سه حوزه اصلی در حال ارائه است: آموزش قرآن (تفسیر و تدبر)، محافل قرآنی (تلاوت قاریان و مؤذنان) و هنرکده (مرکز ارائه پوستر و کلیپ‌های قرآنی).

وبگاه انقلاب اسلامی (enghelab.aqr.ir)

این وبگاه با رویکرد انقلاب اسلامی راه‌اندازی شده است و با موضوعاتی مانند ریشه‌های انقلاب اسلامی مردم ایران، بیداری اسلامی، نقش انقلاب در گسترش معارف اهل بیت (ع) و... در گسترش فرهنگ انقلاب اسلامی و اندیشه‌های حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی) تلاش می‌کند.

وبگاه امام رضا شراین (imamrezashrine.aqr.ir) (سه‌زبان: انگلیسی و عربی و اردو)

سایت امام رضا شراین تلاش می‌کند که با حضور فعال در فضای مجازی، در مسیر ترویج فرهنگ و سیره رضوی و ارائه الگوی مناسب زندگی دینی گام‌های مؤثرتری بردارد. این مهم با تکیه بر تعالیم برگرفته از سیره امام رضا (ع) صورت می‌پذیرد.

وبگاه سبک زندگی رضوی (zendegirazavi.aqr.ir)

سایت سبک زندگی رضوی در تلاش است تا شیوه زندگی امام رضا (ع) را به‌عنوان بهترین الگو برای زندگی معرفی کند. این سایت، ضمن پرداختن به زندگی و شخصیت امام رضا (ع)، موضوعات اعتقادی و اخلاقی را در دو بخش معنای زندگی و برنامه زندگی ارائه کرده است.

وبگاه آرشیو محصولات رضوی (razaviarchive.aqr.ir)

این سامانه آرشیو دیجیتال، امکان دانلود رایگان محصولات فرهنگی حرم مطهر رضوی از قبیل کتاب، پوستر، عکس، محصولات صوتی و تصویری و نشریات الکترونیک را برای مخاطبان فراهم آورده است.

وبگاه پاسخ‌گویی (ep.aqr.ir)

این سایت به پاسخ‌گویی سؤالات و شبهات گوناگون در زمینه‌های مختلف شرعی و اعتقادی و مشاوره‌ای در قلمرو گسترده معارف اسلامی، اهتمام ورزیده است؛ همچنین برنامه‌های پاسخ‌گویی حرم مطهر رضوی همچون «دین، نشاط، زندگی» و «همایش‌ها و نشست‌های تخصصی» و «حلقه‌های معرفت» و... را تحت پوشش خبری قرار می‌دهد.

وبگاه کودکانه (koodakane.aqr.ir)

هدف از راه‌اندازی این وبگاه، آموزش مفاهیم دینی و آشنایی با سیره امام رضا (ع) در قالب‌های قابل‌فهم و جذاب برای کودکان؛ مثل شعرخوانی، بازی، نقاشی، قصه‌گویی و... است. کودکان با عضویت در این سایت، می‌توانند از خدمات آن بهره‌مند شوند و با ارسال نامه و نقاشی یا تلاوت قرآن و شعرخوانی، شاهد آثار خود باشند.

وبگاه رضوان علم (rezvanelm.aqr.ir)

این وبگاه با هدف ارائه بحث‌های تخصصی نخبگان و فرهیختگان در زمینه معرفی ابعاد مختلف شخصیت امام رضا (ع) و تبیین موشکافانه و تخصصی معارف اهل‌بیت (ع) راه‌اندازی شده است.

سایر صفحات Razavi.aqr.ir:

مجله نوجوان (ترنم): صفحه مجله نوجوان حرم مطهر رضوی، با مطالبی خواندنی و مفید، فضایی شاد و آموزنده برای این گروه سنی آماده کرده است. در این صفحه، مطالب مخاطبان در قالب شعر، داستان، نقاشی، دل‌نوشته و عکس، به نام خودشان منتشر می‌شود.

مجله جوان (پلک): در صفحه جوان حرم امام مهربانی‌ها، مطالبی از جنس

نور و محبت و معرفت مهیاست: از سیره امام رضا (ع)، داستان، شعر، مباحث روز و مشاوره گرفته تا انقلاب و دفاع مقدس و مهدویت و...
حرم‌شناسی: این وبگاه، اطلاعاتی درباره تاریخچه حرم مطهر رضوی (رواق‌ها، صحن‌ها و...)، آیین‌های مذهبی، خدمات رفاهی و بهداشتی، اطلاعات ضروری این آستان مقدس و... در اختیار علاقه‌مندان قرار می‌دهد.
فهرست برنامه‌های حرم: از هر کجا و در هر زمان، می‌توانید جزئیات برنامه‌های حرم را از این صفحه دریافت کنید.

مسابقات فرهنگی: در این صفحه، مسابقات متنوع مناسبی برای سنین مختلف طراحی شده است و عموم گروه‌های مخاطب می‌توانند در مسابقه متناسب با سن خود شرکت کنند. اسامی برگزیدگان نیز در همین صفحه درج می‌شود.

مجله‌های الکترونیکی: در این صفحه به همه مجلات الکترونیکی حرم مطهر رضوی که به مناسبت‌های مختلف تولید شده است، دسترسی خواهید داشت.

۱۵. اتاق‌های گفت‌وگوی آنلاین (پالتاک رضوی)

علاوه بر پخش مستقیم برنامه‌های حرم مطهر امام رضا (ع)، هر شب در فضای مجازی اتاق‌های گفت‌وگوی پالتاک، به سه زبان فارسی و عربی و انگلیسی و با حضور اساتید برجسته حوزه و دانشگاه، برنامه‌هایی درباره مباحث مختلف با رویکرد موضوعات اسلامی برگزار می‌شود. این اتاق‌های گفت‌وگو امکان برقراری ارتباط صوتی، تصویری و نوشتاری همزمان را در اختیار کاربران قرار می‌دهد. برای استفاده از این امکان، ابتدا باید نرم‌افزار Paltalk Messenger را نصب کرده و پس از ساخت کلمه کاربری، به اتاق‌های مختلف گفت‌وگو وارد شوید.^۱

۱. برای استفاده از راهنمای نصب نرم‌افزار و ورود به اتاق‌های گفت‌وگو، از وبگاه imamrezashrine.aqr.ir استفاده کنید.

۱۶. ویژه برنامه‌های زائران غیرایرانی

مکان برگزاری	زمان برگزاری	نوع مراسم	زائران عرب‌زبان
دارالرحمه	همه‌روزه بعد از نماز صبح	قرائت دعا و زیارت	
دارالرحمه	همه‌روزه، به جز جمعه‌ها، بعد از نماز ظهر و عصر	سخنرانی	
دارالرحمه	همه‌روزه بعد از نماز مغرب و عشا	سخنرانی	
دارالرحمه	همه‌روزه صبح تا عصر	پاسخ‌گویی به سؤالات شرعی	
دارالرحمه	همه‌روزه صبح تا عصر	مسابقات فرهنگی	
مقبره شیخ حر عاملی رحمته‌الله	همه‌روزه، به جز جمعه‌ها، قبل از نماز ظهر و بعد از نماز عصر	مراسم ویژه شامل قرائت زیارت، بیان احکام، پاسخ‌گویی به سؤالات شرعی و...	زائران اردو‌زبان
رواق کوثر	بعد از نماز مغرب و عشا	سخنرانی	
سردرب شرقی صحن جامع رضوی	همه‌روزه صبح تا عصر	مسابقات فرهنگی روزانه	
رواق غدیر	صبح‌ها تا قبل از نماز ظهر	مراسم ویژه شامل سخنرانی، قرائت قرآن، پاسخ‌گویی به سؤالات شرعی و...	گروه‌های آذری، روسی و ترکی (در صورت حضور کاروان)
رواق غدیر	در زمان برگزاری مراسم	مسابقات فرهنگی، به صورت شفاهی	

۱۷. سایر فعالیت‌های فرهنگی حرم مطهر

بنیاد پژوهش‌های اسلامی

عملیات ساخت این مرکز پژوهشی که بعد از انقلاب اسلامی در مجموعه اماکن متبرکه احداث شده است، از سال ۱۳۷۶ آغاز و در سال ۱۳۸۰ به پایان رسید. فعالیت این مرکز، انجام پژوهش‌های علمی در حوزه علوم اسلامی و ارائه خدمات فرهنگی است.

بنیاد پژوهش‌های اسلامی با بهره‌گیری از محققانی با تحصیلات حوزوی و دانشگاهی، موفق شده است در راه تحقق اهداف و ارتقای سطح فرهنگ دینی، گام‌های مؤثری بردارد.

پژوهشگران این بنیاد در قالب گروه پژوهشی تاریخ اسلام، حدیث، قرآن، فقه و اصول فقه، ترجمه عربی و اردو، نقد و تصحیح متون اسلامی، ترجمه زبان‌های اروپایی، نجوم و جغرافیای ممالک اسلامی، کتاب‌شناسی، کلام و حکمت اسلامی، تراجم و انساب، دائرةالمعارف آستان قدس رضوی (خراسان‌شناسی)، نشریات ادواری (مجله مشکات)، عبقات الأنوار، مطالعات فرهنگی زائر، دانشنامه‌های نرم‌افزاری، کودک و نوجوان، ادیان و مذاهب اسلامی و طرح طبقه‌بندی علوم، به فعالیت پژوهشی مشغول‌اند.

دانشگاه علوم اسلامی رضوی

بنای این مجموعه عظیم علمی فرهنگی، جامه‌ای نو بر پیکر دو مدرسه علمی تاریخی میرزاجعفر و خیراتخان است که هر یک بالغ بر چهارصد سال پیشینه تاریخی دارند.

این مرکز علمی آموزشی، پس از انقلاب اسلامی، در سال ۱۳۶۳، به‌منظور تأمین نیروهای لازم برای آموزش و پژوهش در زمینه علوم اسلامی، تأسیس شد تا تربیت‌شدگان آن، پیام اسلام و معارف

اهلیت علیه السلام را از جوار حرم عالم آل محمد صلی الله علیه و آله به تشنگان حقیقت و سعادت برسانند. ساختار علمی این مرکز عالی آموزشی، تلفیقی از دروس حوزه و دانشگاه است که با تأکید بر اصالت حوزوی و مدرک رسمی وزارت علوم، به کار خود ادامه می‌دهد. تعدادی دانشجوی غیرایرانی از کشورهای چین، پاکستان، بوسنی و هرزگوین، حجاز، بحرین، سوریه، تاجیکستان، افغانستان و... نیز در کنار دانشجویان ایرانی در این دانشگاه به ادامه تحصیل مشغول‌اند.

بنای این دانشگاه در ضلع شمال شرقی حرم مطهر رضوی واقع شده است. ساختمان شماره ۲ این مرکز نیز در سال ۱۳۸۳ با بنای جدید و ساختاری چهار ایوانه، در ضلع شمال شرقی صحن هدایت قرار دارد.

کتابخانه مرکزی

این کتابخانه با تاریخچه‌ای کهن و منابعی کم‌نظیر، بیش از چهارصد هزار عضو و بالغ بر هفت میلیون مراجعه‌کننده دارد و از فعال‌ترین کتابخانه‌ها در سطح کشور به‌شمار می‌رود.

کتابخانه مرکزی از طریق هجده تالار مطالعه به خدمت‌رسانی مشغول است: تالارهای مطالعه قفسه‌باز آقایان و بانوان، بخش گردش کتاب آقایان و بانوان، تالارهای مطالعه مخزن بسته آقایان و بانوان، تالار محققان آقایان و بانوان، تالار مرجع، تالار تخصصی جغرافیا، تالار کتاب‌های خارجی، تالار مطالعه و گردش کتاب جوانان پسر و دختر، تالار مطالعه و گردش کتاب نوجوانان پسر و دختر، تالار سمعی و بصری و تالار اینترنت آقایان و بانوان.

علاوه بر این، گردآوری و حفظ و نگهداری مصاحف شریفه و کتاب‌های خطی در موضوعات مختلف، نسخه‌های عکسی، میکروفیلم‌های داخل و خارج از کشور، لوح‌های فشرده، دست‌نوشته‌های نفیس و ارزشمند، کتاب‌های چاپ سنگی و چاپ قدیم کمیاب و نایاب و عکس‌برداری و تهیه میکروفیلم از این اسناد، از دیگر خدمات این مجموعه عظیم فرهنگی است. این کتابخانه در ضلع شمالی بست شیخ طوسی رحمته‌الله واقع شده است.

کتابخانه مسجد گوهرشاد

این کتابخانه در سال ۱۳۳۲ش در جوار مسجد جامع گوهرشاد تأسیس شد و از سال ۱۳۴۵ تا ۱۳۶۹ با مدیریت سازمان اوقاف و امور خیریه اداره می‌شد. بنای ساختمان جدید این کتابخانه، واقع در بست شیخ بهایی رحمته‌الله

با مساحت ۱۲۰۰ مترمربع به همت آستان قدس رضوی در سال ۱۳۶۸ به پایان رسید و مدیریت آن نیز به آستان قدس واگذار شد. در حال حاضر، این محل به عنوان کتابخانه تخصصی اهل بیت (ع) از مراکز مهم نشر فرهنگ اسلامی به شمار می رود.

موزه مرکزی

تنوع موضوعی گنجینه های موزه مرکزی، همواره این مرکز را با خیل عظیم بازدیدکنندگان روبه رو کرده است. ساختمان موزه مرکزی در چهار طبقه، نمایشگاه عظیمی از آثار نادر و گران بهای هنرمندان به شمار می رود. گنجینه تمبر و اسکناس در طبقه زیرین ساختمان، گنجینه تاریخ مشهد و گنجینه سکه و مدال در طبقه همکف، گنجینه صدف و حلزون و نرم تنان دریایی و گنجینه هنرهای تجسمی در طبقه اول و گنجینه نجوم و ساعت، گنجینه سلاح و گنجینه ظروف در طبقه دوم این ساختمان واقع شده است. ورودی موزه مرکزی در صحن کوثر قرار دارد.

گنجینه نفایس

ساختمان این گنجینه طی سال‌های ۱۳۶۲ تا ۱۳۶۴ در ضلع جنوب شرقی حرم مطهر احداث شد. این ساختمان شامل دو طبقه و هر طبقه، دارای ۴۰۰ مترمربع فضای نمایشی است.

گنجینه قرآن در طبقه اول گنجینه نفایس واقع است و در ۲۲ بهمن ۱۳۶۴ گشایش یافت. اهمیت گنجینه قرآن به دلیل وجود قرآن‌های نفیس، ارزشمند و بی‌نظیر است. در حال حاضر در این گنجینه ۷۹ جلد قرآن به نمایش گذاشته شده است که در میان این قرآن‌ها، آثار منسوب به امام علی (ع)، امام حسن مجتبی (ع)، امام حسین (ع)، امام سجاد (ع) و امام رضا (ع) به خط کوفی و روی پوست آهو، چشم عاشقان ولایت را در این گنجینه منور می‌کنند.

گنجینه هدایای مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در طبقه همکف و گنجینه آثار هدایی استاد فرشچیان در گنجینه مستقلی در تالار جنوبی طبقه اول گنجینه نفایس واقع شده است. ورودی این ساختمان نیز در صحن کوثر قرار دارد.

موزه فرش

در سال ۱۳۷۷ش اولین گنجینه تخصصی فرش و منسوجات، در محل ساختمان گنجینه قرآن و نفایس راه اندازی شد. در سال ۱۳۸۳ احداث ساختمانی بزرگ تر و مناسب تر برای موزه تخصصی فرش آغاز و در آبان ۱۳۹۰ و هم زمان با عید سعید غدیر خم، افتتاح شد.

موزه فرش یکی از گنجینه های تخصصی است که با داشتن سه طبقه فضای نمایشی و یک طبقه فضای کارگاهی، از بزرگ ترین موزه های تخصصی فرش جهان است. این گنجینه شامل مجموعه ای غنی از قالی های نفیس است که طی دوره های مختلف توسط دوستان و عاشقان امام رضا (ع) وقف یا اهدا شده یا توسط آستان قدس رضوی برای استفاده در حرم مطهر خریداری شده است.

بسیاری از آن ها علاوه بر ارزش تاریخی و هنری، دارای ارزش های کاربردی بوده و به عنوان کفپوش، سجاده، ضریح پوش، پرده و... استفاده می شده اند. در حال حاضر، در این گنجینه کم نظیر حدود صد تخته قالی و قالیچه در معرض دید علاقمندان قرار دارد که از نفیس ترین شاهکارهای هنری به شمار می روند و قدمت آن ها از دوره صفویه تا دوره معاصر است. ورودی این موزه در صحن کوثر واقع شده است.

موزه مردم‌شناسی

موزه مردم‌شناسی در کنار مقبره امیر ملک‌شاه در ضلع جنوب غربی حرم مطهر واقع شده است. کاربرد قدیمی بنا، گرمابه‌ای بوده است که در سال ۱۰۲۷ ق توسط مهدی‌قلی‌بیگ، میرآخور شاه‌عباس صفوی وقف آستان قدس رضوی شده است.

این مکان ارزشمند پس از مرمت و بازسازی در سال ۱۳۸۵ به‌عنوان موزه مردم‌شناسی آستان قدس رضوی مورد استفاده فرهنگ‌دوستان قرار گرفت. در این راستا در قسمت‌های مختلف حمام، اشیای مختلفی به نمایش گذاشته شده است که مردم در گذران زندگی از آن استفاده می‌کرده‌اند.

این بنا که یکی از بزرگ‌ترین حمام‌های ایران است، ساختاری بسیار زیبا از حمام‌های قدیمی به نمایش می‌گذارد. این موزه در خیابان خسروی اندرزگو ۳، انتهای بازار فرش (غرب صحن جامع رضوی) واقع شده است.

مرکز نمایشگاه‌ها و همایش‌های آستان قدس رضوی

این مرکز به‌منظور آشنایی با دستاوردهای آستان قدس رضوی در زمینه‌های فرهنگی، اقتصادی و خدمات‌رسانی در آذر سال ۱۳۸۸، هم‌زمان با عید غدیر خم به بهره‌برداری رسید. مرکز نمایشگاه‌ها و همایش‌های آستان قدس رضوی در ورودی باب‌الجواد (ع) واقع شده است.

فروشگاه محصولات فرهنگی

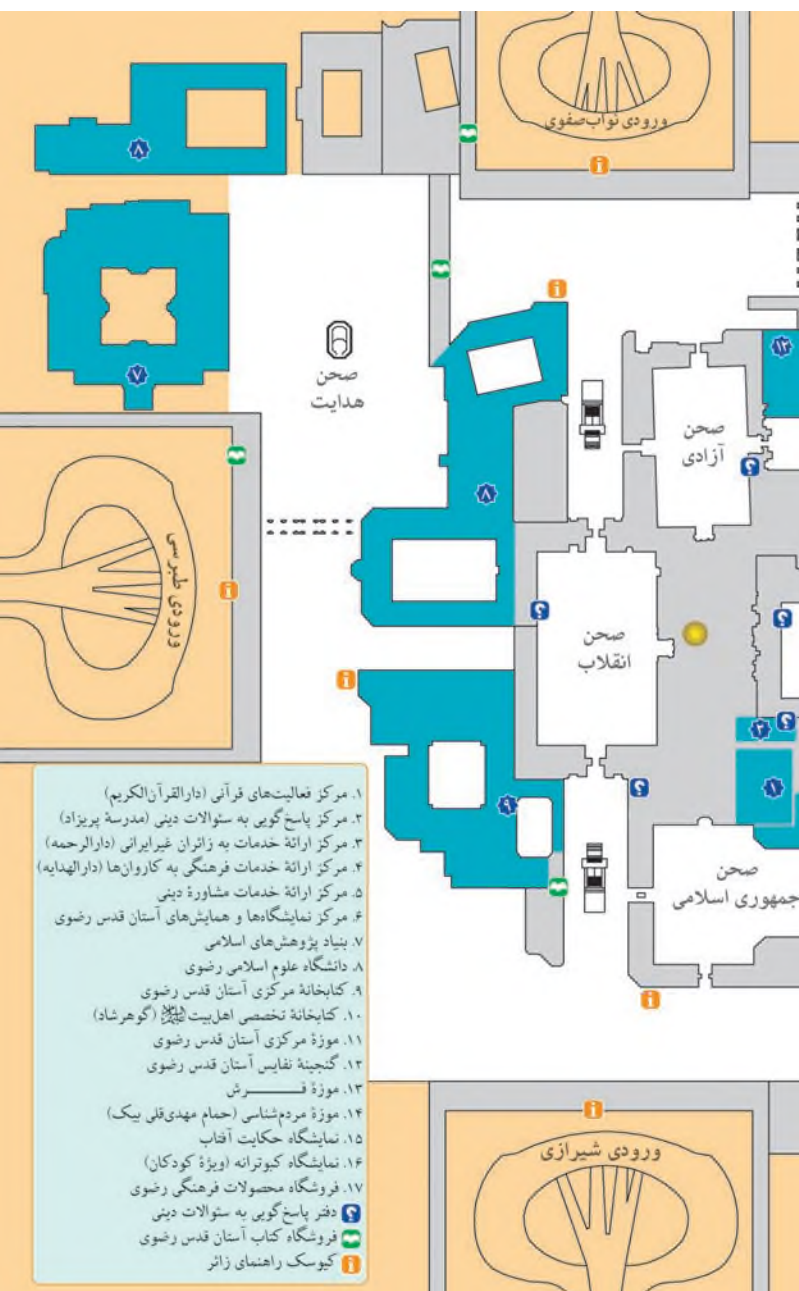
فروشگاه محصولات فرهنگی حرم مطهر به‌منظور در اختیار قرار دادن محصولات فرهنگی تولیدشده در معاونت تبلیغات و ارتباطات اسلامی، انتشار تصاویر ضبط‌شده از برنامه‌های حرم و... در ابتدای ورودی باب‌الجواد (ع) تأسیس شده است.

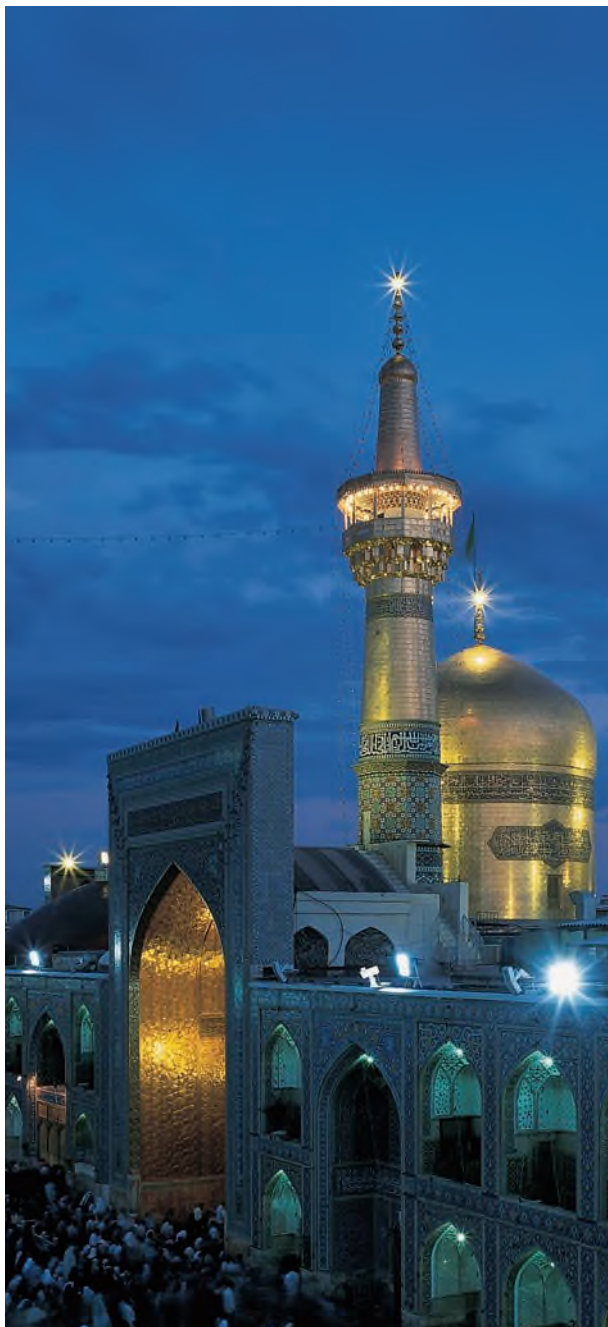
نمایشگاه‌ها و فروشگاه‌های کتاب

نمایشگاه و فروشگاه کتاب شرکت به‌نشر در ورودی‌های شیخ حر عاملی (رحم‌الله)، شیخ طبرسی (رحم‌الله)، شیخ طوسی (رحم‌الله) و باب‌الجواد (ع) واقع شده است. همچنین انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی نیز در صحن هدایت حرم مطهر قرار دارد. هدف از ایجاد این نمایشگاه‌ها و فروشگاه‌ها، عرضه کتاب‌ها و محصولات فرهنگی به زائران و مجاوران است.

نقشه خدمات و اماکن فرهنگی حرم مطهر رضوی

فصل هشتم

راهنمای مشهد مقدس

تاریخچه

تاریخ مشهد در حقیقت از پیدایش مشهدالرضا (ع) آغاز می‌شود؛ به‌طوری‌که وجود مضجع متبرک حضرت رضا (ع)، کانون اولیه و عامل پیدایش این شهر به حساب می‌آید.

اواخر قرن دوم هجری قمری، در محل مشهد کنونی، دهکده‌ای به نام «سناباد» وجود داشت که از توابع «نوغان»، بزرگ‌ترین شهر در ولایت توس به شمار می‌آمد. این آبادی، مانند دیگر روستاها دارای قنات و محلی برای سکونت اهالی بوده است.

سناباد، مکانی بود که مردم مشهد از آنجا آب برمی‌داشتند و در نزدیکی آن، باغ وسیع و کاخی باشکوه وجود داشته است. این کاخ، شامل تالارهای وسیع و گنبدی، متعلق به «حمیدبن قحطبه» بوده که قنات از آن عبور

می‌کرده است. پس از شهادت حضرت رضا (ع)، پیکر مطهر آن امام همام را در آب قنات سناباد غسل دادند و آن آب متبرک شد.

بدین ترتیب، سناباد که تا آن زمان دهکده‌ای بیش نبود، به دلیل وجود مضجع شریف حضرت رضا (ع) مورد توجه قرار گرفت و روزبه‌روز آبادتر شد و گسترش یافت. در حدود نیمهٔ قرن سوم هجری قمری، علاقه‌مندان آل‌علی و مجاوران حرم مطهر رضوی، به تدریج خانه‌هایی در اطراف حرم ساختند.

از آن تاریخ تاکنون، مشهدالرضا فراز و نشیب‌های بسیاری دیده است و امروزه به‌عنوان یکی از شهرهای بزرگ و پایتخت معنوی کشور ایران، هرسال شاهد حضور میلیون‌ها عاشق و دلباختهٔ خاندان عصمت و طهارت (ع) است.

مراکز زیارتی و تاریخی

آستان امامزادگان سیدناصر و سیدیاسر (ع)

روستای «گلستان» واقع در چهار کیلومتری شهر «طرقبه»، علاوه‌بر جاذبه‌های طبیعی و ییلاقی، جایگاهی مذهبی دارد؛ زیرا آستان متبرکهٔ امامزادگان «سیدناصر و سیدیاسر (ع)» در ابتدای این روستای زیبا قرار دارد. براساس نوشته‌های متون کهن از جمله کنز‌الأنساب نوشتهٔ «سیدمرتضی»، این امامزادگان از برادران بلاواسطهٔ امام رضا (ع) و یادگارهایی از سلالةٔ پاک رسول‌الله (ص) هستند که پس از عزیمت آن امام به خراسان، همراه

یاران و برادران خود به این سرزمین، به ویژه توس هجرت کردند. در سالهای اخیر، این بنا، با افزایش فضاهای گوناگون، توسعه و گسترش بسیاری یافته است. اکنون، این آستان شریف، یکی از مکانهای مهم زیارتی مذهبی شهر مشهد به شمار می آید و علاوه بر زائران ایرانی، مسافرانی از کشورهای غربی حاشیه خلیج فارس را نیز پذیراست.

آستان متبرکه امامزاده یحیی علیه السلام

در حدود پنجاه کیلومتری شهر مشهد و به فاصله یک کیلومتری از روستای میامی، آستانه متبرکه امامزاده «یحیی بن حسین بن زید» قرار دارد. این بزرگوار، یکی از نوادگان زید بن علی بن حسین علیه السلام است. حسین بن زید علیه السلام چند فرزند داشته است که یکی از آنها به نام یحیی، با کنیه ابوالحسن در این مکان مدفون است. بنای مزبور مشتمل بر رواقی چهارضلعی و گنبدی فیروزه‌ای است و بر سردر مناره‌های ورودی آن، کتیبه‌ای سنگی به تاریخ ۹۳۷ ق نصب شده است. در کتیبه گفته شده، صاحب مزار، برادرزاده یحیی بن زید ثبت شده است؛ اما ارادتمندان این آستانه، آن را آرامگاه یحیی بن زید علیه السلام می‌پندارند.

آرامگاه خواجه اباصلت هروی رحمته الله

«عبد السلام بن صالح بن سلیمان بن ایوب بن میسر» مشهور به «خواجه اباصلت هروی»، با امام رضا علیه السلام به خراسان آمد. او در سفر و حضر، ملازم و همراه حضرت رضا علیه السلام بود و راوی صریح چگونگی شهادت ایشان به دست مأمون نیز است. آرامگاه وی در فاصله ده کیلومتری شرق مشهد، در حاشیه جاده فریمان مشهد قرار دارد.

گنبد خشتی

بنای تاریخی مذهبی گنبد خشتی، ابتدای خیابان طبرسی مشهد، در کوچه‌ای به همین نام و در مجاورت کوچه سیاه‌آب قرار دارد. این بنا مدفن «سلطان غیاث‌الدین محمد» از سادات مشهور موسوی شهر مشهد است که نسب شریفش با هفده واسطه به امام موسی بن جعفر علیه السلام می‌رسد. وجه تسمیه بنای گنبد خشتی، به دلیل آجری یا خشتی بودن آن است. در زمان احداث بنا، «سوره ملک» با خط خوش ثلث در زیر پوشش داخلی آن نوشته شده و لبه‌های چهار ایوانش نیز، با سوره «واقع» آراسته شده است. بنابر شواهد، بنیان اولیه این بنا در دوره تیموری صورت گرفته و در عصر صفوی و قاجار نیز تکمیل و تزیین شده است.

آرامگاه هرثمة بن أعین (خواجه مراد)

بنای آرامگاه منسوب به «ابوحبیب هرثمة بن أعین» مشهور به «خواجه مراد» که از اصحاب خاص حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام بوده، در دوازده کیلومتری شرق مشهد، از سمت راست جاده فریمان، در دامنه کوه واقع شده است.

با استناد به کتابهای معتبر شیعه «هرثمة بن أعین» از محبت کامل و اخلاص شایسته‌ای به امام هشتم علیه السلام برخوردار بوده است.

بقعه ابوزید ربیع بن خثیم اسدی (خواجه ربیع)

«ربیع بن خثیم» از جمله تابعین و از یاران صمیمی ابن مسعود، صحابی بزرگ پیامبر صلی الله علیه و آله و از پیشگامان تفسیر و حدیث بوده است.

تاریخ احداث آرامگاه خواجه ربیع مشخص نیست؛ اما نوشته‌های تاریخ‌نویسان نشان می‌دهد که بنای فعلی در سال ۱۰۳۱ ق، به امر شاه عباس صفوی و به دست «الغرضوی خادم» ساخته شده است.

مجموعه فرهنگی باغ و آرامگاه نادری

«نادرشاه افشار»، سرسلسله افشاریان، برای اولین بار شهر مشهد را مرکز حکومت خود قرار داد.

او نخستین مقبره خویش را در این شهر، در چهارباغ بنیان نهاد؛ اما پس از بازگشت از هندوستان، مقابل آرامگاه پیشین (همان جایی که اکنون مقبره نادرشاه قرار دارد) مقبره دوم را ساخت که بعدها ویران شد. قوام السلطنه در اواخر دوره قاجار در محل دومین مقبره، آرامگاه دیگری برای وی بنا کرد تا سرانجام با سعی و اهتمام انجمن آثار ملی در فاصله سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۲ ش، آرامگاه مناسب و شایسته نادرشاه بنا شد. این مجموعه در چهارراه شهدا (نادری سابق) واقع است.

آرامگاه حکیم ابوالقاسم فردوسی

«فردوسی»، سال ۳۲۹ق، در روستای پاژ متولد شد و سال ۴۱۱ یا ۴۱۶ق، در توس درگذشت. او را در باغ شخصی خود به خاک سپردند که داخل قلعه توس و در جوار دروازه رزان قرار داشت. به درستی معلوم نیست که در چه دوره‌ای اولین بنا بر روی مدفن وی ساخته شده است. طبقه تحتانی بنای آرامگاه این شاعر نامدار، دارای دیوارنگارهایی از «فریدون صدیقی» است که با مضمون هفت‌خان رستم، بر شکوه این مکان افزوده است.

بنای هارونیه

بنایی که امروز به هارونیه معروف است، در فاصله حدود ۸۰۰ متری آرامگاه «فردوسی» و ۲۴ کیلومتری مشهد واقع شده است. «هارونیه» نام جدیدی است که به این مکان داده شده است و هیچ ارتباطی به هارون الرشید عباسی ندارد. این بنا از نظر کارکرد، خانقاه یا آرامگاهی است که در سده هشتم هجری روی بقایای ساختمان‌های قدیمی شهر «تابران» ساخته شده و در دوره تیموری سه بنای جدید به آن افزوده شده است.

بوستان‌ها و تفرجگاه‌های شهری

بوستان بزرگ ملت

این بوستان که در ابتدای بلوار وکیل‌آباد احداث شده است، یکی از وسیع‌ترین تفرجگاه‌ها و مراکز گردشگری مشهد به شمار می‌آید. از جمله امکانات این بوستان می‌توان به این‌ها اشاره کرد: مجموعه شهر بازی، مجتمع فرهنگی هنری امام رضا (ع) شامل: کتابخانه، کلاس‌های فرهنگی

و هنری، مسجد و...، زمین‌های متعدد ورزشی از جمله فوتبال، والیبال، اسکیت، استخر شنا و...، مکان‌های ویژه برای بازی کودکان و مکان ورزشی ویژه بانوان.

مجموعه فرهنگی و تفریحی کوهسنگی

این مجموعه در انتهای خیابان کوهسنگی واقع شده است. بنابر

روایات معتبر اسلامی، کوهسنگی همان مکانی است که حضرت رضا (ع) در جریان هجرت تاریخی سیاسی خود از مدینه به مروه، به آن کوه تکیه کردند و فرمودند: «خدایا، این کوه را برای مردم سودمند گردان و به آنچه از این کوه می‌تراشند و به آنچه در ظرف‌های تراشیده از این کوه می‌ریزند، برکت ده و...»

مزار شهدای گمنام، بازار هنر خراسان، فیزیک‌سرای کوهسنگی و... از جمله مهم‌ترین مکان‌های این مجموعه هستند.

پارک جنگلی وکیل آباد

از تفرجگاه‌ها و مراکز بیلاقی قدیمی در حاشیه شهر مشهد، منطقه‌ای به نام «وکیل آباد» است. آب موردنیاز این گردشگاه از طریق قناتی تأمین می‌شود که سرچشمه آن بند گلستان بوده و رودخانه بسیار زیبایی نیز در سطح آن جاری است.

پارک جنگلی و کمپ طرق

این پارک در بزرگراه شهید کلانتری و در حاشیه میدان غدیر واقع شده است. بخشی از این محیط به «کمپ طرق» اختصاص دارد که دارای امکانات رفاهی به‌منظور اسکان زائران است.

پردیس قائم

این بوستان در حاشیه میدان شهید فهمیده و بلوار توس واقع شده است.

بوستان وحدت

این بوستان در تقاطع بلوار وحدت و بلوار ولایت قرار دارد. مجموعه تفریحی این پارک شامل دریاچه طبیعی، محل اجرای نمایش در فضای باز، آب‌نما و آبشار طبیعی، زمین بازی کودکان و... است. از مهم‌ترین بخش‌های این بوستان، فرهنگ‌سرای زیارت است که در آن، نمایشگاه موضوعی زیارت با جلوه‌های ویژه گرافیکی و صوتی و تصویری قرار گرفته است.

نمایی از نمایشگاه موضوعی زیارت

باغ ملی

این بوستان کوچک در خیابان امام‌خميني (ارگ قدیم) و در کنار خیابان و بازار «جنت» قرار دارد.

فهرست برخی از بوستان‌های مرکز شهر (نزدیک به حرم مطهر رضوی)

- * بوستان میرزا کوچک خان: خیابان دانش شرقی
- * بوستان امت: انتهای سی‌متری طلاب
- * بوستان بهشت: میدان مفتح
- * بوستان شهید فهمیده: خیابان هفده شهریور
- * بوستان جنگلی نهالستان: بلوار جمهوری اسلامی
- * بوستان مصلی: خیابان مصلی
- * بوستان سلام: بلوار فرودگاه

جاذبه‌های طبیعی و ییلاقات

۱. محور گردشگری طبیعی مشهد به شاندیز

منطقه ییلاقی شاندیز

منطقه ییلاقی شاندیز در ۳۸ کیلومتری غرب مشهد واقع شده است. رودخانه‌ها و دره‌های گوناگون شاندیز و اقلیم متنوع و چشم‌اندازهای طبیعی آن، منظره‌ای زیبا را به بیننده عرضه می‌کند.

امروزه محور گردشگری شاندیز را علاوه بر روستای ویرانی که جنبه تاریخی دارد و دارای مزار و رباطی کهن است، روستاهای سرآسیاب، ارچنگ، خادر، شاندیز، ابرده پایین، ابرده بالا و زشک تشکیل می‌دهند.

ابتدای ورودی شاندیز فروشگاه‌هایی وجود دارد که صنایع دستی از جمله پوستین، گلیم، ظروف سنگی هرکاره و... را عرضه می‌کنند. ورود به این محور، از انتهای بلوار وکیل‌آباد و از سمت راست دوراهی شاندیز و طبقه امکان‌پذیر است.

روستای سرآسیاب

این روستا در پنج کیلومتری شهر شاندیز واقع شده است و به دلیل قربت با ارتفاعات و استقرار در مسیر رودخانه‌ها، آب‌وهوایی بسیار متعادل و اقلیمی مطبوع دارد.

روستای ییلاقی خادر

روستای خادر واقع در یک کیلومتری شاندیز، با وضعیتی منحصربه‌فرد،

در حدفاصل دو رودخانه شاندیز و نغندر قرار گرفته است. ارتفاعات این منطقه، برای کوه‌پیمایی خانواده‌ها مناسب است و قنات و استخری موسوم به «سرچشمه» در بخش غربی آن وجود دارد که محل اطراق مناسبی برای گردشگران محسوب می‌شود.

روستای ابرده پایین

این روستا در میان دره‌ای واقع شده و پیرامون آن را ارتفاعات در بر گرفته است. این منطقه به دلیل وجود کوه‌های مستعد، در فصل زمستان به پیست اسکی برای علاقه‌مندان به این ورزش تبدیل می‌شود.

روستای ابرده بالا

این روستای خوش آب‌وهوا در مسیر رودخانه زشک و در فاصله چهار کیلومتری شاندیز قرار دارد.

روستای زشک

این روستا که در سرچشمه دره شاندیز واقع شده است، از نظر چشم‌اندازهای زیبا، صفای محیط، اعتدال آب‌وهوا و باغ‌های سرسبز میوه، یکی از بهترین مناطق ییلاقی اطراف مشهد به شمار می‌آید.

۲. محور گردشگری طبیعی مشهد به طرqbه

منطقه ییلاقی طرqbه

این منطقه در فاصله پانزده کیلومتری غرب مشهد و در امتداد کوه‌های بینالود قرار دارد. طرqbه دارای سابقه‌ای طولانی در تاریخ شهر مشهد است و در قرون اسلامی، به عنوان یکی از مناطق دشت توس به نام «تروغبد» مطرح بوده است. علاوه بر بافته‌ها و ساخته‌های بومی، سبذبافی و صنایع ظریف حصیربافی از

مهم‌ترین صنایع دستی منطقه است. این صنایع، در میان گردشگرانی که به این منطقه سفر می‌کنند، جایگاه ویژه‌ای پیدا کرده است. ورود به این محور از انتهای بلوار وکیل‌آباد و از سمت چپ دوراهی شاندیز و طرqbه امکان‌پذیر است.

روستای کوه‌پایه‌ای کنگ

این روستا در شانزده کیلومتری طرqbه قرار دارد و به دلیل نوع استقرار منازل آن بر روی کوهپایه، شبیه به روستای «ماسوله» در گیلان است.

روستای گلستان و مناظر طبیعی بند گلستان

روستای گلستان واقع در پنج کیلومتری غرب مشهد، دارای مناظر کوهستانی و باغ‌های میوه و دره‌های سرسبز است. وجود آستان مقدس امامزادگان بزرگوار، یاسر و ناصر علیه السلام، به اهمیت گردشگری این منطقه افزوده است. بند گلستان سازه‌ای آجری و عظیم است که در ابتدای درهٔ پرآب طرqbه و به فاصلهٔ چهار کیلومتری از آن قرار دارد.

این بند تاریخی در دورهٔ تیموری ساخته شده و باتوجه به مرمت‌ها و بازسازی‌های اخیر، هنوز زیبایی و استحکام خود را مانند گذشته حفظ کرده است. بند گلستان و دریاچهٔ پشت آن، در فصل بهار و تابستان، به عنوان یک منطقهٔ گردشگری آبی، بازدیدکنندگان بسیاری را به سوی خود جلب می‌کند.

غار زری

این غار در نه کیلومتری جنوب غربی مشهد و در مسیر روستای گلستان و کوهستان‌های اطراف رودخانه قرار دارد. دهانهٔ این پدیدهٔ طبیعی در

ارتفاع ده‌متری زمین قرار گرفته است.

روستای ییلاقی جاغرق

این منطقه ییلاقی در فاصله حدود هفت کیلومتری جنوب غربی طرqbه واقع شده است. این روستا علاوه بر رودخانه فصلی، چندین رشته قنات و آبشارهای متعدد نیز دارد که در حاشیه آن رستوران‌هایی برای استراحت گردشگران ایجاد شده است.

ییلاق عنبران

این ییلاق در یک کیلومتری طرqbه واقع شده است و دارای مناظر سرسبز، پوشش‌های گیاهی زیبا، مراکز پذیرایی در حاشیه راه، باغ‌ها و توقگاه‌های خانوادگی است.

روستای نغندر

این منطقه سرسبز در ده کیلومتری طرqbه قرار دارد. در ارتفاعات این روستا بقایای قلعه‌ای کهن به چشم می‌خورد.

سد چالیدره

این سد در یک کیلومتری جاده نغندر و بر سر دوراهی طرqbه و نغندر قرار

دارد. این منطقه، دارای تسهیلات و امکانات رفاهی برای علاقه‌مندان است.

۳. سایر محورها

بند طرق

این بند در ۲۵ کیلومتری جنوب شرقی مشهد و روی رودخانه طرق احداث شده است. بنای اولیه این سازه آبی در زمان تیموری و به‌دستور «امیرعلی شیرنواپی» ساخته شده است. امروزه بند طرق با منظره‌های زیبای پیرامون آن، یکی از گردشگاه‌های مردم مشهد و زائران بارگاه رضوی

به‌شمار می‌آید.

سد کارده

این سد در کیلومتر بیست جاده مشهد به کلات، روی رودخانه‌ای به نام کارده قرار دارد. مسیر رودخانه کارده با جریان دائمی و منظره‌های بسیار زیبای کوهستانی، یکی از زیباترین تفرجگاه‌ها به شمار می‌آید. دسترسی به این منطقه گردشگاهی، از انتهای خیابان خواجه ربیع ممکن است.

غار مغان

این غار در حدود شصت کیلومتری جنوب مشهد، پس از روستاهای بالندر و اردمه و خانرود و در جنوب روستا و دره مغان قرار گرفته است. بنابر شواهد موجود و کشف فسیل حلزونی در مسیر منتهی به آن، می‌توان قدمت این پدیده طبیعی را یک‌صد میلیون سال پیش و مربوط به دوره دوم زمین‌شناسی تخمین زد. دسترسی به این مکان، از طریق جاده خلج امکان‌پذیر است.

غار هندل‌آباد (هندوآباد)

در بخش تبادکان مشهد و در حدود ۴۴ کیلومتری مشهد، با فاصله کمی از روستای هندل‌آباد، غاری به همین نام وجود دارد. فضای داخلی این پدیده طبیعی، دارای ستون‌های آهکی استالاکتیت و استالاگمیت است. براساس بررسی‌های اولیه، طول غار در حدود ۹۰ متر است و در درون غار، چشمه‌ای وجود دارد.

بوستان طبیعی هفت‌حوض

این بوستان در هفت کیلومتری شهر مشهد قرار دارد. نام این بوستان را به‌دلیل حوضچه‌های طبیعی که در طی سال‌ها و قرون متمادی در اثر ریزش آب از ارتفاع ایجاد شده است، هفت‌حوض گذاشته‌اند؛ به‌طوری‌که

اولین حوضچه، یک استخر کوچک بوده که سرریز آب از آن به دومین حوضچه منتقل شده و این روند تا هفت حوض ادامه یافته است.

دسترسی به این بوستان از شهرک سیدی و جاده خلیج صورت می‌پذیرد.

طبیعت و آبشار اخلمد

طبیعت اخلمد یکی از زیباترین گردشگاه‌های طبیعی شهرستان چناران است که در ۸۵ کیلومتری شمال غربی مشهد به طرف چناران و به فاصله ده کیلومتری گل‌مکان واقع شده است. این منطقه ییلاقی در دامنه کوه

بینالود، دره‌های سبز و دلگشا و باغ‌های میوه و آبشارهایی طبیعی دارد. در مدخل دره اخلمد، بندی قرار دارد که یادگار عهد تیموری است. در قسمت‌های پرآب رودخانه، دو آبشار به وجود آمده است که هر یک بیش از هجده متر ارتفاع دارد.

روستای خرّو و درّود

این روستاها در مناطق ییلاقی نزدیک به شهرستان نیشابور واقع شده‌اند و با آب‌وهوای مناسب، باغ‌های میوه، رودهای فصلی و چشم‌اندازی دیدنی،

در تابستان‌های گرم، پذیرای مسافران و تفریح‌کنندگان هستند.

آبشار قره‌سو

درهٔ قره‌سو در نزدیکی شهر کلات نادری قرار گرفته است. این منطقهٔ کوهستانی پرآب و مصفا، آبشار دیدنی و زیبای قره‌سو را در دل خویش جای داده است و مکانی جذاب برای گردشگران است. با نصب نردبان‌های متعدد در این منطقهٔ کوهستانی، دیدار از این آبشار برای گردشگران امکان‌پذیر شده است.

عمارت خورشید

«عمارت خورشید»، در سال‌های اخیر در میان عامهٔ مردم به «قصر خورشید» معروف شده است. این بنا در وسط شهر کلات واقع است و در اکثر متون و سفرنامه‌ها به‌عنوان مقبرهٔ نادر نامیده شده است. «عمارت خورشید»، درواقع آرامگاهی ناتمام است که با مسجد «کبود گنبد» در سمت شرقی آن، در گذشته، یک مرکز فرهنگی مذهبی را ایجاد کرده بود.

آبشار رود معجن

این آبشار چشم‌نواز در ۴۸ کیلومتری غرب تربت حیدریه، در بخش «بایگ» قرار دارد. ناحیهٔ رود معجن، منطقه‌ای کوهستانی است و آبشار آن از زیباترین نقاط این منطقه به شمار می‌رود. ارتفاع این آبشار، ۲۸ متر

است و از سلسله جبال چهل تن در ۵۴ کیلومتری شمال غرب تربت حیدریه، سرچشمه گرفته است.

مراکز فرهنگی

۱. موزه‌ها

موزه بزرگ خراسان رضوی

این موزه در بوستان کوهسنگی در حال احداث است.

موزه بنیاد شهید

این موزه در فضای اداری بنیاد شهید، در ابتدای بلوار مدرس قرار دارد.

موزه علوم و تاریخ طبیعی خراسان

این موزه در بزرگراه شهید کلانتری (حدفاصل میدان جمهوری و میدان آزادی)، در مرکز تربیت معلم شهید بهشتی قرار دارد.

موزه علوم زمین

این موزه در میدان حر (بلوار پیروزی)، بلوار سرافرازان قرار دارد.

موزه تاریخ طبیعی اداره کل حفاظت محیط زیست خراسان رضوی

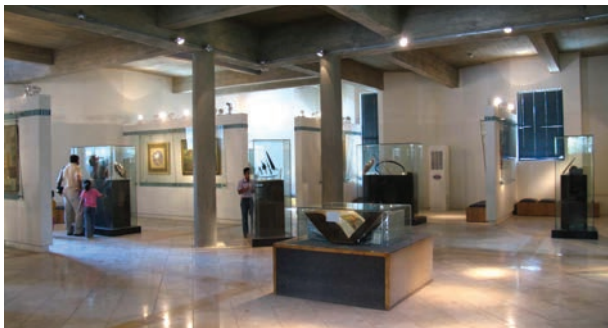
این موزه در محل اداری اداره کل حفاظت محیط زیست خراسان رضوی، واقع در بلوار وکیل آباد، ابتدای خیابان صدف قرار دارد.

موزه مردم‌شناسی و حمام مهدی‌قلی‌بیک

این موزه در ضلع غربی حرم مطهر رضوی، واقع در خیابان اندرزگو ۱۳، در بنای تاریخی حمام «مهدی‌قلی‌بیک» تأسیس شده است.

موزه فردوسی و شاهنامه (طوس)

ساختمان این موزه در مجموعه آرامگاه فردوسی واقع در ۲۴ کیلومتری

شمال غربی مشهد و در مسیر جاده مشهدقوچان قرار دارد.

موزه نادری

این موزه در محل آرامگاه نادری، در چهارراه شهدای مشهد قرار دارد.

موزه حوضخانه هزارستان

این مکان در اواسط بازار جنت (خیابان امام خمینی رحمته الله علیه) واقع شده است.

خانه ملک

خانه ملک در خیابان امام خمینی رحمته الله علیه، مقابل سازمان امور اقتصاد و دارایی قرار دارد.

۲. نشانی فرهنگسراها

فرهنگسرای غدیر

بلوار مصلی، بلوار ۲۲ بهمن، تقاطع بلوار شهید شیرودی * تلفن: ۴-۳۳۶۵۸۵۰۰

فرهنگسرای زیارت

بلوار وحدت، بوستان وحدت * تلفن: ۳۳۶۵۶۶۲۶ و ۳۳۶۶۸۰۲۲

فرهنگسرای بهشت

بلوار مدرس * تلفن: ۳۲۲۳۹۹۹۷

فرهنگسرای علوم و نجوم

ضلع غربی بوستان کوهسنگی، طبقه فوقانی چهارسوق هنر * تلفن: ۳۸۴۶۵۳۲۸

فرهنگسرای کودک و آینده

انتهای خیابان کوهسنگی، بوستان بزرگ کوهسنگی * تلفن: ۳۸۴۱۰۱۱۱

فرهنگسرای خانواده

قاسم آباد، خیابان استاد یوسفی، نبش استاد یوسفی ۱۳ * تلفن: ۳۶۶۲۹۹۰۸

فرهنگ سرای شهر زیبا و ایمن

قاسم آباد، بلوار شریعتی، شریعتی ۴۵ * تلفن: ۳۵۲۲۱۹۹۶

فرهنگ سرای حجاب

بلوار خیام شمالی، بلوار هدایت غربی، بوستان حجاب * تلفن: ۳۷۵۱۳۳۸۰ و ۳۷۵۲۹۳۷۳

فرهنگ سرای پایداری

بلوار بعثت، انتهای ناصر خسرو ۱۹، سمت چپ * تلفن: ۳۸۴۱۰۶۰۲

فرهنگ سرای فناوری و رسانه

بلوار وکیل آباد، انتهای بلوار هفت تیر، پارک لاله * تلفن: ۳۸۶۶۵۸۳۰-۶

فرهنگ سرای سلامت

قاسم آباد، الهیه ۲۵، مجتمع سامان * تلفن: ۳۵۳۱۲۴۹۹ و ۳۵۳۱۲۵۰۰

فرهنگ سرای انتظار

بلوار شهید قرنی، شهید قرنی ۲۳، مقابل مجد شمالی ۳۷ * تلفن: ۳۳۷۲۹۰۰۳۷

فرهنگ سرای انقلاب اسلامی

پنج تن ۴۵، مستقر در بوستان ارم * تلفن: ۳۲۱۷۲۵۷۷

۳. نشانی سینماهای مشهد

پردیس سینمایی هویزه (از بزرگ‌ترین و مجهزترین سینماهای کشور)

خیابان دانشگاه، چهارراه گلستان * تلفن: ۳۸۴۳۷۵۷۵

سینما آفریقا

میدان شریعتی (تقی آباد) * تلفن تماس: ۳۸۵۴۹۷۴۵

سینما قدس؛ مجهز به دو سالن

خیابان پاسداران (خیابان جم سابق)، جنب هتل جم * تلفن: ۳۸۵۴۲۳۰۰

سینما سیمرغ؛ مجهز به پنج سالن

قاسم آباد، تقاطع بلوار شاهد و بلوار ادیب، میدان مادر * تلفن: ۳۶۲۲۴۵۵۰

سینما پیروزی

بلوار پیروزی، بین میدان حر و چهارراه کوثر * تلفن تماس: ۳۸۸۳۸۸۸۰

سینما بهمن

خیابان خواجه ربیع، ابتدای جاده کلات * تلفن تماس: ۳۷۴۱۵۰۰۳

نشانی برخی از بازارها و مراکز خرید

بازار رضا

ضلع شرقی میدان بیت المقدس (فلکه آب)

بازار مرکزی

نبش چهارراه شهدا به سمت چهارراه خسروی

راسته بازار فرش فروش ها

میدان بیت المقدس، خیابان شهید اندرزگو، اندرزگو ۱۳

بازار امین

خیابان نواب صفوی (پایین خیابان)، حد فاصل میدان عدالت و چهارراه مصلی

مجتمع تجاری زیست خاور

میدان دکتر شریعتی (میدان تقی آباد)، ابتدای خیابان کوهسنگی

راسته بازار جنت

خیابان امام خمینی رحمته الله علیه، حد فاصل چهارراه مدرس (چهارطبقه) و باغ ملی

برج آلتون

حاشیه خیابان دانشگاه، نرسیده به سینما هویزه (چهارراه گلستان)

بازار حکیم

خیابان امام خمینی رحمته الله علیه، حد فاصل میدان شهدا و خیابان سعدی

مجتمع تجاری پروما

بلوار فردوسی، میدان جانباز

مجتمع تجاری الماس شرق

انتهای بلوار خیام شمالی

مرکز تجاری خیام

انتهای بلوار خیام شمالی

بازار هنر خراسان

انتهای خیابان کوهسنگی، واقع در بوستان کوهسنگی

بازار گوهرشاد

میدان راهنمایی، بلوار شهید صادقی، بین شهید صادقی ۹ و ۱۱

نمایشگاه بین‌المللی مشهد

انتهای بلوار وکیل‌آباد * تلفن: ۳۵۰۱۳۰۰۰ * نمابر: ۳۵۰۱۸۰۰۰

نشانی و تلفن مراکز درمانی

۱. بیمارستان‌ها

بیمارستان رضوی

ابتدای جاده مشهدقوچان، بعد از میدان قائم * تلفن: ۳۶۶۶۸۸۸۸

بیمارستان امام‌رضا

خیابان شهید چمران * تلفن: ۳۸۰۲۲۰۰۰ و ۳۸۵۴۳۰۳۱

بیمارستان قائم

میدان دکتر شریعتی، ابتدای خیابان احمدآباد * تلفن: ۳۸۴۰۰۰۰۰

بیمارستان شهید کامیاب (امدادی)

خیابان فدائیان اسلام، نبش چهارراه نخریسی * تلفن: ۳۸۵۹۲۱۲۱-۹

مرکز فوق تخصصی کودکان (بیمارستان دکتر شیخ)

میدان توحید، خیابان طاهری جنوبی * تلفن: ۳۷۲۶۹۰۲۱-۵

بیمارستان دکتر شریعتی

بلوار وکیل‌آباد، ابتدای جاده طریقه * تلفن: ۳۵۰۱۴۵۰۱

بیمارستان شهید هاشمی‌نژاد

بلوار طبرسی، خیابان شهید مفتاح، بلوار ابوریحان * تلفن: ۳۲۷۳۷۰۱۱-۵

بیمارستان حضرت زینب

انتهای خیابان آخوند خراسانی * تلفن: ۳۸۵۴۹۳۳۳-۵

بیمارستان امید

خیابان کوهسنگی، میدان الندشت * تلفن: ۳۸۴۲۸۶۲۱ و ۳۸۴۲۶۰۸۲

بیمارستان ابن سینا

خیابان حر عاملی، میدان بوعلی * تلفن: ۳۷۶۱۰۰۱۱-۱۶

بیمارستان خاتم الانبیا (مرکز تخصصی چشم)

خیابان شهید قرنی، چهارراه ابوطالب * تلفن: ۳۷۲۸۱۴۰۳

بیمارستان فارابی

بلوار وکیل آباد، سهره کوثر * تلفن: ۳۸۶۱۷۹۸۰

بیمارستان پاستور

خیابان احمدآباد، خیابان پاستور * تلفن: ۳۸۴۱۰۲۴۴-۶

بیمارستان خیریه امام زمان

خیابان سرخس، چهارراه پمپ بنزین * تلفن: ۳۳۶۵۲۰۰۰

بیمارستان و دارالشفاء خیریه موسی بن جعفر

خیابان امام رضا، بین چهارراه دانش و میدان بسیج * تلفن: ۳۸۵۹۶۰۲۱-۵

بیمارستان جواد الائمه (مرکز تخصصی قلب و عروق)

بلوار وکیل آباد، سهره هنرستان * تلفن: ۳۸۶۱۶۰۱۰-۱۶

بیمارستان جواد الائمه

بلوار طبرسی، بعد از میدان طبرسی، نرسیده به چهارراه شهید گمنام *

تلفن: ۳۳۶۸۲۱۳۵-۹

بیمارستان بنت الهدی

خیابان بهار، بین چهارراه استانداری و میدان شریعتی * تلفن: ۳۸۵۹۰۰۵۱-۵

بیمارستان تخصصی ثامن الائمه (بیمارستان نیروی انتظامی)

خیابان امام خمینی، نرسیده به میدان عدل خمینی * تلفن: ۳۸۵۱۰۰۰۱

بیمارستان امام حسین

بلوار طبرسی، خیابان مفتاح، خیابان دریا * تلفن: ۳۲۷۲۲۲۲۴-۹

بیمارستان امام هادی

خیابان نواب صفوی، کوچه حاج ابراهیم * تلفن: ۳۲۲۵۲۵۸۱-۳

بیمارستان امام سجاد

گلشهر، جاده نیزه * تلفن: ۳۲۷۹۰۰۳۳-۳۲۷۹۰۳۲۱

بیمارستان مهر

خیابان کوهسنگی، میدان الندشت، نبش خیابان محتشمی * تلفن: ۳۸۴۲۷۰۱۱

بیمارستان هفده شهریور

خیابان کوهسنگی، بین کوهسنگی ۱۴ و ۱۶ * تلفن: ۳۸۴۰۳۰۱۵

درمانگاه علی ابن ابیطالب (ع)

خیابان امام رضا (ع)، امام رضا (ع) ۶۱ * تلفن: ۳۸۵۱۸۴۰۵-۹

بیمارستان سینا

خیابان دانش غربی، خیابان جهاد * تلفن: ۳۸۵۴۴۳۱۵

بیمارستان آریا

خیابان چمران، ابتدای خیابان گلستان شرقی * تلفن: ۳۲۲۲۹۰۹۴

۲. نشانی و تلفن داروخانه‌های شبانه‌روزی

داروخانه ۲۲ بهمن

خیابان دانشگاه، جنب دانشکده پزشکی * تلفن: ۳۸۵۹۸۰۱۴-۱۵

داروخانه دارالشفاء امام (ع)

ضلع جنوبی دوربرگردان خیابان شیرازی * تلفن: ۳۲۲۲۶۸۵۰

داروخانه دکتر آردم

نرسیده به پنجراه سناباد، جنب مسجد الزهراء (ع) * تلفن: ۳۸۴۳۷۳۷۵

داروخانه دکتر اسماعیل زاده

بلوار فردوسی، بین خیابان ثمانه و خیابان مهدی، پلاک ۱۸۵ *

تلفن: ۳۷۶۳۹۰۵۰ و ۳۷۶۸۳۰۸۸

داروخانه دکتر بابازاده

بلوار امت، ابتدای امت ۱۵، پلاک ۱۹ * تلفن: ۳۶۰۷۵۰۱۰

داروخانه دکتر باستان

خیابان فدائیان اسلام، نبش خیابان فارابی، پلاک ۳۰۷ * تلفن: ۳۸۵۲۴۱۷۷

داروخانه دکتر پیروز

بلوار هفده شهریور شمالی، مستقر در درمانگاه سرور * تلفن: ۳۳۶۶۶۲۶۱

داروخانه دکتر جلایر

میدان شهدا، ابتدای خیابان شیرازی * تلفن: ۳۲۲۲۵۰۵۸

داروخانه دکتر جواد موسوی

بلوار وکیل آباد، نرسیده به بلوار دانشجو * تلفن: ۳۶۰۸۶۴۶۴

داروخانه دکتر ذبیحی

بلوار شهید قرنی، نبش قرنی ۱ (نبش خیابان تعبیدی) * تلفن: ۳۷۲۵۸۸۷۰

داروخانه دکتر زهدی

خیابان طبرسی جنوبی، میدان طبرسی * تلفن: ۳۲۲۱۶۸۲۰

داروخانه دکتر شیرازی

بلوار هفت تیر، بلوار شهرستانی، بین ویلا و شقایق * تلفن: ۳۸۶۷۱۹۶۰

داروخانه دکتر صفاریان

بلوار صدمتری، ابتدای خیابان پنج تن * تلفن: ۳۲۱۱۸۶۸۱

داروخانه دکتر طرقي

خیابان امام رضا (ع)، نبش امام رضا (ع) ۲۸ * تلفن: ۳۸۵۴۲۲۴۴

داروخانه دکتر غفاریان

خیابان امام رضا (ع)، جنب هتل مدائن * تلفن: ۳۸۵۹۸۱۲۴

داروخانه دکتر محسنی

خیابان ابوطالب، بین ابوطالب ۴۲ و ۴۴، پلاک ۴۰۰ * تلفن: ۳۷۵۱۹۱۲۹

داروخانه دکتر منوری

شعبه ۱: خیابان احمدآباد، خیابان پاستور، پاستور ۳، داخل درمانگاه شهرداری *

تلفن: ۳۸۴۶۸۳۸۷

شعبه ۲: خیابان طبرسی، نرسیده به چهارراه گاز، سمت چپ، کنار

درمانگاه ایثارگران * تلفن: ۳۲۷۶۱۳۷۴

داروخانه دکتر مهدوی

خیابان مطهری شمالی، مطهری ۳۵، پلاک ۷۱۹ * تلفن: ۳۷۳۱۸۱۵۶

داروخانه دکتر مهرافشان

قاسم آباد، بلوار شهید فلاحي، شهید فلاحي ۱۴، پلاک ۱۵ * تلفن: ۳۵۲۲۰۵۲۰

سامانه حمل و نقل عمومی

دفاتر مرکزی خطوط هواپیمایی	
۳۲۲۵۳۰۸۰	هواپیمایی هما
۳۸۴۰۹۰۱۱	هواپیمایی ایران ایرتور
۳۸۴۵۶۰۰۰-۲	هواپیمایی ماهان
۳۲۲۵۷۲۰۰	هواپیمایی آسمان
۳۶۰۷۲۰۶۰	هواپیمایی آریا
۳۲۲۱۹۲۹۴	هواپیمایی ساها
۳۸۵۱۳۰۳۵	هواپیمایی کیش ایر
۳۳۴۰۰۰۰۱-۹ (داخلی ۲۲۷۲)	هواپیمایی کاسپین

راهنمای برخی مسیرهای اتوبوس رانی

۱. اتوبوس های تندرو

خط	ابتدا	مسیر	انتهای
۲	پایانه خواجه ربیع	تقاطع امام حسین (ع)، چهارراه گاز، چهارراه راه آهن، چهارراه عبادی، میدان شهدا، چهارراه مدرس (چهارطبقه)، چهارراه لشکر، میدان امام خمینی (ع)	پایانه انقلاب اسلامی
۳	پایانه شهید مفتاح	چهارراه گاز، میدان فجر، میدان امام حسین (ع)، میدان شهید فهمیده، میدان قائم، پلیس راه، بلوار شاهد، چهارراه ورزش، چهارراه نادرشهر، میدان مطهری، بلوار مجیدیه، بلوار محمدیه	پایانه الهیه
۴	پایانه الهیه	بلوار امامیه، چهارراه رستگاری، دانشگاه آزاد، چهارراه مخابرات، چهارراه ورزش، چهارراه نادرشهر، خیابان شریعتی ۷۱، یوسفیه، نمایشگاه، مجتمع شهید رفیعی، میدان لادن، میدان شیلات، چهارراه صیاد شیرازی، چهارراه پیروزی، میدان هاشمیه، میدان حر، میدان شهید مهدوی (سلمان)، چهارراه خاقانی، فنی و حرفه ای، میدان جهاد	پایانه انقلاب اسلامی
۶	پایانه فردوسی	چهارراه ابوطالب، چهارراه میدان بار، میدان توحید، میدان شهدا، چهارراه شهدا، حرم مطهر، میدان شهدای مسجد گوهرشاد، بلوار مصلی، میدان شهید عباس پور، بلوار حر، چهارراه شهید بسکابادی، انتهای خیابان شهید بسکابادی	شهرک شهید بسکابادی
۷	پایانه الهیه	بلوار اقدسیه، میدان ولی عصر (عج)، بلوار سجادیه، میدان بوستان، مرکز درمانی امام رضا (ع)، بلوار فلاخی، میدان مادر، چهارراه امامیه، چهارراه حجاب، چهارراه اندیشه، بلوار امامت، چهارراه میلاد، چهارراه فرامرز، بلوار فردوسی، میدان جانباز	پایانه فردوسی

خط	ابتدا	مسیر	انتهای
۸	پایانه انقلاب اسلامی	میدان جهاد، میدان جمهوری اسلامی، میدان آزادی، میدان قائم، میدان شهید فهمیده، میدان خیام، میدان امام حسین (ع)، میدان فجر، میدان شهید عباس پور، نیرو هوایی، میدان حافظ	پایانه انقلاب اسلامی
۹	پایانه انقلاب اسلامی	میدان حافظ، میدان غدیر، میدان شهید عباس پور، میدان فجر، میدان امام حسین (ع)، میدان خیام، میدان شهید فهمیده، میدان قائم، میدان آزادی، میدان جمهوری اسلامی، میدان جهاد	پایانه انقلاب اسلامی

۲. اتوبوس‌های درون شهری

خط	ابتدا	مسیر	انتهای
۱۰	پایانه وکیل آباد	بلوار وکیل آباد، پایانه آزادی، بلوار ملک آباد، خیابان احمدآباد، میدان شریعتی، چهارراه لشکر، میدان بسیج، چهارراه نخریسی، خیابان فدائیان اسلام	پایانه غدیر
۱۱	پایانه وکیل آباد	بلوار وکیل آباد، سهراب تربیت، سهراب آب و برق، سهراب هاشمیه، میدان آزادی، میدان استقلال، چهارراه فرامرز عباسی، میدان جانباز، بلوار فردوسی	پایانه فردوسی
۱۲	حرم مطهر (روگذر شیرازی)	میدان شهدا، میدان توحید، میدان فردوسی، میدان استقلال، چهارراه میلاد، بلوار معلم، بلوار دانشجو، تقاطع هفت تیر، بلوار وکیل آباد	پایانه وکیل آباد
۱۲/۱	حرم مطهر (روگذر شیرازی)	میدان شهدا، میدان توحید، میدان فردوسی، میدان استقلال، چهارراه میلاد، بلوار معلم، تقاطع دانشجو، میدان تربیت، انتهای بلوار معلم، بلوار وکیل آباد	پایانه وکیل آباد
۱۷	پایانه الهیه، شهرک رازی	انتهای بلوار اندیشه، چهارراه اندیشه، چهارراه حسابی، چهارراه ادیب، چهارراه اندیشه، سهراب اندیشه، انتهای شهرک رازی، انتهای امامت، چهارراه میلاد، سهراب کوثر	پایانه آزادی

خط	ابتدا	مسیر	انتهای
۲۱	پایانه گردشگری	میدان خیام، کنار گذر بزرگ‌راه شهید چراغچی، انتهای خیابان ابوطالب، چهارراه ولی عصر علیه السلام ، بلوار هدایت، بلوار هنرور، بلوار شهید کریمی، خیابان حر عاملی، چهارراه عامل، چهارراه عبادی، میدان شهدا	پایانه شهید هاشمی نژاد
۲۲/۲	پایانه شریعتی	خیابان احمدآباد، سه‌راه راهنمایی، میدان راهنمایی، بلوار شهید صادقی (بلوار سازمان آب)، بلوار ارشاد، بلوار خیام، بلوار فردوسی، آپارتمان‌های مرتفع، میدان فردوسی، میدان بوعلی، بلوار خیام شمالی، بازار بین‌المللی خیام	پایانه گردشگری
۲۳	پایانه شهدا	چهارراه شهید هاشمی نژاد، چهارراه عبادی، خیابان عامل، میدان بوعلی، بلوار توس، بلوار ولی عصر علیه السلام ، خیابان خیبر، انتهای خیابان یزدان‌دوست، میدان شهید فهمیده، میدان معراج	پایانه معراج
۲۵	پایانه مصلی	بلوار مصلی، میدان شهدای مسجد گوهرشاد، حرم مطهر، میدان شهدا، میدان فردوسی، میدان استقلال	پایانه آزادی
۲۸	پایانه گردشگری	بلوار خیام، بلوار هدایت غربی، بلوار موسوی قوچانی، میدان شفا، بلوار عبدالمطلب، کوی قائم، میدان بوعلی، میدان ابوطالب، چهارراه عبدالمطلب، بلوار عبدالمطلب، چهارراه عین‌القضات، بلوار مطهری شمالی، چهارراه عامل، چهارراه عبادی، میدان شهدا	پایانه شهید هاشمی نژاد
۲۹	پایانه راه‌آهن	بلوار شهید کشوری، بلوار عبدالمطلب، بلوار ابوطالب، بلوار شهید کلاهدوز، بلوار شهید صادقی (بلوار سازمان آب)، میدان راهنمایی	پایانه فلسطین
۳۱	پایانه الهیه	بلوار اندیشه، سرزمین موج‌های آبی، تقاطع حسابی، تقاطع بلوار ادیب و بلوار اندیشه، بلوار ادیب، میدان مادر، تقاطع شریعتی، بزرگ‌راه امام علی علیه السلام ، بلوار جلال آل‌احمد، چهارراه میلاد، میدان استقلال، بلوار آزادی، میدان آزادی	پایانه آزادی

خط	ابتدا	مسیر	انتهای
۳۳	پایانه خواجه ربیع	خیابان شهید یوسف زاده، میدان رسالت، خیابان رسالت، خیابان گاز، بلوار آیت الله عبادی، سمزقند، چهارراه عبادی، میدان شهدا	پایانه شهید هاشمی نژاد
۳۴	پایانه میامی	مهرآباد، صدمتری، انتهای مفتاح، خیابان شهید علیمردانی، بلوار ابوریحان، بلوار مجلسی، خیابان رسالت، خیابان ابوذر، خیابان مسلم، میدان امام حسین (ع)	پایانه خواجه ربیع
۳۵	پایانه مصلی	تقاطع شهید عباس پور، صدمتری، میدان فجر، میدان امام حسین (ع)	پایانه خواجه ربیع
۳۷	پایانه شهید مفتاح	خیابان گاز، چهارراه راه آهن، میدان راه آهن، چهارراه شهید هاشمی نژاد، چهارراه عبادی، میدان شهدا، ایستگاه سراب (خیابان سعدی)، خیابان امام خمینی (ع)، میدان ده دی، چهارراه لشکر، میدان امام خمینی (ع)، میدان پانزده خرداد، بلوار جمهوری اسلامی، انتهای نخریسی	پایانه غدیر
۳۷/۱	پایانه شهید مفتاح	بلوار نبوت، خیابان گاز، بلوار هدایت، تقاطع ولی عصر (ع)، بلوار ابوظالب، بلوار شفا، میدان بوعلی، میدان فردوسی، بلوار شهید صادقی، میدان راهنمایی، خیابان فلسطین	پایانه فلسطین
۳۸	پایانه خواجه ربیع	تقاطع امام حسین (ع)، بلوار آیت الله عبادی، سمزقند، میدان شهدا، میدان سعدی، میدان شریعی، خیابان کوهسنگی، بلوار زکریا	پایانه زکریا
۳۸/۱	پایانه شهدا	خیابان دانشگاه، میدان شریعی، خیابان احمدآباد، میدان فلسطین، بلوار ملک آباد	پایانه آزادی
۳۹	پایانه گردشگری	میدان بهارستان، خیابان بهارستان، شهرک قدس، ابتدای بلوار بهمن (جاده کلات)، تقاطع امام حسین (ع)، بلوار آیت الله عبادی، سمزقند، چهارراه عبادی، میدان شهدا	پایانه شهید هاشمی نژاد
۵۰	حرم مطهر	خیابان شیرازی، چهارراه شهدا، میدان شهدا، چهارراه شهید هاشمی نژاد، چهارراه عبادی	پایانه شهدا

خط	ابتدا	مسیر	انتهای
۶۰	پایانه شهدا	میدان توحید، میدان فردوسی، میدان بوعلی، بلوار توس، میدان شهید فهمیده، بلوار توس، میدان معراج	پایانه معراج
۶۲	میدان بیت‌المقدس	چهارراه خسروی، باغ ملی، خیابان پاسداران، خیابان چمران، میدان سعدی، خیابان سناباد، بلوار مجد، خیابان آبکوه، میدان راهنمایی، بلوار سجاد، بلوار آزادی، میدان استقلال، پارک ملت	پایانه آزادی
۷۷	پایانه انقلاب اسلامی	میدان امام خمینی (ره)، میدان پانزده خرداد، چهارراه کوشش (گاراژدارها)، بلوار جمهوری اسلامی، چهارراه مقدم فرودگاه (تقاطع خیابان‌های جمهوری اسلامی و پروین اعتصامی)، بلوار فرودگاه	فرودگاه
۸۰	پایانه گردشگری	میدان بهارستان، میدان خیام، تقاطع خیام، بلوار هدایت غربی، چهارراه ولی عصر (عج)، بلوار ابوطالب، چهارراه ابوطالب، بلوار شهید کلاه‌دوز، بلوار ملاصدرا، خیابان کوهسنگی، بلوار زکریا	پایانه زکریا
۸۲	میدان بیت‌المقدس	چهارراه خسروی، چهارراه مدرّس (چهارطبقه)، خیابان امام خمینی (ره)، چهارراه لشکر، میدان شریعتی، خیابان کوهسنگی، خیابان شهید بهشتی، خیابان امیرکبیر، خیابان شهید نامجو، خیابان شهید جهان‌آرا	پایانه زکریا
۸۳	پایانه امام‌رضا (ع)	میدان انقلاب اسلامی، خیابان امام خمینی (ره)، شهید تولایی، گنبد سبز، چهارراه خسروی، چهارراه شهدا، چهارراه زرینه، راه آهن، میدان شهید گمنام، بلوار وحدت، میدان هفده شهریور، خیابان کوشش	پایانه امام‌رضا (ع)
۸۴	پایانه امام‌رضا (ع)	خیابان کوشش، میدان هفده شهریور، بلوار وحدت، میدان شهید گمنام، راه آهن، چهارراه زرینه، چهارراه شهدا، گنبد سبز، میدان ده دی، خیابان امام خمینی (ره)، میدان انقلاب	پایانه امام‌رضا (ع)

خط	ابتدا	مسیر	انتهای
۸۵	پایانه امام رضا (ع)	میدان انقلاب اسلامی، میدان جهاد، میدان جمهوری اسلامی، میدان آزادی، میدان استقلال، میدان قائم، هتل توریست توس، ابتدای شهرک امام هادی (ع)، میدان شهید نوری، میدان معراج	پایانه معراج
۸۶	میدان بیت المقدس	خیابان خسروی، تقاطع مدرس (چهارطبقه)، خیابان امام خمینی (ع)، چهارراه لشکر، میدان شریعتی، خیابان کوهسنگی	پایانه زکریا
۸۸	پایانه خواجه ربیع	تقاطع امام حسین (ع)، کنارگذر بزرگراه شهید چراغچی، میدان خیام، بلوار خیام، تقاطع بلوار خیام و بلوار توس، بلوار خیام جنوبی، تقاطع سجاد، سهراب خیام، میدان آزادی	پایانه آزادی
۹۰	پایانه وکیل آباد	کوهستان پارک، بلوار وکیل آباد، بلوار شهید برونسی، بلوار فکوری، میدان جوان، بلوار شهید کاوه، میدان شهید کاوه، بلوار پیروزی، سهراب طالقانی، بزرگراه کلانتری، میدان جهاد	پایانه انقلاب اسلامی
۹۱	پایانه فلسطین	بلوار شهید منتظری، میدان جمهوری اسلامی، بلوار پیروزی، چهارراه مخابرات، میدان شهید مهدوی (سلمان)، تقاطع بلوار پیروزی و بلوار هفت تیر، میدان خیام، میدان ولی عصر (ع)، خیابان شهید رفیعی، بلوار شهید برونسی، بلوار وکیل آباد	پایانه وکیل آباد
۹۴/۱	پایانه آزادی	بلوار وکیل آباد، بلوار جلال آل احمد، زیرگذر فارابی، بلوار کوثر (کوکاکولا)، میدان کوثر، بلوار صارمی، میدان هاشمیه، میدان هنرستان، تقاطع هفت تیر، چهارراه پیروزی، تقاطع صیاد شیرازی، میدان لادن، میدان اقبال، انتهای پیروزی، بلوار برونسی، بلوار وکیل آباد	پایانه وکیل آباد
۹۹	پایانه خواجه ربیع	تقاطع امام حسین (ع)، کنارگذر بزرگراه شهید چراغچی، میدان شهید فهمیده، میدان قائم، پلیس راه، بلوار شاهد، چهارراه ورزش، چهارراه نادر شهر، بلوار نمایشگاه، بلوار وکیل آباد	پایانه وکیل آباد

خط	ابتدا	مسیر	انتهای
۱۰۰	پایانه مصلی	جاده سرخس، میدان بار رضوی، پل غدیر، جاده آسیایی، میدان حافظ، پایانه انقلاب، میدان جهاد، میدان صداوسیما، میدان آزادی	پایانه آزادی
۲۰۳	پایانه معراج	میدان معراج، کوی امام هادی (ع)، بلوار آزادی، بلوار شهید خادم الشریعه، بلوار پردیس تا انتها و بالعکس، بلوار آزادی، دوربرگردان پلیس راه امام هادی (ع)، میدان قائم، میدان استقلال	پایانه آزادی
۲۱۰	پایانه گردشگری	میدان بهارستان، بلوار خیام شمالی، چهارراه خیام، میدان فردوسی، چهارراه میدان بار، میدان شهدا، چهارراه شهدا، زیرگذر حرم مطهر	میدان بیت المقدس
۷۰۲	پایانه انقلاب اسلامی	میدان امام خمینی (ع)، میدان پانزده خرداد، چهارراه مقدم فرودگاه، پلیس راه، ابتدای شهرک طرق، خواجه اباصلت	بهشت رضا (ع)

۳. خطوط BRT

خط	ابتدا	مسیر	انتهای
BRT ۸۰۰	پایانه امام رضا (ع)	خیابان امام رضا (ع)، میدان پانزده خرداد، میدان بسیج، حرم مطهر، میدان طبرسی، خیابان طبرسی، چهارراه شهید گمنام، چهارراه برق، چهارراه گاز، میدان فجر، بلوار طبرسی شمالی، انتهای بلوار طبرسی شمالی	پایانه طبرسی
BRT ۸۰۰/۱	پایانه امام رضا (ع)	خیابان امام رضا (ع)، میدان پانزده خرداد، میدان بسیج، چهارراه دانش، میدان بیت المقدس	حرم مطهر
BRT ۸۰۰/۲	پایانه طبرسی	بلوار طبرسی شمالی، میدان فجر، چهارراه گاز، چهارراه برق، چهارراه شهید گمنام، میدان طبرسی	حرم مطهر

۴. راهنمای مسیرهای خط یک قطار شهری

نام ایستگاه‌ها به ترتیب ایستگاه: غدیر، پروین اعتصامی، هفده شهریور، بسیج، امام خمینی (ع)، دکتر شریعتی، قائم، طالقانی، فلسطین، خیام، آزادی، پارک ملت، کوثر، سیدرضی، دانش آموز، هفت تیر، صدف، صیاد شیرازی، اقبال لاهوری، نمایشگاه، کوهستان پارک و وکیل آباد.

تلفن‌های ضروری حرم مطهر

دفاتر نگهداری اشیای پیداشده	
موقعیت دفاتر	تلفن
حدّ فاصل بست شیخ طوسی رحمته الله و صحن غدیر	۳۲۰۰۲۲۲۹ و ۳۲۰۰۲۳۵۷
حدّ فاصل بست شیخ طوسی رحمته الله و صحن غدیر؛ ویژه پوشاک و کفش	۳۲۰۰۲۱۲۲
دفاتر نگهداری پیداشدگان و رسیدگی به امور گمشدگان	
موقعیت دفاتر	تلفن
رواق دارالحجه	۳۲۰۰۳۸۶۹ - ۳۲۰۰۳۸۷۰
صحن آزادی	۳۲۰۰۲۵۲۷ - ۳۲۰۰۲۰۸۱
صحن انقلاب اسلامی	۳۲۰۰۲۲۶۲ - ۳۲۰۰۲۵۳۲ - ۳۲۰۰۲۵۳۱ ۳۲۰۰۲۵۳۰ - ۳۲۲۲۶۸۳۶
صحن جمهوری اسلامی	۳۲۰۰۳۱۲۱ - ۳۲۰۰۲۵۲۱
صحن غدیر	۳۲۰۰۲۰۶۶
صحن کوثر	۳۲۰۰۳۸۵۷ - ۳۲۰۰۲۱۶۰
مسجد جامع گوهرشاد	۳۲۰۰۲۵۲۹ - ۳۲۰۰۲۰۸۰
ورودی باب‌الرضا علیه السلام	۳۲۰۰۲۵۲۲ - ۳۲۰۰۲۰۱۷ ۳۲۰۰۳۱۱۱ - ۳۲۰۰۳۱۱۰
ورودی شیخ طبرسی رحمته الله	۳۲۰۰۲۵۷۰ - ۳۲۰۰۲۰۶۵
ورودی شیخ طوسی رحمته الله	۳۲۰۰۲۵۲۳ - ۳۲۰۰۲۰۵۱

دفاتر امانات وسایل زائران	
موقعیت دفاتر	تلفن
ورودی شماره ۳ صحن جامع رضوی (ضلع غربی صحن جامع رضوی)	۳۲۰۰۲۰۸۷
ورودی باب‌الجواد علیه السلام	۳۲۰۰۲۲۵۸ (ویژه برادران) ۳۲۰۰۲۴۵۹ (ویژه خواهران)
ورودی باب‌الرضا علیه السلام	۳۲۰۰۲۴۴۸
ورودی شیخ طبرسی رحمته الله	۳۲۰۰۲۳۹۸ (ویژه برادران) ۳۲۰۰۲۴۴۷ و ۳۲۰۰۲۳۹۸ (ویژه خواهران)
ورودی شیخ طوسی رحمته الله	۳۲۰۰۲۳۹۶ و ۳۲۰۰۲۳۹۷ (ویژه برادران) ۳۲۰۰۲۳۹۶ و ۳۲۰۰۲۳۹۷ (ویژه خواهران)
ورودی نواب صفوی رحمته الله	۳۲۰۰۲۵۱۲ (ویژه برادران) ۳۲۰۰۲۵۸۹ (ویژه خواهران)

دفاتر امانات نقدی و اشیای ارزشمند	
موقعیت دفاتر	تلفن
رواق دارالحجه	۳۲۰۰۲۱۴۱
رواق دارالذکر	۳۲۰۰۲۲۴۹
صحن آزادی (ایوان طلا)	۳۲۰۰۲۲۹۵
صحن انقلاب اسلامی	۳۲۰۰۳۱۱۵
صحن جمهوری اسلامی	۳۲۰۰۲۳۰۴
ورودی باب‌الرضا علیه السلام	۳۲۰۰۳۱۶۶
ورودی شیخ طبرسی رحمته الله	۳۲۰۰۲۳۹۲
ورودی شیخ طوسی رحمته الله	۳۲۰۰۲۴۰۸
ورودی نواب صفوی رحمته الله	۳۲۰۰۲۳۸۸

دفاتر نذورات نقدی

تلفن	موقعیت دفاتر
۳۲۰۰۲۴۵۳	رواق دارالاجابه
۳۲۰۰۲۷۳۱	رواق دارالحجه
۳۲۰۰۲۲۵۰	رواق دارالسرور
۳۲۰۰۲۳۱۵	رواق دارالولایه
۳۲۰۰۲۲۵۳	صحن آزادی
۳۲۰۰۲۷۴۶	صحن آزادی (ایوان طلا)
۳۲۰۰۲۲۰۵	صحن انقلاب اسلامی
۳۲۰۰۳۸۹۲	صحن جامع رضوی
۳۲۰۰۲۰۴۳	صحن جمهوری اسلامی
۳۲۰۰۲۲۱۶	مسجد گوهرشاد
۳۲۰۰۲۲۹۷	مهمانسرا
۳۲۰۰۲۵۷۸	ورودی نواب صفوی رحمۃ اللہ علیہ (نذورات نقدی دام)

دفاتر نذورات غیرنقدی

تلفن	موقعیت دفاتر
۳۲۰۰۲۱۱۲	پارکینگ شماره ۳ (دفتر نذورات دام زنده)
۳۲۰۰۲۱۹۳	ورودی باب الجواد علیه السلام
۳۲۰۰۲۷۲۷	ورودی باب الجواد علیه السلام (فروشگاه فرش)
۳۲۰۰۲۴۳۷	ورودی باب الرضا علیه السلام
۳۲۰۰۲۵۶۳	ورودی شیخ طبرسی رحمۃ اللہ علیہ
۳۲۰۰۲۳۶۷	ورودی شیخ طوسی رحمۃ اللہ علیہ
۳۲۰۰۲۳۵۶	ورودی نواب صفوی رحمۃ اللہ علیہ

دفاتر راهنمای زائر حرم مطهر	
موقعیت دفاتر	تلفن
آسایشگاه راهنمای زائر	۳۲۲۲۵۵۵۰ و ۳۲۰۰۳۱۴۷
دفتر اطلاع رسانی	۳۲۰۰۳۱۴۸ و ۳۲۲۸۳۱۷۵
دفتر راهنمای زائر ورودی شیخ طوسی رحمته الله	۳۲۰۰۳۹۳۰
دفتر راهنمای زائر ورودی شیخ طبرسی رحمته الله	۳۲۰۰۳۹۲۸
دفتر راهنمای زائر ورودی شیخ حر عاملی رحمته الله	۳۲۰۰۳۹۲۹
دفتر راهنمای زائر ورودی باب الرضا علیه السلام	۳۲۰۰۳۰۹۴
کیوسک راهنمای زائر ورودی شیخ طوسی رحمته الله	۳۲۰۰۳۰۹۱
کیوسک راهنمای زائر ورودی شیخ طبرسی رحمته الله	۳۲۰۰۳۹۲۸
کیوسک راهنمای زائر ورودی شیخ حر عاملی رحمته الله	۳۲۰۰۳۰۹۳
کیوسک راهنمای زائر ورودی بست شیخ بهائی رحمته الله	۳۲۰۰۳۰۹۲
کیوسک راهنمای زائر ورودی باب الجواد علیه السلام	۳۲۰۰۳۱۵۷
کیوسک راهنمای زائر ورودی باب الرضا علیه السلام	۳۲۰۰۳۱۵۶

دفاتر صندوقی چرخدار	
موقعیت دفاتر	تلفن
پارکینگ شماره ۱	۳۲۰۰۲۸۱۲
پارکینگ شماره ۳	۳۲۰۰۲۸۱۱
ورودی باب الجواد علیه السلام	۳۲۰۰۲۳۲۱
ورودی باب الرضا علیه السلام	۳۲۰۰۲۴۳۵
ورودی شیخ حر عاملی رحمته الله	۳۲۰۰۲۳۲۴
ورودی شیخ طبرسی رحمته الله	۳۲۰۰۲۳۱۶
ورودی شیخ طوسی رحمته الله	۳۲۰۰۲۳۱۲

فعالیت‌های قرآنی حرم مطهر

عنوان واحد	تلفن
واحد قرائت و حفظ قرآن کریم	۳۲۰۰۲۰۸۴ برادران ۳۲۰۰۲۳۷۱ خواهران
واحد تفسیر و حدیث	۳۲۰۰۲۷۸۴
کلاس های مهدالرضا (علیه السلام)	۳۲۰۰۲۲۸۷
محافل انس با قرآن	۳۲۰۰۲۴۶۲
واحد پاسخگویی به سؤالات قرآنی و حدیثی	۳۲۰۰۲۵۴۲
واحد هنرهای قرآنی	۳۲۰۰۲۰۸۲
واحد مسابقات و جنگ‌های قرآنی	۳۲۰۰۲۵۶۱
واحد ختم تلاوت نور	۳۲۰۰۲۵۶۰ و ۳۲۲۳۹۳۹۷
کارگاه مهدالرضا (علیه السلام)	۳۲۰۰۲۵۵۹
واحد مشاوره تصحیح قرائت قرآن و اذکار نماز	۳۲۰۰۳۸۹۳
واحد سمعی و بصری قرآنی	۳۲۰۰۲۵۶۲ و ۳۲۲۱۵۰۰۳

خدمات فرهنگی حرم مطهر	
تلفن	عنوان واحد
۳۲۰۰۲۵۰۲ و ۳۲۰۰۲۳۳۱	مسئول نمازهای جماعت حرم مطهر
۳۲۲۱۶۰۹۷ مداحان ۳۲۲۲۶۲۵۴ سخنرانان	مراسم مذهبی حرم مطهر
۳۲۲۴۴۳۳۱	مرکز مشاوره دینی حرم مطهر
۳۲۰۲۰ داخلی ۱۳۰	نمایشگاه حکایت آفتاب
۳۲۰۲۰ - ۳۲۰۰۳۸۸۸ داخلی ۱۹۷	نمایشگاه کیبوترانه
۳۲۲۳۵۳۱۳	خدمات فرهنگی به گروه‌ها و کاروان‌های زیارتی
۳۲۲۴۴۳۴۲	همایش‌های تخصصی
۳۲۲۳۷۲۲۵-۶	نشست‌های پرسش و پاسخ
۳۲۰۲۰ داخلی ۱۷۳	پاسخ‌گویی به سؤالات اعتقادی ادیان و مذاهب
۳۲۰۲۰ داخلی ۱۶۳	واحد حرم‌شناسی
۳۲۰۲۰	سامانه تلفنی پاسخ‌گویی به سؤالات شرعی حرم مطهر
۳۲۰۰۲۵۶۹	مسابقات فرهنگی حرم مطهر
۳۲۰۰۳۹۴۲	سامانه توزیع محصولات فرهنگی
۳۲۲۱۴۴۲۱ ۳۲۰۰۲۰۳۲ ۳۲۲۱۲۰۰۸ ۳۲۰۰۲۴۶۵ ۳۲۰۰۳۰۳۵	درگاه خدمات فرهنگی تبلیغی حرم مطهر امام رضا (ع)
۳۲۰۰۲۰۹۵	پخش زنده از حرم مطهر امام رضا (ع)
۳۲۲۳۵۳۱۵	اتاق‌های گفت‌وگوی رضوی تاک
۳۲۰۰۲۳۶۶	تبلیغات محیطی حرم مطهر
۳۲۰۰۲۵۷۳	نشریه نورالهدی

سایر تلفن‌ها

تلفن	عنوان واحد
۳۲۲۵۶۹۹۰ و ۳۲۰۰۲۲۱۵	آگاهی حرم (رسیدگی به معضلات اجتماعی)
۳۲۰۰۲۲۹۹	امداد زائران
۳۲۰۰۲۲۴۵	امور دفن
۳۲۲۴۴۳۱۱ و ۳۲۰۰۲۳۸۰	دارالشفاء امام رضا علیه السلام
۳۲۰۰۲۴۲۴	مرکز فوریت‌های پزشکی
۳۲۲۱۸۰۰۸	اداره کل روابط عمومی
۳۲۲۳۲۵۰۱	بنیاد پژوهش‌های اسلامی
۳۲۲۳۰۷۷۰	دانشگاه علوم اسلامی رضوی
۳۲۲۳۲۰۰۴-۸	سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد
۳۲۲۴۴۲۸۰-۸	مرکز نمایشگاه‌ها و همایش‌های آستان قدس رضوی
۳۲۲۵۰۲۰۴	فروشگاه محصولات فرهنگی
۳۲۰۰۲۴۰۲	بخش راهنمای زائرین غیر ایرانی

تلفن‌های ضروری مشهد

۰۹۶۳۰۸	مرکز ملی اطلاع‌رسانی زائر
۳۲۲۱۰۶۶۹	ستاد راهنمای زائر
۱۱۰	پلیس
۱۳۰	پست
۱۹۳	خدمات فنی پست
۱۲۵	آتش‌نشانی
۱۳۷	شهرداری
۱۴۱	راه‌وترابری
۱۳۹	بهداشت
۱۳۵	مخابرات
۱۳۴	ستاد هواشناسی
۱۲۴	تغذیرات حکومتی
۱۶۲	صدا و سیما
۱۱۵	اورژانس
۱۱۸	اطلاعات مخابرات
۱۱۳	ستاد خبری وزارت اطلاعات
۱۱۴	اطلاعات سپاه
۱۹۹	اطلاعات پرواز
۱۳۹	اطلاعات راه‌آهن
۳۸۵۹۹۰۰۱-۷	پایانه مسافربری
۱۳۳ و ۱۸۲۹ و ۱۸۳۲ و ۱۸۳۰	تاکسی بی‌سیم
۳۸۵۱۰۰۵۰	مرکز اطلاعات رزرواسیون اماکن اقامتی

شماره تلفن‌های دفاتر مراجع و آیات عظام تقلید

دفتر آیت الله العظمی بهجت رحمته الله: ۳۸۵۴۹۹۷۹-۳۸۵۴۵۴۰۳

دفتر آیت الله العظمی سیستانی دامتله: ۳۲۲۵۰۰۹۱

دفتر آیت الله العظمی لنکرانی رحمته الله: ۳۲۲۵۸۹۱۶-۳۲۲۲۰۳۴۲

دفتر آیت الله العظمی وحید خراسانی دامتله: ۳۲۲۵۰۱۷۸

دفتر آیت الله العظمی نوری همدانی دامتله: ۳۸۵۱۴۴۴۳-۳۲۲۲۱۱۳۷-۳۲۲۳۱۰۸۴

دفتر آیت الله العظمی مکارم شیرازی دامتله: ۳۲۲۲۷۸۷۹-۳۲۲۵۶۱۶۸

دفتر مقام معظم رهبری دامتله: ۳۲۲۵۹۳۰۰

نظرات و پیشنهادات:

تلفن گویای آستان قدس رضوی: ۰۵۱-۳۲۲۳۲۲۲۲

سامانه پاسخ‌گویی به سؤالات دینی: ۰۵۱-۳۲۰۲۰

پایگاه اطلاع‌رسانی آستان قدس رضوی:

www.aqr.ir

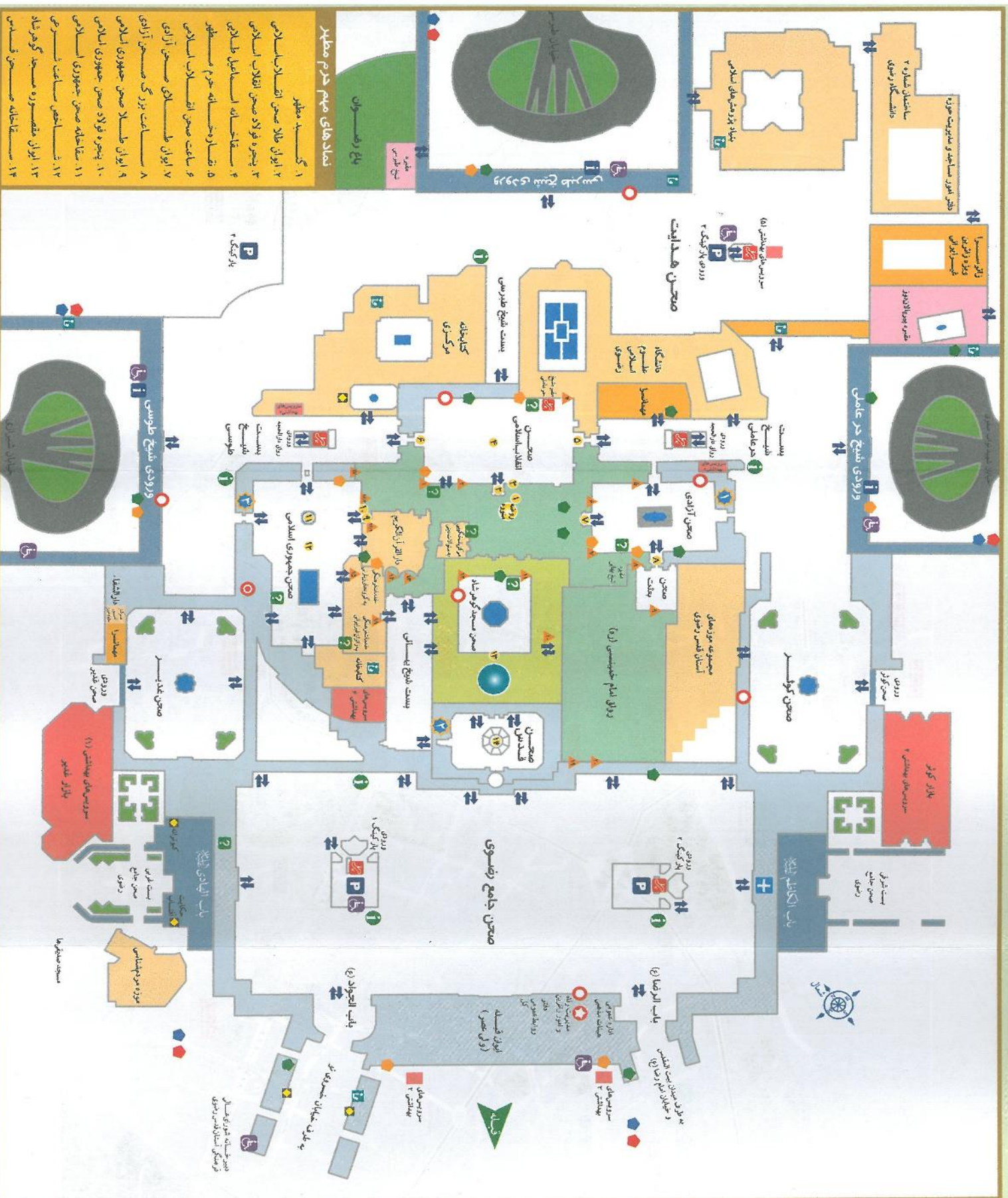
پخش زنده تصاویر حرم مطهر رضوی:

www.razavitv.aqr.ir

نقشه طرح رضوی

راهنمای نمایی نقشه

- راهروها
- ورودی‌های حرم مطهر
- اماکن فرهنگی آموزشی
- اماکن خدماتی رفاهی
- مقابر و اماکن مهم
- مسجد جامع گوهر شاد
- اماکن سربینه افروز (زائر)
- سورهس‌های بهداشتی
- حوض آب
- فضای سبز
- دفتر به‌کارگیری به‌سوالات سراسری
- دفتر امداد زائران غیر ایرانی
- کتابخانه و کتاب‌فروشی
- نمایشگاه
- مسیر ورود و خروجی
- پارکینگ
- پله برقی
- کشتاری‌ها و شماره آنها
- دفتر اطلاعات (خوار و برادران)
- دفتر اسنادات تقدی
- دفتر تسکورات
- مدیریت آگاهی حرم
- محل نگهداری اشیاء گشاده
- محل نگهداری افراد گشاده
- تحویل صندلی چرخدار
- بهشت نامن‌الامه (م)
- دفتر راهنمایی زائر
- کیوسک راهنمای زائر

نمادهای مهم حرم مطهر

- ۱ گنبد مطهر
- ۲ ایوان طاق صحن انقلاب اسلامی
- ۳ پیچره فولاد صحن انقلاب اسلامی
- ۴ سقاخانه اسماعیل طالقانی
- ۵ تقاریرخانه حرم مطهر
- ۶ ساعت صحن انقلاب اسلامی
- ۷ ایوان طاق صحن آزادی
- ۸ ساعت بزرگ صحن آزادی
- ۹ پیچره فولاد صحن جمهوری اسلامی
- ۱۰ سقاخانه صحن جمهوری اسلامی
- ۱۱ سقاخانه صحن جمهوری اسلامی
- ۱۲ سقاخانه صحن جمهوری اسلامی
- ۱۳ ایوان مقصوده مسجد گوهر شاد
- ۱۴ سقاخانه صحن فاطمی

